

Nemzetközi Felsőoktatási
Kutatóközpont

Magyar Felsőoktatás 2014

Stratégiai helyzetértékelés

Készítették:

Berács József
Derényi András
Kováts Gergely
Polónyi István
Temesi József

2015. január

© 2015 Berács József, Derényi András, Kováts Gergely, Polónyi István, Temesi József

ISSN 2064-7654

Felelős kiadó: Berács József, NFKK ügyvezető igazgató

Technikai szerkesztő: Nagy Péter Csaba

Készült a Budapesti Corvinus Egyetem digitális nyomdájában
Nyomdavezető: Dobozi Erika

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
Összefoglaló	6
1. Bekerülés a felsőoktatásba, hallgatói létszámok	9
1.1 Felvételi tendenciák és a 2014. évi helyzet	9
1.2 Területi esélykülönbségek a felsőoktatási bekerülésben	12
1.3 A hazai felsőoktatás kimenetének szakszerkezete	14
2. A képzési szerkezetről és a tanítás, tanulás kérdéseiről	22
3. A felsőoktatás finanszírozásának tendenciái	27
4. Egy kiemelt szervezeti változás: a kancellári rendszer bevezetése.....	33
5. Magyarország felsőoktatása nemzetközi tükrében	37
5.1 Országok rangsorai, ország-elemzések	37
5.2 Magyar és közép-európai felsőoktatási intézmények a nemzetközi rangsorokban.....	44
6. Nemzetközi mobilitás és exportképesség a magyar felsőoktatásban	50
1. ábra A felsőoktatásba jelentkezők és felvettek számának alakulása 2010-2014.....	10
2. ábra A felvettek száma képzési szintenként 2010-2014.....	11
3. ábra A különböző finanszírozási formára felvettek számának alakulása 2008-2014	11
4. ábra A felvett viszonyszám az alapképzésekre a legjobb 30 és a leghátrányosabb helyzetű 30 kistérségre vonatkozóan.....	13
5. ábra A felvett viszonyszám az FSZ képzésekre a legjobb 30 és a leghátrányosabb helyzetű 30 kistérségre vonatkozóan	14
6. ábra A felsőoktatási hallgatók megoszlása négy nagy integrált képzési terület szerint a fejlett országokban 2000-2012 között	15
7. ábra A felsőoktatási hallgatók megoszlása négy nagy integrált képzési terület szerint Magyarországon 2000-2012 között	16
8. ábra Az MTM diplomázók aránya a fejlett országok csoportjaiban.....	17
9. ábra Az első diplomát elérők száma összevont nagy képzési területenként (2008-ban) 100 ezer lakosra vetítve	18
10. ábra A felsőfokú végzettséggel rendelkező 25-64 éves népességben az MTM képzettségűek aránya, 2004	19
11. ábra Az alapképzési és mesterszakok számának változása 2007-2014	23
12. ábra Új tanulásszervezési megoldások, módszerek alkalmazása: a válaszok megoszlása.....	25
13. ábra Egységes kimeneti standardok elfogadása: a válaszok megoszlása	26
14. ábra A KKK felülvizsgálat szükségességének megítélése	26
15. ábra Állami támogatás intézményi kiadásokra, Magyarország (2008-)2014.....	40
16. ábra Állami támogatás intézményi kiadásokra, %-os változás, európai országok 2008-2014.....	40

17. ábra Hallgatói létszámok változása egyes európai országokban.....	41
18. ábra Magyarország mutatóinak változása 2012-2014	43
19. ábra Bejövő és kimenő, hazai és külföldi hallgatók arányában ábrázolt változás a külföldi hallgatók számát illetően 2001 és 2012 között néhány közép-európai országban.....	54
20. ábra Erasmus hallgatói mobilitás (tanulmányi mobilitás + szakmai gyakorlat) 1998-2013, Magyarország	55
1. táblázat A jelentkezők számának alakulása képzési szintenként 2010-2014	10
2. táblázat A leghátrányosabb helyzetű és a legjobb helyzetű 30-30 kistérségből nappali alapképzésre felvettek az összes nappali alapképzésre felvetthez viszonyítva	12
3. táblázat A leghátrányosabb helyzetű és a legjobb helyzetű 30-30 kistérségből nappali tagozatos FSZ-re felvettek az összes nappali tagozatos FSZ-re felvetthez viszonyítva	13
4. táblázat Az MTM hallgatók aránya a fejlett országokban	16
5. táblázat Az első diplomát elérők száma összevont képzési területenként 2006-2012	17
6. táblázat A 25-64 éves felsőfokú végzettségűek képzettségi struktúrája a népszámlálások alapján	19
7. táblázat A felsőoktatásba belépő MTM hallgatók aránya az összes belépőhöz viszonyítva a fejlett országok csoportjaiban 2009-2012	20
8. táblázat A felsőoktatás költségvetési terveinek főbb elemei 2009-2015	28
9. táblázat A felsőoktatás költségvetési adatai a beszámolók alapján 2009-2013	30
10. táblázat A felsőoktatás bevételei részletezve a beszámolók alapján 2009-2013	31
11. táblázat Nemzeti felsőoktatási rendszerek U21 rangsora.....	38
12. táblázat Nemzeti felsőoktatási rendszerek gazdasági fejlettséghez viszonyított U21 rangsora...	39
13. táblázat Autonómia pontszámok (2010)	42
14. táblázat A régió országai a QS World University Ranking-ben	45
15. táblázat Közép-kelet Európa és Közép-Ázsia egyes országainak mutatói a QS alapján	46
16. táblázat THE rangsorok mutatói egyes feltörekvő gazdaságú országokra vonatkozóan	47
17. táblázat Kutatási rangsor mutatók egyes országokra.....	48
18. táblázat A BME nemzetközi forrásból származó bevételei (millió forintban 2008-2012	51
19. táblázat Export és import, magyar és külföldi hallgatók a magyar és a külföldi felsőoktatásban	51
20. táblázat A 100 főnél több hallgatót küldő országok a 2012/13-as tanévben, fő stratégiai csoportonként	52
21. táblázat Top 10 ország néhány kiemelt mutató alapján	53
22. táblázat Tempus Közalapítvány, Campus Hungary és a Magyar Rektori Konferencia támogatása és tandíjbevétele, valamint a mobilitásban érintettek száma 2013-ban, illetve a teljes program időszakában	56

Bevezetés

A magyar felsőoktatás sorsa mindenkit érdekel, hiszen – ahogyan sokan gondoljuk – Magyarország jövője az oktatás jelenétől függ. A felsőoktatási jelentkezések idején, minden év elején családok tízezrei égnék lázban, hiszen meghatározó jelentőségű döntést kell meghozniuk. Az állami költségvetés már kijelölte, hogy az adott évben a közösség mit szán a felsőoktatásra. A felsőoktatási intézmények már javában folytatják hallgató toborzásukat, nyílt napokat szerveznek, reklámokat jelentetnek meg, az Educatio kiállításon versenyeznek és a politikusok is gyakrabban szólnak meg az adott időszakban.

Az egész társadalmat foglalkoztatják a felsőoktatással kapcsolatos alapkérdések. Érdemes-e Magyarországon tovább tanulni? Van-e jövője az itt végzetteknek? A magyar felsőoktatás színvonala milyen irányba tart? Ki fizeti, kinek kell fizetnie a költségeket? Az államnak, a tanulónak, a potenciális munkáltatónak? Hol állunk a nemzetközi versenyben? A kérdések tovább sorolhatók, amelyekről mindenkinek megvan a véleménye. Kinek markánsabb és meggyőzőbb, kinek csak halványabb. A Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja (NFKK-CIHES), amely 2008-ban alakult a Budapesti Corvinus Egyetemen, megalapításától kezdve küldetésének tekintette, hogy az év elején, január utolsó hetében számvetést készítsen az elmúlt évről, illetve az elmúlt esztendőben a figyelem középpontjába kerülő tendenciákról. 2009-től minden évben megrendezi a „Magyar Felsőoktatás” konferenciát, amelyen kutatók, egyetemi vezetők, kormányzati emberek, külföldi szakértők fejtik ki véleményüket a felsőoktatásról, egyre bővülő hallgatóság számára.

Az NFKK két évvel ezelőtt úgy döntött, hogy a konferenciára készülve elkészít egy hasonló című dokumentumot a magyar felsőoktatásról. A 2012-ről szóló „stratégiai helyzetértékelés” hat témakört emelt ki 16 oldalon. Készítői, az NFKK vezetői, szembesültek azzal a dilemmával, hogy milyen nehéz röviden írni, hiszen sok témát nem lehet érinteni sem, miközben úgy éreztük, hogy a tudományos indoklás is csorbát szenved. Kutatóközpontunk filozófiájának megfelelően, s hogy a nemzetközi közvélemény is értesüljön róla, a 2013-ról szóló helyzetértékelést már angol nyelven is megjelentettük, olyan témákat érintve, amelyek nemzetközileg is relevánsak.

A 2014-es évről szóló stratégiai helyzetértékelésünk már 50 oldalon, sok táblázattal és grafikonnal, ám még mindig csak töredezetten mutatja be a felsőoktatást. A tanulmány szerzői mind a BCE-NFKK tagjai, de már nem csupán az egyetem főállású munkatársai. A kutatóközpont ugyanis 2014-től nyitott a hazai és külföldi felsőoktatás kutatók előtt. Ez még inkább színessé teszi a tanulmányunkat, amelyet szíves figyelmébe ajánlunk minden olvasónak, aki a felsőoktatás iránt érdeklődik. Valószínűleg nem talál meg benne minden témát, ami őt érdekli, vagy a közvéleményt foglalkoztatja. De ezért kell a konferenciánkra is eljönni január 28-án, amelynek alcíme „Fokozatváltásra várva...” és ott az illetékes államtitkártól első kézből lehet értesülni a teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalairól.

Szerzők

Összefoglaló

1 A 2010-es kormányváltás, majd a 2011-es új felsőoktatási törvényben és annak végrehajtási rendeleteiben, intézkedéseiben megjelenő oktatáspolitikai váltás (alsó pontszám emelése, hallgatói szerződések bevezetése, önköltséges képzés kiszélesítése, 16 szak állami ösztöndíjas pontszámának nagyon magasra emelése) a demográfiai hatást meghaladó csökkenést okozott a felsőoktatási felvételi jelentkezésekben.

2 A területi különbségeket elemezve az látható, hogy a felsőoktatási továbbtanulásra – alapképzés, felsőoktatási szakképzés – felvétel esélye különbözik a felvettek állandó lakóhelyének kistérségi hovatartozásától függően. Különösen a leghátrányosabb helyzetű kistérségek tanulóinak esélye csökkent 2002 és 2012 között az alapképzésben. A hosszabb távú trend viszont 2010-ig igazolja azt az állítást, hogy a rövidebb idejű felsőoktatási képzések a hátrányos helyzetű kistérségek tanulóinak számára esélynövekedést jelenthetnek a felsőoktatásba történő bejutásban. Az ő esélyeik is csökkentek azonban a 2011-es felsőoktatási törvény nyomán, a felsőfokú szakképzés átalakítása miatt.

3 Az elemzések azt mutatják, hogy a hazai felsőoktatás képzési, kibocsátási szerkezete nem tér el radikálisan a fejlett országokétól. A műszaki és természettudományos képzés tekintetében kétségtelenül van némi elmaradás a kibocsátást illetően, azonban a műszaki és természettudományos végzettségűek aránya a 25-64 éves korú népességben (a korábbi folyamatok eredményeképpen) egyáltalán nem kedvezőtlen. Az elmúlt időszak erőfeszítéseinek nyomán az új belépők között is növekszik az ebbe a képzési csoportba tartozók aránya. Ez az arány azonban még mindig alacsony nemzetközi összehasonlításban.

4 A tanítás és a tanulás egyes részterületeire vonatkozó empirikus kutatások összegzett tapasztalatai arra utalnak, hogy miközben fásultság, frusztráltság érzékelhető az oktatók körében saját pedagógiai nehézségeik, sok esetben kudarcaik, valamint a változtatásra való eszköztelenségük miatt, ezeket nemcsak felismerik, hanem egyben nyitottan tekintenek a helyzet javításának ígéretét hordozó változtatásokra és újszerű megoldásokra. Mindez arra utal, hogy a tanítás és tanulás minőségének javítását előtérbe helyező oktatáspolitikai kezdeményezések számára jelenleg kedvező a klíma a felsőoktatásban.

5 A képesítések felülvizsgálata és a tanítás megújítása időszerű is: az adatok arra utalnak, hogy a hazai felsőoktatás képesítési rendszere a ciklusos szerkezet felmenő rendszerben történt bevezetésének befejeztével (2010-11-től) befagyott: elavuló képesítések megszüntetésére, újak létesítésére alig került sor. Ezáltal nemcsak a képesítések mennyisége és területek közötti eloszlása stabilizálódott, hanem a belső szerkezet is, területenként nagyon különböző – és helyenként torz – arányokkal.

6 A hazai felsőoktatás finanszírozási kondíciói a teljes bevételi oldalt elemezve az elmúlt öt évben meglehetősen hullámzóan alakultak. Szembetűnően csökkent az állami támogatás aránya. Ez különösen nemzetközi összehasonlításban riasztó. Hasonlóan folyamatos csökkenést tapasztalunk az összes felsőoktatási kiadásnak a központi költségvetés kiadási főösszegéhez viszonyított arányában. Az intézményi bevételek és kiadások számai a 2011-es csúcs után romlottak. A költségvetési beszámolók adatai alapján jól látszik, hogy a felsőoktatási kiadások egyre nagyobb hányadát finanszírozza saját intézményi bevétel. 2013-ban az összes kiadásnak ez közel kétharmada volt. Ugyanakkor az államháztartáson kívülről (vállalatoktól, szervezetektől, nemzetközi

szervezetektől közvetlenül) átvett pénzek bevételeken belüli aránya állandó jelleggel csak 3,5-4% között mozog. Ez rendkívül csekély összeg, a magyar felsőoktatás finanszírozásának egyik problematikus vonása.

7 Lényegében megszűnt a normatív felsőoktatás finanszírozás, s helyébe a bázis alapú és a feladatfinanszírozásnak egyfajta vegyes rendszere lépett, ami erősen kézi-vezérelt, s az intézmények számára nem átlátható, hosszú távon nem kiszámítható. A 2013-ban megjelent felsőoktatási stratégiai tervezet még a normatív finanszírozás visszaállítását szorgalmazta, a 2014-es viszont azt írja, hogy „a képzések finanszírozása azonos elvek alapján meghatározott önköltségszámításon nyugszik, összege előre meghatározott teljesítménymutatók alapján korrigálva intézményenként differenciált” lesz. Korai még véleményt mondani ez utóbbi rendszerről, de ez a költségnyilvántartás jelentős átalakítását, (az önköltségszámítás egyszerűbb formájában is), az arányos és fix költségek azonosítását kívánná meg.

8 A felsőoktatás 2013-ban készített stratégiai elképzelése még arról írt, hogy „belátható időn belül érje el a magyar felsőoktatás a GDP arányos költségvetési ráfordítási szint tekintetében az OECD országokban szokásos 1-1,2% körüli értéket”. A 2014 őszen megjelent új felsőoktatási stratégia viszont már úgy fogalmaz, hogy „az elkövetkező években a közvetlen állami támogatás jelentős mértékben nem növelhető, és a rendszer robusztusságát figyelembe véve nem is kívánatos az ilyen mértékű kitettség egyetlen bevételi csatornának”. Ezt a tényt az oktatás és a kutatás minőségének növelési céljával egybevetve középtávon nemigen képzelhető el más, mint a felsőoktatás szereplőinek jelentős mértékű polarizálódása.

9 2011 óta jelentősen szűkült az intézmények szervezeti és gazdálkodási autonómiája is. Ennek példái: rektorok és gazdasági főigazgatók minisztériumi kinevezése, költségvetési főfelügyelők megjelenése, vállalkozások alapításának korlátozása, központosított illetményszámfejtés. Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy az aktuális felsőoktatási stratégia a gazdálkodási jogosítványok (vagyongazdálkodás, vállalkozások alapítása) kiszélesítését irányozza elő. 2014-ben további változást eredményezett a – rektorválasztás egyetemi jogának visszaállításával együtt bevezetett – kancellári rendszer, amely elsősorban a németországi gyakorlatra hivatkozással történt meg. A magyar megvalósítás a német gyakorlat logikájától azonban két ponton jelentősen eltér: egyfelől hiányoznak a kancellár és az akadémiai vezetés (rektor) közötti konfliktusok feloldásának mechanizmusai, másfelől bizonytalan a kancellár külső és belső legitimitása, ráadásul erős hajlamok vannak a rendszerben a belső legitimitás erodálására. Bár a kancellári rendszer alkalmas lehet a forrásfelhasználás hatékonyságának javítására, azonban a kancellári rendszer bevezetése összességében inkább konzerválja az intézmények alacsony fokú szervezeti és gazdálkodási autonómiáját, főként azért, mert csökkenti az intézmények felelősségvállalási képességét és lehetőségét.

10 A nemzetközi rangsorok, ország-elemzések arra mutatnak rá, hogy végső soron Magyarország felsőoktatása összhangban van a gazdasági fejlettségével, és általában a középmezőnyben helyezkedünk el. Az aktuális helyzet tehát nem tűnik rossznak. Sajnálatos azonban, hogy ez a pozíció jelentős előnyök leadásával alakult ki. A 2000-es évek közepén a magyar felsőoktatás sok szempontból az ország gazdasági fejlettségéhez mérten „erején felül” teljesített, a kelet-közép európai régióban általában vezető helyen állt, felzárkózóban volt az Európai Unió átlagához. Az elmúlt 10 évben szinte minden rangsorban veszítettünk a jó helyezésekből. Mivel az elemzések a magyar kormányzat által a nemzetközi adatszolgáltatásban beküldött hivatalos adatokat használják fel, egyes helyezések, módszertani megoldások vitathatók ugyan, de a kirajzolódó összkép reális.

Érdemes lenne tehát részleteiben is elemezni azt, hogy tartós tendenciákról van-e szó, és mennyiben köszönhető valamely értékelés a gazdasági válság hatásának, gazdaságpolitikai váltásnak vagy a reális viszonyokhoz történő visszarendeződésnek. A külső megfigyelők tanácsai visszatérő módon a magyar felsőoktatás állami támogatásának emelésére, egyes autonómia-elemek növelésére, a belépési és kilépési arányok javítására, a mobilitás kiterjesztésére vonatkoznak.

11 Az intézmények helyezéseit is elemezve az elmúlt 3 évre vonatkozóan, a rangsorokban rendszeresen (ELTE, SZTE, DE) és esetenként (BCE, BME, PTE) szereplő magyar intézmények jellemzően a 400-700 helyek között találhatóak, és ezzel közvetlenül az nemzetközi élmezőny után következnek. A további helyezéseket is figyelembe véve az integrált kiválósági rangsorokban Magyarország a környező országokhoz képest a lakosságszámra vetítve relatíve sok jó minőségű intézménnyel rendelkezik, amelyek összességükben magas szintű, kiegyensúlyozott teljesítményt nyújtanak. A kutatási rangsorokban kiemelkedik a régióból Ausztria és Szlovénia, míg Magyarország, Csehország és Lengyelország ettől elmaradó, de egymáshoz képest hasonló szintű teljesítményt mutat.

12 A felsőoktatás exportpiaci orientációja mind szakterületi szempontból, mind a felsőoktatási intézményeket illetően nagy egyenlőtlenségeket takar, ami a konvergencia-régióra is érvényes. A diplomáért tanuló hallgatók abszolút számát illetően 2001-ben a visegrádi országok között még vezető szerepet töltött be Magyarország és csak Ausztria előzte meg a régióból. 2012-re viszont Magyarország valamivel több, mint másfélszeres növekedésével szemben Ausztria közel megduplázta, Lengyelország megháromszorozta, míg Csehország és Szlovákia megötszörözte a külföldi hallgatók számát.

13 Az európai cserehallgatók és a részképzésben Magyarországon tanuló nem-európai hallgatók számát illetően viszont a Tempus Közalapítvány, a Campus Hungary kezdeményezése és a Magyar Rektori Konferencia egy ország-specifikus programja hozhat áttörést. A brazil kormány 100 ezer egyetemi hallgatót küld legalább egy félévre egy másik országba. A fogadó országok világranglistáján Magyarország a felettébb előkelő 10. helyen végzett, míg a Műegyetem az egyetemek között az imponáló 5. helyen áll. A különböző egyéb csereprogramok, külföldi részképzések, tanulmányutak révén nem csupán a magyar hallgatók, egyetemi munkatársak jutottak kedvező lehetőséghez, hanem ezek által az egész magyar felsőoktatás nemzetközi fogadókészsége is javult. Egyelőre azonban még hiányzik a vezetői motiváció, a nemzetközi marketing képesség és a tulajdonosi, kormányzati ráhatás, amely esélyt teremtene arra, hogy trendforduló következzen be a magyar felsőoktatás exportbevételeiben.

Összességében a hazai felsőoktatás helyzete nem különbözik jelentősen az ország más társadalmi, gazdasági területeinek helyzetétől. A jogi szabályozása sokszor és jelentős változásokon esett át mindenhol és ez a folyamat ma is tart. A rendszerváltás óta elfogadott három felsőoktatási törvényt 2015-ig összesen közel 100-szor módosították, az utóbbi 10 évben átlagosan évente 6-7-szer, esetenként radikális oktatáspolitikai irányvonal váltások nyomán. A most készülő felsőoktatási stratégia újabb jelentős oktatáspolitikai váltásról tanúskodik, s ismét nem jelentéktelen törvénymódosításokat vetít előre. Kérdés, hogy a hazai felsőoktatás szerves fejlődését, „fokozatváltását” az ilyen "kormány rángatások" mennyire befolyásolják.

1. Bekerülés a felsőoktatásba, hallgatói létszámok

A 2010-es kormányváltás, majd a 2011-es új felsőoktatási törvényben és annak végrehajtási rendeleteiben, intézkedéseiben megjelenő oktatáspolitikai váltás (alsó pontszám emelése, hallgatói szerződés bevezetése, önköltséges képzés kiszélesítése, 16 szak állami ösztöndíjas pontszámának nagyon magasra emelése) a demográfiai hatást meghaladó csökkenést okozott a felsőoktatási felvételi jelentkezőkben.

A területi különbségeket elemezve azt látjuk, hogy a felsőoktatási továbbtanulásra – alapképzés, felsőoktatási szakképzés – felvétel esélye különbözik a felvettek állandó lakóhelyének kistérségi hovatartozásától függően. Jelentős esélykülönbségeket tapasztalhatunk, különösen a leghátrányosabb helyzetű kistérségek tanulóinak esélye csökkent 2002 és 2012 között az alapképzésben. A hosszabb távú trend viszont 2010-ig igazolja azt az állítást, hogy a rövidebb idejű felsőoktatási képzések, mint amilyen a felsőfokú szakképzés, a hátrányos helyzetű kistérségek tanulóinak számára esélynövekedést jelenthet a felsőoktatásba történő bejutásban. Az ő esélyeik is csökkentek azonban a 2011-es felsőoktatási törvény nyomán, a felsőfokú szakképzés átalakítása miatt.

Rendszeresen felvetődő kérdés, hogy kevés a műszaki és természettudományi szakos hallgató, illetve kevés hallgató jelentkezik ilyen szakokra. Elemzéseink azt mutatják, hogy a hazai felsőoktatás képzési, kibocsátási szerkezete nem tér el radikálisan a fejlett országokétól. A műszaki és természettudományos képzés tekintetében kétségtelenül van némi elmaradás a kibocsátást illetően, azonban a műszaki és természettudományos végzettségűek aránya a 25-64 év korú népességben (a korábbi folyamatok eredményeképpen) egyáltalán nem kedvezőtlen. Az elmúlt időszak erőfeszítéseinek nyomán növekszik az új belépők között is az ebbe a képzési csoportba tartozók aránya. Ez az arány azonban még mindig alacsony az egyes országcsoportok átlagához viszonyítva.

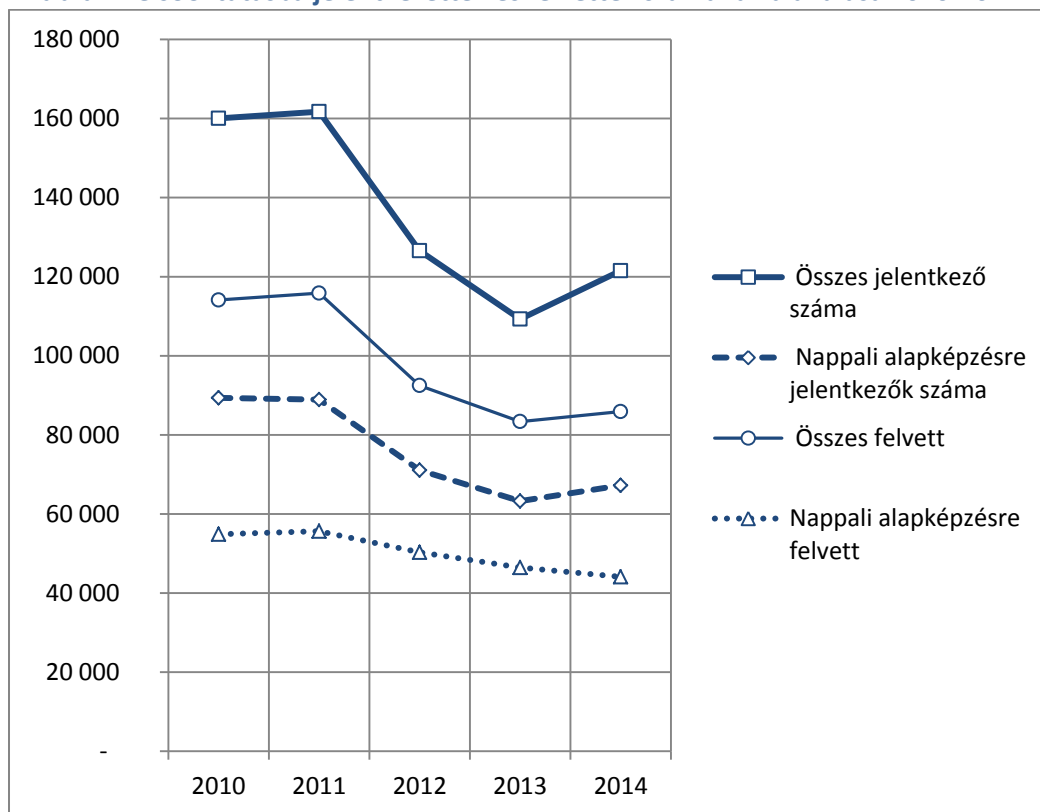
1.1 Felvételi tendenciák és a 2014. évi helyzet

A felvételi létszám csökkenése nyomán az összes hallgatólétszám a 2013/2014-es tanévre a 2010/2011 tanévhez viszonyítva több mint 10%-kal lett alacsonyabb (ezen belül a nappali tagozatos hallgatólétszám 7%-kal a részidős 20%-kal). Nemzetközi összehasonlításban Magyarország azon kevés OECD országok egyike, ahol a hallgatólétszám csökkent az elmúlt négy évben (Szlovénia, Lengyelország, Olaszország, Új-Zéland és Észtország mellett). A 2011-et követő továbbtanulási elbizonytalanodás és nyomában a jelentkezők számának csökkenése után 2014-re konszolidálódni látszik a helyzet, s lassú növekedésnek indult a felsőoktatásba jelentkezők száma, illetve ezzel együtt kis mértékben a felvettek száma is.

A nappali képzésre felvettek száma azonban tovább csökkent, igaz hogy az előző évekhez képest kisebb mértékben, már csak 2%-kal, azonban 2014-ben már majdnem egynegyedével (23%-kal) vettek fel kevesebb hallgatót nappali tagozatra, mint 2011-ben. A részidős képzésekre felvettek aránya az összes felvetthez képest 2010-ben 32,7%, 2013-ban 26,7%. 2014-ben itt is kismértékű növekedés történt: abszolút számokban több mint 83 ezerről közel 86 ezerre, ez 30%-os részarány.

A nappali képzésben a csökkenés oka nyilvánvalóan nem, vagy legalább is nem csak demográfiai, hiszen a 20-24 éves korosztály 2010-2013 között mindössze 3%-kal csökkent. De az érettségizettek számának csökkenése sem nagyobb 10-12%-nál.

1. ábra A felsőoktatásba jelentkezők és felvettek számának alakulása 2010-2014

Forrás: http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek valamint http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/friss_statistikak alapján saját számítás

2014-ben minden képzési szintre többen jelentkeztek az előző évinél. A felsőoktatási szakképzésre 52%-kal, alapképzésre 8%-kal, mesterképzésre 11%-kal, osztatlan képzésre pedig 17%-kal jelentkeztek többen (első helyen) mint a megelőző évben.

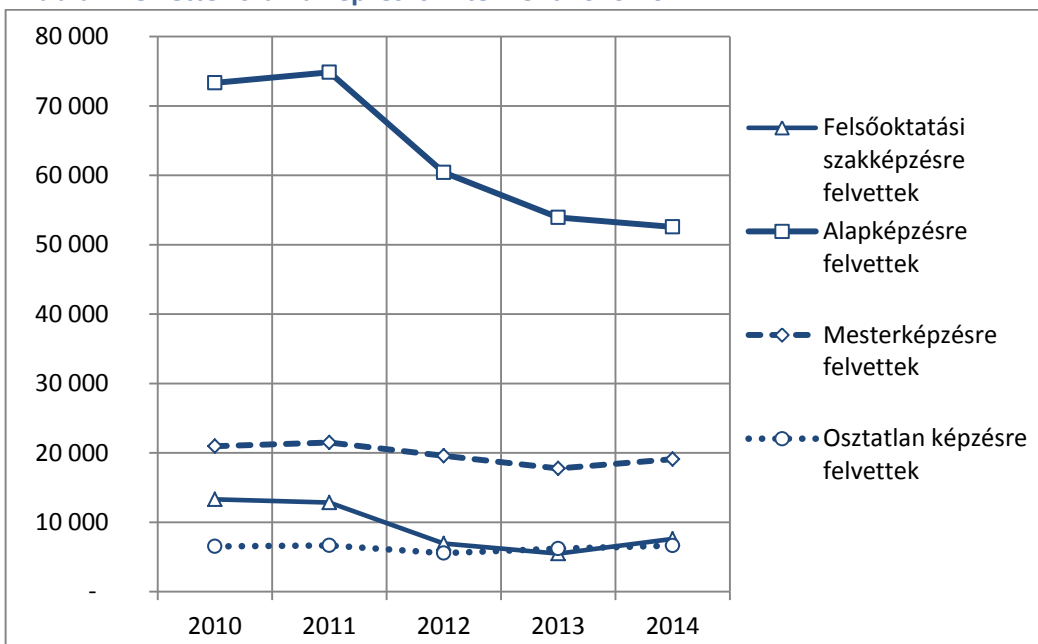
1. táblázat A jelentkezők számának alakulása képzési szintenként 2010-2014

	2010	2011	2012	2013	2014
FSZ-re első helyen jelentkezett	9 978	11 435	9 008	4 719	7 188
Alapképzésre első helyen jelentkezett	108 314	106 883	80 352	71 120	76 684
Mesterképzésre első helyen jelentkezett	30 194	32 378	28 292	24 621	27 321
Osztatlan képzésre első helyen jelentkezett	11 547	11 035	8 922	8 799	10 316

Forrás: http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek valamint http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/friss_statistikak alapján saját számítás

Felsőoktatási szakképzésre majdnem 40%-kal vettek fel több hallgatót, mint tavaly – de ez még mindig csak 59%-a a 2011-ben felvetteknek. Mind mester-, mind osztatlan képzésre kicsivel több mint 7%-kal vettek fel több jelentkezőt, mint 2013-ban. A felvett létszám az osztatlan képzésnél megegyezik a 2011-essel, de a mesterképzésnél több mint 10%-kal elmarad attól. Alapképzésre 3%-kal kevesebb hallgatót vettek fel, mint előző évben, amely létszám a 60%-át sem éri el a 2011-esnek.

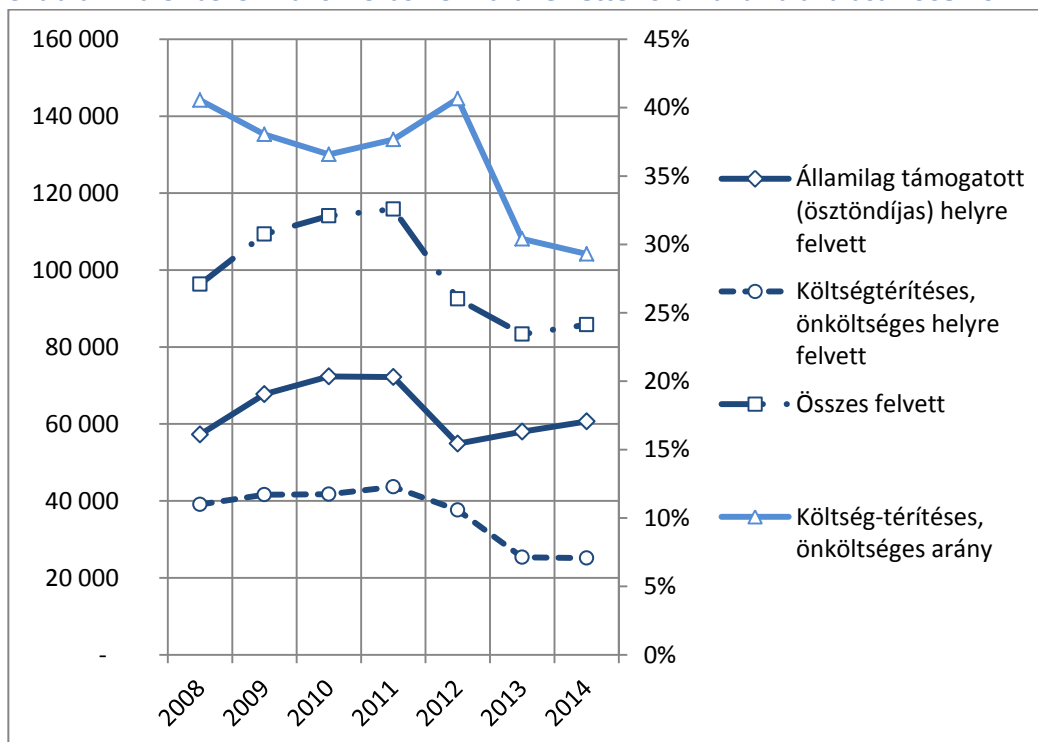
2. ábra A felvettak száma képzési szintenként 2010-2014

Forrás: http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek valamint http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/friss_statistikak alapján saját számítás

Államilag támogatott helyre 5%-kal vettek fel több hallgatót, mint tavaly, azonban a növekedés ellenére ez még mindig 16%-kal kevesebb, mint amennyit 2011-ben vettek fel ilyen finanszírozási formára. Önköltséges helyre 6%-kal vettek fel kevesebbet, mint tavaly (nyilván az alsó ponthatár emelés és az emeltszintű érettségi követelmény hatásaként).

3. ábra A különböző finanszírozási formára felvettak számának alakulása 2008-2014

Forrás: http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek valamint http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/friss_statistikak alapján saját számítás

A felvettek számának intézmények közötti eloszlásában a jelentkezők minősége mellett legmarkánsabban az oktatáspolitikai beavatkozás tükröződik (különösen a részdíjs hallgatólétszám esetében). Egyértelmű, hogy a bajai, a szolnoki, és a nyíregyházi főiskolák, vagy a Zsigmond Király Főiskola és a Budapesti Kommunikációs Főiskola államilag finanszírozott részdíjs felvett létszámának növekedése az előző évhez képest az oktatáspolitikai beavatkozását mutatja. Mint ahogy a Wesley vagy Károly Róbert Főiskola esetében a csökkenés szintén ennek a jele. Az egyetemek esetében is egyértelműen látszik, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kiemelkedően magasabb, vagy a Kaposvári Egyetem jelentősen magasabb államilag finanszírozott létszámnövekedése az előző évhez képest az oktatáspolitikai preferenciája nyomán alakult ki, mint ahogyan a Színház és Filmművészeti Egyetem államilag finanszírozott létszámának radikális csökkenése is.

1.2 Területi esélykülönbségek a felsőoktatási bekerülésben

A felsőoktatási felvételi adatbázisok segítségével megvizsgálhatjuk, hogy a felsőoktatási továbbtanulásra – az alap- és FSZ képzésre – felvétel esélye különbözik-e a felvettek állandó lakóhelyének kistérségi hovatartozásától függően. Mint látni fogjuk, jelentős esélykülönbségeket tapasztalhatunk, a hátrányos helyzetűek rovására.

A több mint 170 kistérséget a fejlettségüket jellemző ún. komplex mutató alapján sorba rendezve azonosítható a leghátrányosabb helyzetű 30 (LHH30), illetve a legjobb helyzetű 30 (LJH30) kistérség-csoport. Már a térségi oktatási statisztikai adatok alapján is egyértelmű, hogy a középfokú oktatás típusában való részvételi arányok alapján az LHH30 kistérség-csoportban élők eleve kisebb eséllyel indulhatnak a továbbtanulás felé, mint az LJH30 kistérség-csoportban élők, hiszen az LHH30-ban több mint 10%-kal több az érettségit nem adó iskolában tanuló. Köszönettel tartozunk az Educatio kht korábbi vezetőinek és alkalmazottainak, hogy a 2002 és 2010 közötti felvételi adatokat (természetesen személytelenítve) ingyenesen rendelkezésünkre bocsátották. A 2012. évi adatok az Oktatási Hivatal térítés fejében átadott felsőoktatási felvételi statisztikai adatbázisából származnak.

Ezek alapján történt annak kiszámítása, hogy az LHH30 és LJH30 kistérség-csoport átlagos középiskolai részvétele hogyan aránylik a kistérség-csoportból a nappali tagozatos alapképzésbe, illetve a felsőfokú szakképzésbe történő bejutásának átlagos arányához. A két kistérség-csoport ezen mutatóinak különbsége mutatja meg az azokra jellemző felvételi bejutási esélykülönbséget.

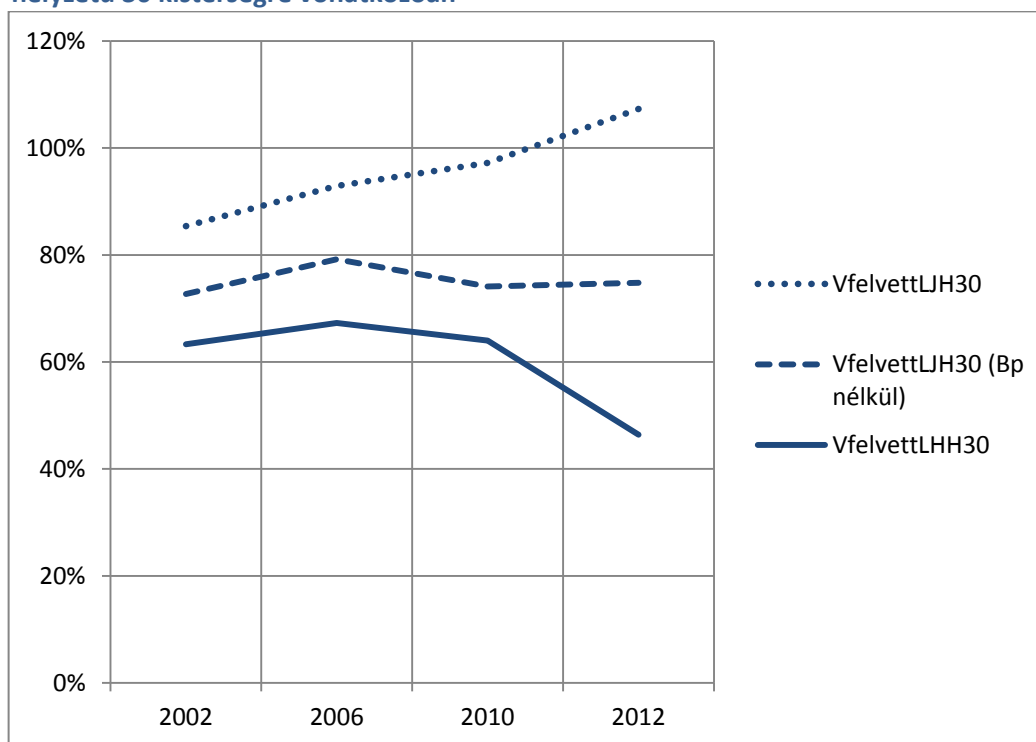
2. táblázat A leghátrányosabb helyzetű és a legjobb helyzetű 30-30 kistérségből nappali alapképzésre felvettek az összes nappali alapképzésre felvetthez viszonyítva

	2002	2006	2010	2012
Az LHH30 kistérségben született alapképzésre felvett tanulók aránya az összes alapképzésre felvetthez viszonyítva	3,8%	3,5%	3,2%	3,2%
Az LJH30 kistérségben született alapképzésre felvett tanulók aránya az összes alapképzésre felvetthez viszonyítva*	39,8% (15,7%)	41,9% (16,7%)	44,4% (16,3%)	45,6% (16,3%)

Forrás: Adott évi felvételi adatbázis alapján saját számítás

*A zárójelben lévő számok a Budapest nélküli arányokat mutatják.

4. ábra A felvett viszonyszám* az alapképzésekre a legjobb 30 és a leghátrányosabb helyzetű 30 kistérségre vonatkozóan

Forrás: Adott évi Oktatási Hivatal felvételi adatbázis alapján saját számítás

*a térség-csoport átlagos középiskolai részvétele hogyan aránylik a térség-csoport nappali tagozatos alapképzésbe történő felvetteinek átlagához

Jól látható, hogy a felsőoktatási alapképzési továbbtanulást illetően a leghátrányosabb helyzetű kistérségek tanulójának esélye csökkent 2002 és 2012 között: a 4. ábra szerint 22%-ról 61%-ra nőtt az olló (Budapest nélkül 9.5%-ról 28,5%-ra).

A felsőfokú szakképzés esetében az 5. ábrán láthatóan viszont az esélyek javultak 2010-ig (szinte kiegyenlítődték, a különbség 4,5% körüli), majd a hátrányos helyzetű térségek tanulójának esélye itt is csökkent (2012-ben újra 47%, Budapest nélkül 29%), a 2011-es felsőoktatási törvény nyomán a felsőfokú szakképzés átalakítása miatt.

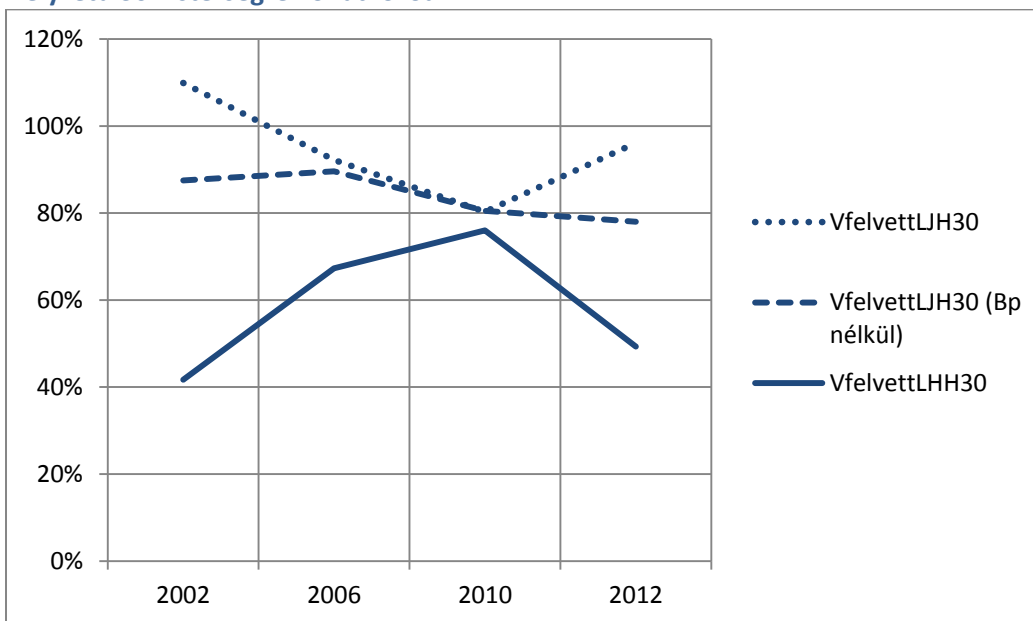
3. táblázat A leghátrányosabb helyzetű és a legjobb helyzetű 30-30 kistérségből nappali tagozatos FSZ-re felvettek az összes nappali tagozatos FSZ-re felvetthez viszonyítva

	2002	2006	2010	2012
Az LHH30 kistérségben született FSZ-re felvett tanulók aránya az összes FSZ-re felvetthez viszonyítva	2,5%	3,5%	3,8%	3,4%
Az LJH30 kistérségben született FSZ-re felvett tanulók aránya az összes FSZ-re felvetthez viszonyítva	51,2% (18,9%)	41,6% (18,9%)	36,7% (17,7%)	38,2% (17,4%)

Forrás: Adott évi felvételi adatbázis alapján saját számítás

*A zárójelben lévő számok a Budapest nélküli arányokat mutatják.

5. ábra A felvett viszonyszám* az FSZ képzésekre a legjobb 30 és a leghátrányosabb helyzetű 30 kistérségre vonatkozóan

Forrás: Adott évi Oktatási Hivatal felvételi adatbázis alapján saját számítás

*a térség-csoport átlagos középiskolai részvétele hogyan aránylik a térség-csoport nappali tagozatos alapképzésbe történő felvetteinek átlagához

A hosszabb távú trend 2010-ig igazolja azt az állítást, hogy a rövidebb idejű felsőoktatási képzések, mint amilyen a felsőfokú szakképzés a hátrányos helyzetű rétegek (ill. itt a hátrányos helyzetű kistérségek tanulóinak) számára jelenthet esélynövekedést a felsőoktatásba történő bejutásban.

2012-ben azonban a hátrányos helyzetű kistérségek esélyei romlásának vagyunk tanúi, mind az alapképzés, de különösen az FSZ esetében. Az FSZ esetében ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a felsőoktatási szakképzést a 2011-es felsőoktatási törvényben radikálisan átalakították, megszűnt annak OKJ-s szakmát nyújtó jellege. Azaz megszűnt az a sajátossága, amely biztonságot jelenthetett a hátrányosabb helyzetűek számára. Nevezetesen az, hogy a felsőfokú szakképzés befejezését követően, a továbbtanulás elmaradása esetében is a munkaerő-piacon használható végzettséget adott. Az alapképzés esetében pedig számos, 2011-től érvényesülő oktatáspolitikai intézkedés hatásának (hallgatói szerződés, egyre több szak emelt szintű érettségihez kötése, a költségtérítés önköltségge emelése stb.) tulajdonítható a hátrányos helyzetű továbbtanulók esélyeinek romlása.

A 2. és 3. táblázat adatait a 4. és 5. ábrán megjelenítve plasztikusan látható az alapképzésben már egyébként is létező olló tágabbra nyitása, illetve a felsőfokú szakképzésben az eddig javuló helyzethez képest itt is megnyíló olló.

1.3 A hazai felsőoktatás kimenetének szakszerkezete

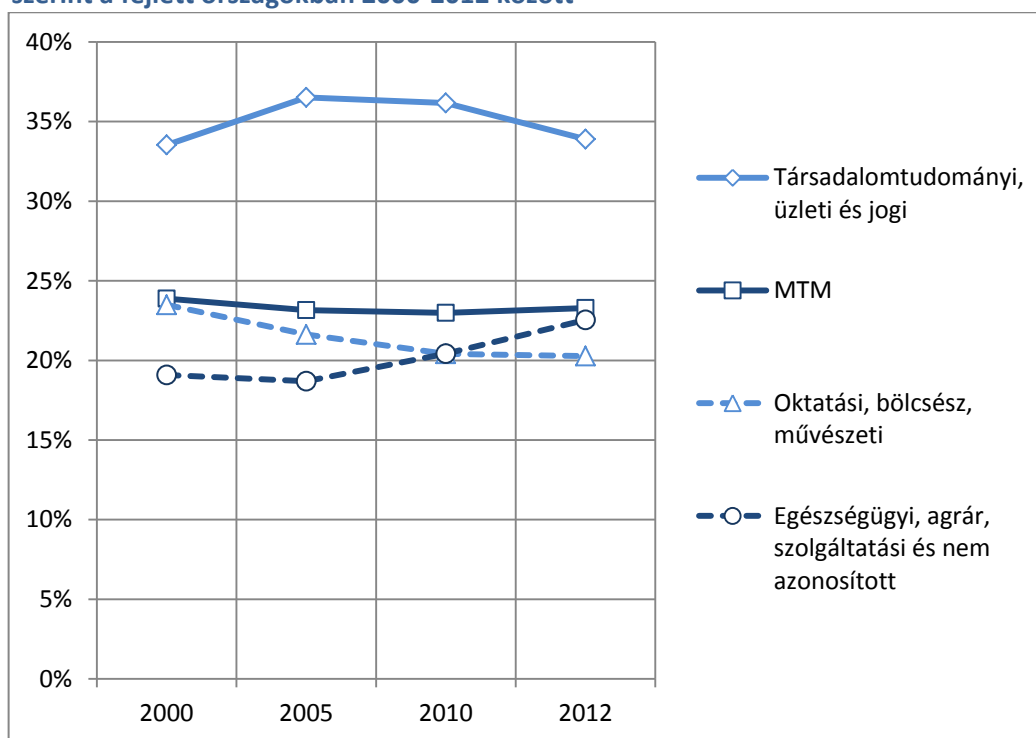
A hazai felsőoktatás stratégiai elképzeléseiben, de azoktól függetlenül is rendszeresen felvetődő kérdés, hogy kevés a műszaki és természettudományi szakos hallgató, illetve kevés hallgató jelentkezik ilyen szakokra.

A matematikai, természettudományos és műszaki (a továbbiakban: MTM) szakos hallgatók aránya mind az USA-ban, mind az Európai Unióban kiemelt kérdés, ami Európában – többek között – a 2000-ben megfogalmazott Lisszaboni stratégiájához kapcsolódó Uniós törekvésekhez kötődik.

Ennek nyomán az Európai Unió Oktatási Tanácsa 2003-ban elfogadta az európai oktatási és képzési célokat. Az elfogadott 8430/03 számú határozat a 2010-ig megvalósítandó célokat illetően a következőket tartalmazza: az Európai Unió átlagát tekintve a matematikai, természettudományi vagy műszaki végzettséggel rendelkezők arányának legalább 15 százalékkal kell emelkedni; ugyanakkor csökkenni kell a férfiak és nők közötti aránytalanságnak is.

Ha a 41 fejlett OECD és EU ország felsőoktatási hallgatóinak négy nagy integrált képzési terület szerinti eloszlását illetve annak 2000 és 2012 közötti alakulását vizsgáljuk (azért ezeket, hogy összehasonlítható adataink legyenek), akkor néhány jellegzetes elmozdulást tapasztalhatunk.

6. ábra A felsőoktatási hallgatók megoszlása négy nagy integrált képzési terület szerint a fejlett országokban 2000-2012 között

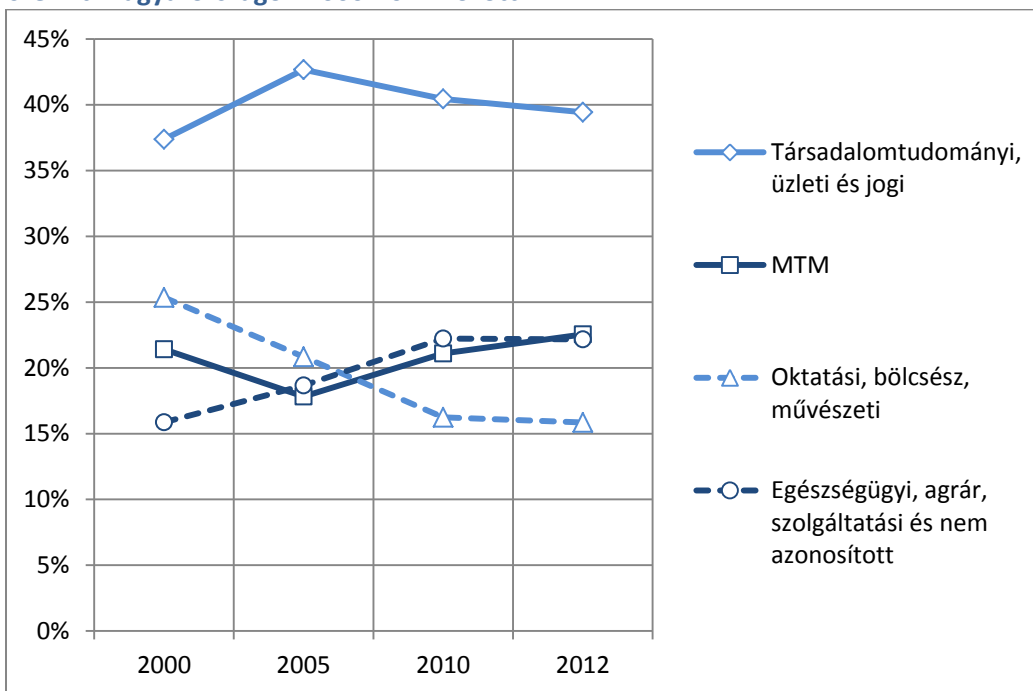

Forrás: http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?DataSetCode=EDULIT_DS alapján saját számítás

A hallgatók legnagyobb hányada, több mint egyharmada a társadalomtudományi, üzleti és jogi területre jár, azonban ennek az aránya a 2005-ös csúcs óta kis mértékben, de folyamatosan csökken. Az oktatási, bölcsész és művészeti terület hallgatóinak aránya viszont 2000 óta folyamatosan mérséklődik. Az MTM képzési terület hallgatóinak aránya valamivel az egynegyed alatt marad, és a fentebb ismertetett prioritások ellenére nem látszik növekedni, stagnál, sőt kis mértékben csökken. Viszont az egészségügyi, agrár és szolgáltatási területek hallgatóinak aránya növekszik. (Fontos hozzátenni, hogy ezen belül az agrár képzési terület mindössze 1-2%, s aránya csökken, a 2000-es 2,2%-ról 2012-re 1,8%-ra).

Magyarországon ugyanebben az időszakban a társadalomtudományi, üzleti és jogi képzési csoport aránya mérsékelten, az oktatási, bölcsész és művészeti erőteljesebben csökkent, miközben a másik kettő, az MTM és az egészségügyi, agrár, szolgáltatási csoport növekedett (Az agrár terület Magyarországon messze átlag feletti arányú, 2000-ben 3,9% volt, 2010-ben 3,4% és 2012-ben 2,5%. Ezzel a 41 ország között az hatodikak vagyunk Görögország, Horvátország, Csehország, Szlovénia és Japán mögött).

7. ábra A felsőoktatási hallgatók megoszlása négy nagy integrált képzési terület szerint Magyarországon 2000-2012 között

Forrás: http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?DataSetCode=EDULIT_DS alapján saját számítás

Ha a 41 országot öt nagy csoportra osztjuk fel a 4. táblázat szerint, akkor az MTM képzési területbe tartozó hallgatók arányának részletesebb elemzése azt mutatja, hogy e képzések esetében nálunk volt az egyik legmagasabb az aránynövekedés üteme az elmúlt években.

4. táblázat Az MTM hallgatók aránya a fejlett országokban

	2000	2005	2010	2012
Angolszász	21,4	20,6	20,8	21,3
Kontinentális	22,6	20,1	20,6	22,9
Északi	23,7	22,8	22,5	23,9
Dél-Európai	23,1	24,5	25,3	23,2
Posztszocialista	23,8	22,9	22,5	23,8
Magyarország	21,4	17,8	21,1	22,5

Forrás: http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?DataSetCode=EDULIT_DS

Az évente kiadott összes diplomák száma Magyarországon lényegében az elmúlt évtizedben nagyjából állandó volt, 49 és 57 ezer között ingadozott. Ezen belül a nappali tagozaton kiadott oklevelek száma 29 és 38 ezer között hullámzott. Az ingadozások mögött a korábban elemzett felvett létszám hullámozása, és a kétszintű képzés bevezetése áll. Az első diplomát elérők száma (FSZ nélkül) a 2006-os 55 ezerről 39 ezerre csökkent. Ennek oka (mint fentebb a nappali tagozatos képzésben kiadott diplomaszám esetében is) a felvételi folyamatoknál látott kereslet, s nyomában a felvett létszám ingadozása valamint a kétszintű képzés bevezetése.

Nézzük meg az első diplomák számát képzési területenként is. (A magyar sajátosságok miatt az 5. táblázatban az oktatási területet most külön szerepeltetjük.)

5. táblázat Az első diplomát elérők száma összevont képzési területenként 2006-2012

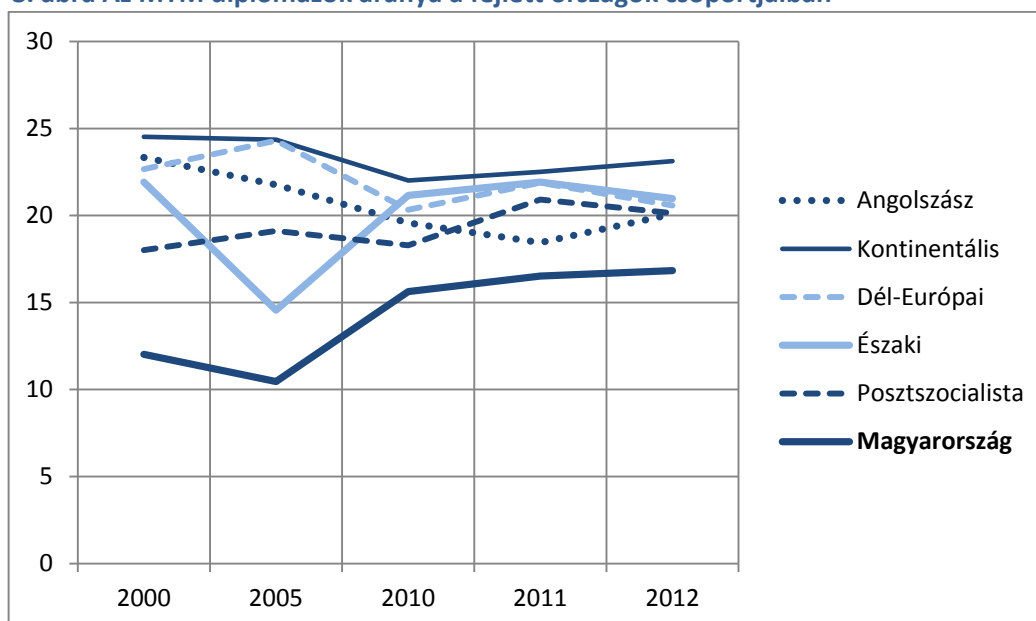
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Társadalom-tudományi, üzleti és jogi	21 476	19 679	19 050	20 444	19 232	16 119	14 999
MTM	7 390	9 101	8 363	8 939	9 324	8 242	7 769
Bölcsész, művész	4 940	4 781	4 862	7 419	8 132	7 092	5 816
Oktatási	10 394	10 186	10 379	7 906	5 469	3 385	2 677
Agrár, egészségügyi, szolgáltatási és egyéb	11 132	11 180	10 188	10 512	9 509	7 853	7 875
Összes első diplomás	55 332	54 927	52 842	55 220	51 666	42 691	39 136

Forrás: 2006, és 2007 http://db.nefmi.gov.hu/statisztika/fs06_fm/ ill. http://db.nefmi.gov.hu/statisztika/fs07_fm/
2008-2012 Felsőoktatási statisztika, Oktatási Hivatal http://www.oktatas.hu/felsooktatas/felsooktatasi_statistikak

Képzési területenként vizsgálva az oktatási területen kiadott első diplomák száma csökkent legradikálisabban, közel negyedére (amelynek oka a kétszintű képzés bevezetése nyomán a tanárképzés átalakulása). A társadalomtudományi, üzleti, jogi területen, továbbá az agrár, egészségügyi és szolgáltatási területen kiadott diplomák száma nagyjából 30%-kal csökkent. A bölcsész és művész diplomák száma a 2009-2011-es időszak növekedése után lényegében a 2006-os szintre esett vissza, az MTM diplomák száma kisebb ingadozásokkal stagnál, vagy (nagyon) mérsékelten növekedett. Ezek a folyamatok nyilván a kereslet átforgalmazásának és a belső folyamatok változásának (pl. a lemorzsolódás változása) tulajdoníthatóak.

Ha a már említett 41 fejlett (OECD + EU) ország átlagát tekintve hasonló módon vizsgáljuk a diplomázók képzési területenkénti eloszlásának alakulását, akkor azt látjuk, hogy a társadalomtudományi, üzleti, jogi diplomások aránya növekedett, az oktatási diplomásoké csökkent, a többi többé-kevésbé stagnált. A 4. táblázat csoportosítását használva összehasonlíthatjuk az MTM diplomások arányát is. Ellentétes mozgásokat látunk: a kontinentális és angolszász csoportnál csökkenést, a poszt-szocialista országoknál növekedést tapasztalunk. A 8. ábra tanúsága szerint Magyarország az utóbbi csoport trendjéhez hasonul.

8. ábra Az MTM diplomázók aránya a fejlett országok csoportjaiban

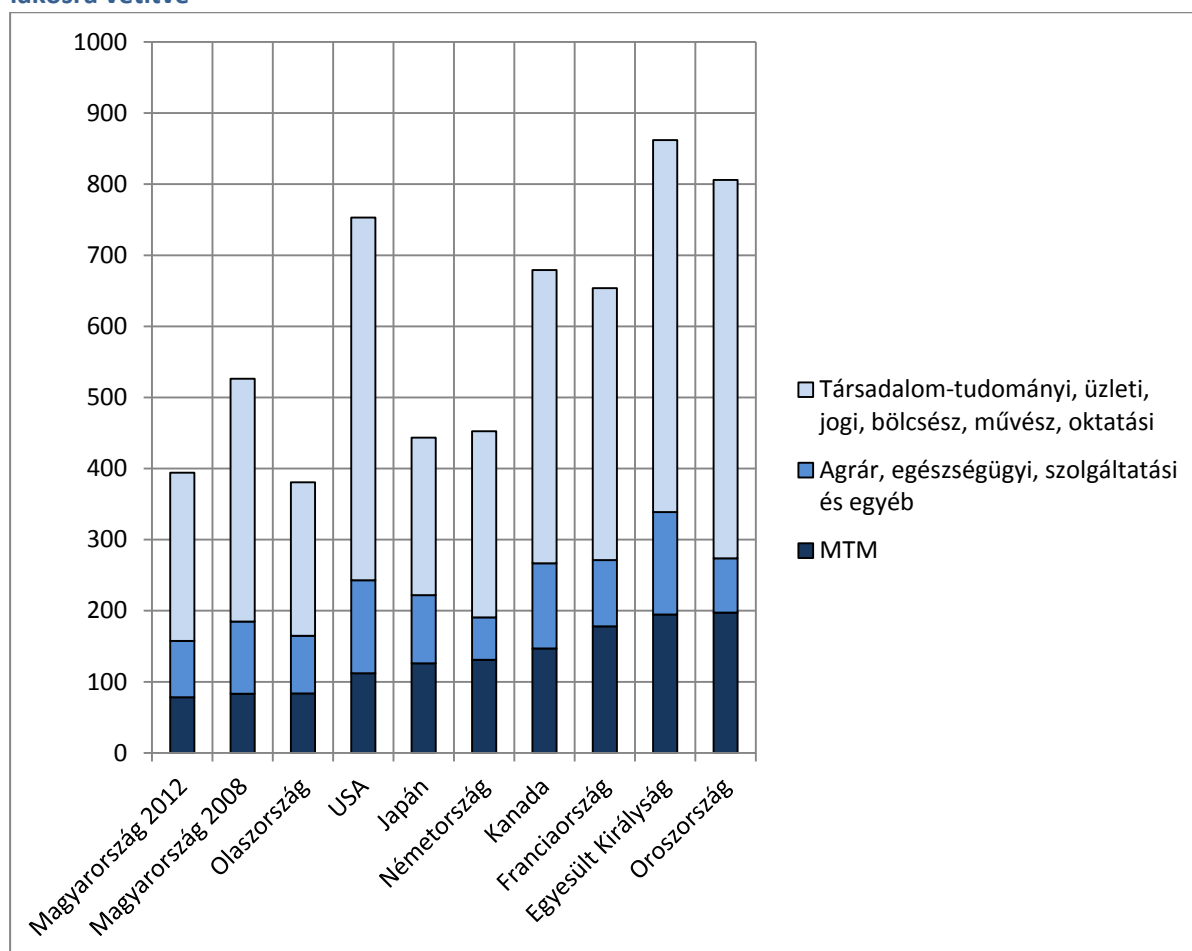

Forrás: Education at a Glance 2008 és Education at a Glance 2011-2014 alapján saját szerkesztés

A felsőoktatás kibocsátásának elemzésére jó lehetőséget kínál a G8-ak összehasonlító vizsgálata is, amelynek adatai alapján az egyes képzési csoportba tartozó diplomázók lakossághoz viszonyított arányait is össze tudjuk hasonlítani. Az G8-ak mutatóhoz beillesztettük Magyarország 2008-as és 2012-es adatait is.

Miközben az összes (első) diplomázó fajlagos számát illetően Magyarország nagyjából Olaszországgal, Németországgal és Japánnal azonos szinten van, ugyanakkor 2008-ban, de különösen 2012-ben Magyarország MTM diplomázóinak 100 ezer lakosra vetített száma – Olaszországtól eltekintve – lényegesen elmaradt a G8 országokra jellemzőtől.

9. ábra Az első diplomát elérők száma összevont nagy képzési területenként (2008-ban) 100 ezer lakosra vetítve

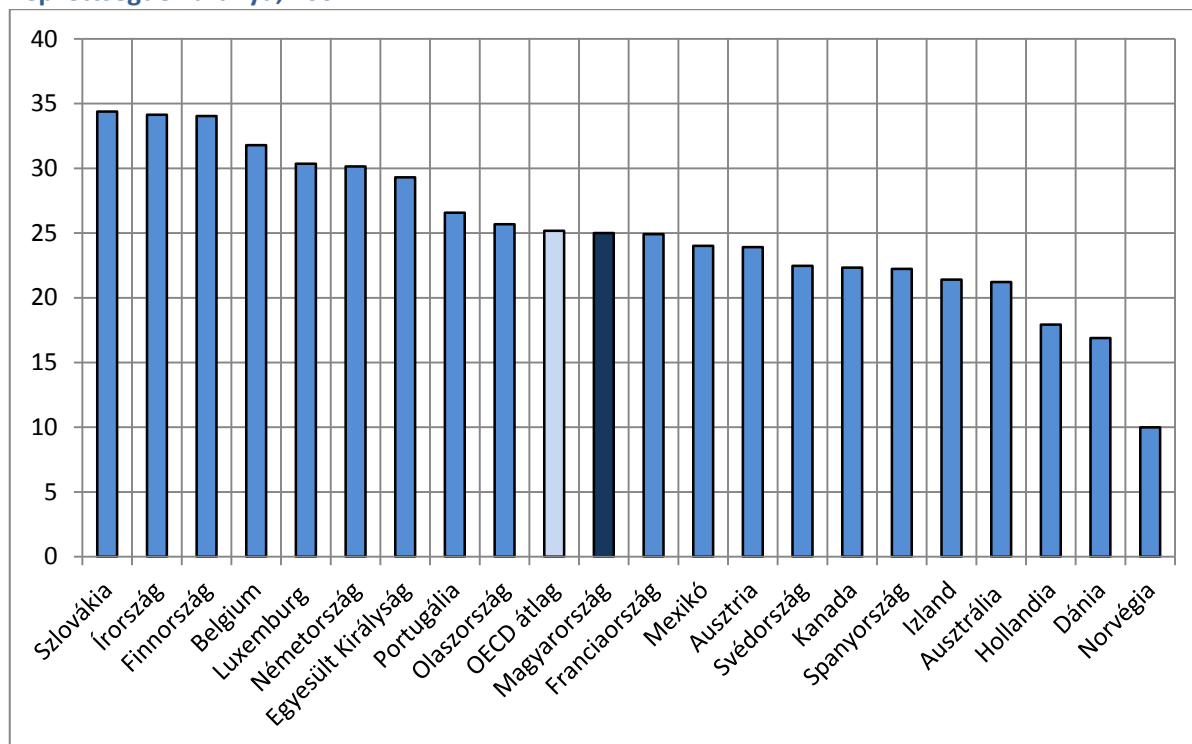
Forrás: David C. Miller, Laura K. Warren (2011): Comparative Indicators of Education in the United States and Other G-8 Countries: 2011 <http://nces.ed.gov/pubs2012/2012007.pdf>

Miközben a nemzetközi összehasonlítások a részvételi és diplomázó adatok alapján a hazai felsőoktatás esetében az MTM képzések területén meglehetősen alacsony (bár valamennyire növekvő tendenciájú) arányokat mutatnak (tehát a flow alacsony), ugyanakkor a népességben belül az MTM diplomások számát (stock) és arányát illetően nem teljesen ugyanez a helyzet.

Az OECD utoljára 2008-ban közölt ilyen adatokat (akkor is 2004-re vonatkozóan). Ebben az összehasonlításban Magyarország adatai lényegében megegyeztek az OECD átlaggal, mind az MTM végzettségűek, mind a másik két nagy terület arányait illetően a középmezőnyben helyezkedtek el. Nem látszott tehát, hogy komoly hiány lenne az MTM végzettségűeket illetően. Ennek az az oka,

hogyan a rendszerváltás előtt ezek a szakcsoportok, - különösen a műszaki (és mellette az agrár) képzések – kiemelt prioritást élveztek, mint a termelő, produktív ágazatok szakemberigényének kielégítését szolgáló képzések.

10. ábra A felsőfokú végzettséggel rendelkező 25-64 éves népességben az MTM képzettségük aránya, 2004

Forrás: Education at a Glance 2008

Az OECD által bemutatott adatok óta tíz év telt el, ezért érdemes megvizsgálni, hogy hogyan alakult a 25-64 éves diplomások száma és képzettségi struktúrája. Erre a népszámlálási adatok alapján van lehetőségünk.

6. táblázat A 25-64 éves felsőfokú végzettségűek képzettségi struktúrája a népszámlálások alapján

(fő)	1990	2001	2011	2011/01
MTM végzettségű	161 944	193 929	254 174	131%
Mezőgazdasági, állatorvosi, egészségügyi, szociális, szolgáltatási és ismeretlen végzettségű	166 139	153 515	220 333	144%
Oktatási, humán tudományos, művészeti, társadalomtudományi, gazdasági és jogi végzettségű	272 691	434 140	702 337	162%
MTM végzettségűek aránya	27%	25%	22%	
Mezőgazdasági, állatorvosi, egészségügyi, szociális, szolgáltatási és ismeretlen végzettségűek aránya	28%	20%	19%	
Oktatási, humán tudományos, művészeti, társadalomtudományi, gazdasági és jogi végzettségűek aránya	45%	56%	60%	

Forrás: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_iskolazottsag (1.1.3 és 1.3.3 táblázatok)

A népszámlálási adatok alapján jól látható, hogy mindegyik nagy képzési csoportba tartozó 25-64 éves diplomás szám növekedett 2001 óta, az oktatási, humán tudományos, művészeti, társadalomtudományi, gazdasági és jogi végzettségűek együttes aránya közel kétharmadával, a mezőgazdasági, állatorvosi, egészségügyi, szociális, és szolgáltatási végzettségűeké 44%-kal, az MTM végzettségűeké pedig 31%-kal.

Mindezzel együtt az is igaz viszont, hogy a miközben az oktatási, humán tudományos, művészeti, társadalomtudományi, gazdasági és jogi végzettségűek aránya 2001 óta tovább növekedett, s 2011-ben már 60% volt, azon közben az MTM végzettségűek aránya a 2001-es 25%-ról 22%-ra csökkent 2011-re.

Végeredményben a hazai felsőoktatás képzési, kibocsátási szerkezete – az itt most nem tárgyalt PhD képzéstől eltekintve – nem tér el radikálisan a fejlett országokétól. Az MTM képzés tekintetében kétségtelenül van némi elmaradás a kibocsátást illetően, azonban az MTM végzettségűek aránya (a korábbi folyamatok eredményeképpen) egyáltalán nem kedvezőtlen. Az elmúlt időszak erőfeszítéseinek nyomán – mint a 7. táblázat bemutatja – szemlátomást növekszik az új belépők között is az ebbe a képzési csoportba tartozók aránya. Ez az arány még mindig alacsony az egyes országcsoportok átlagához viszonyítva (kivéve az északi országokat). Az MTM képzési csoportba tartozó hallgatók arányának növekedése az elmúlt időszakban nagyjából megegyezik a kontinentális országok átlagával.

7. táblázat A felsőoktatásba belépő MTM hallgatók aránya az összes belépőhöz viszonyítva a fejlett országok csoportjaiban 2009-2012

	2009	2010	2011	2012
OECD átlag	33,7	34,3	35,7	34,5
EU21 átlag	33,8	34,3	36,5	36,2
Angolszász	35,2	35,4	36,4	38,4
Kontinentális	30,4	30,1	32,6	31,7
Északi	33,5	34,8	35,5	34,7
Dél-Európai	34,1	34,6	37,6	37,8
Posztszocialista	34,4	36,2	37,3	38,0
Magyarország	28,5	30,7	31,1	32,1

Forrás: Education at a Glance 2011-2014 Distribution of tertiary new entrants, by field of education

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az MTM hallgatók belépési arányainak növelése nem egyszerűen felsőoktatás-politikai prioritás kérdése, sőt kizárólag illetően kezelése nyilvánvaló torzulásokat fog eredményezni a felsőoktatásban. Az MTM képzések iránti kereslet két alapvető tényező függvénye.

Az egyik az MTM képzettségűek munkaerő-piaci helyzete (kereslet, bér, munkanélküliség stb.), a másik a közoktatásban folyó tudományos képzés színvonala.

Amíg egy fizikus mintegy 25%-kal keres kevesebbet, mint egy elemző közgazdász, vagy egy kontroller, amíg egy biológus felét sem keresi, mint egy adótanácsadó, vagy egy ügyész (az adatok forrása <http://www.afsz.hu/sysres/adattar2014/index.html>), addig nem kell azon csodálkozni, hogy a gazdaságtudományi, üzleti, jogi képzések keresettebbek. Más oldalról, ha ilyenek a kereseti

arányok az is kérdés, hogy a magyar gazdaságban valóban olyan nagy szükséglet van-e MTM szakosokra, (illetve az MTM képzési csoport minden szakjára)? A keresetarányok ugyanis a gazdaság valódi keresletét tükrözik, sokkal inkább, mint a kamarák vagy a minisztérium állásfoglalása, vagy akár nemzetközi szervezetek stratégiái. És ez igaz a doktoranduszok iránti keresletre is, azzal a kiegészítéssel, hogy ott a kereslet meghatározó részét állami (kutató és felsőoktatási) intézmények adják. Nyilvánvaló hogy nem megoldás a PhD keretszámok emelése, ha az állam a jelenlegi keresetekkel akarja foglalkoztatni majd a végzett minősítetteket.

De legalább ilyen probléma a közoktatás (s elsősorban az általános iskola illetve alsó középfok) természettudományos és műszaki képzésének színvonala. Ha a tanulókat elriasztja a képzés (a tananyagok, a pedagógusok, a módszerek), akkor reménytelen arra várni, hogy növekszik az MTM képzések iránti kereslet. Vagy ha kedvező felvételi politikával és más oktatáspolitikai eszközzel mégis kikényszerítik a keresletnövekedést, akkor olyan kontraszelektációs folyamatok indulnak meg, amelyek hosszú távon lehetetlenítik el e területek oktatását (pl. alkalmatlan matematika, fizika, kémia tanárok képzésével).

2. A képzési szerkezetről és a tanítás, tanulás kérdéseiről

Több olyan fejlesztési projekt is folyt az elmúlt 2-3 évben, amelyek összességükben több száz oktatót szólítottak meg, és műhelymunkák révén érdemi párbeszédet generáltak közöttük a tanítás és a tanulás egyes részterületeiről. Ezek összegzett tapasztalatai is arra utalnak, hogy miközben fásultság, frusztráltság érzékelhető az oktatók körében saját pedagógiai nehézségeik, sok esetben kudarcuk, valamint a változtatásra való eszköztelenségük miatt, ezeket nemcsak fel- és elismerik – ami jelentős elmozdulás –, hanem egyben nyitott várakozással tekintenek a helyzet javításának ígértét hordozó változtatásokra (mint például az EMMI felsőoktatási területe által beharangozott képzési és kimeneti követelmény felülvizsgálat és összehangolás) és újszerű megoldásokra (mint a tanulási eredmények alkalmazása vagy a kimenet felőli tervezés és szabályozás).

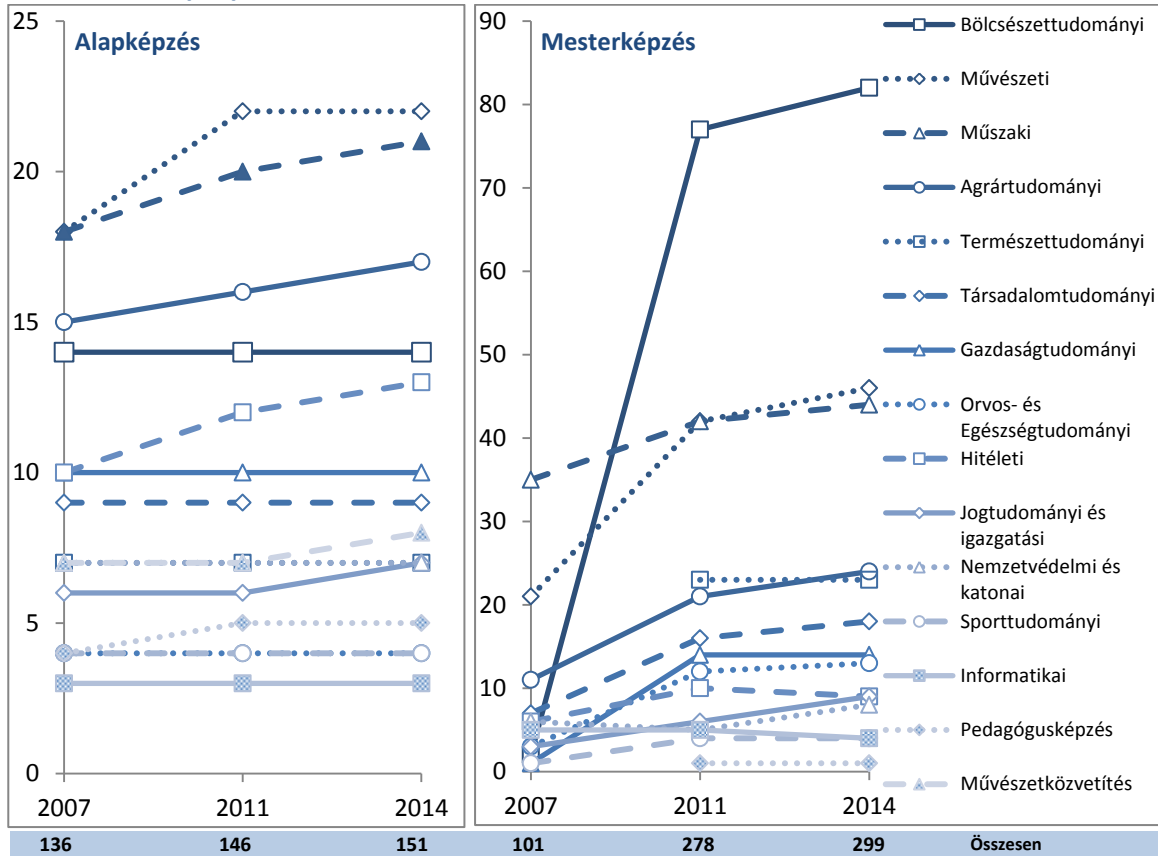
Mindez arra utal, hogy a tanítás és tanulás minőségének javítását előtérbe helyező, kvalitatív jellegű oktatáspolitikai kezdeményezések számára jelenleg kedvező a klíma a felsőoktatásban. A képesítések felülvizsgálata és a tanítás megújítása időszerű is: az adatok arra utalnak, hogy a hazai felsőoktatás képesítési rendszere a ciklusos szerkezet felmenő rendszerben történt bevezetésének befejeztével (2010-11-től) befagyott: elavuló képesítések megszüntetésére, újak létesítésére alig került sor. Ezáltal nemcsak a képesítések mennyisége és területek közötti eloszlása stabilizálódott, hanem a belső szerkezet is, területenként nagyon különböző – és helyenként torz – arányokkal.

A ciklusos képzési szerkezetre való átállás óta minden évben újra és újra előkerülnek kritikus nézetek (sok esetben összekeverve a hazai megoldások és azok implementációjának kritikáját a szerkezet kritikájával), és rendre megjelennek intézményi kezdeményezések osztott képzések osztatlanná (vissza)alakítására, illetve újabb osztatlan képzések indítására. 2014-ben ennek az Emberi Erőforrások Minisztériuma által elindított szerkezeti felülvizsgálat adott reményt. A minisztérium azonban nem a ciklusos képzések felülvizsgálatát támogatta, hanem – a munkaerőpiaci igények figyelembe vételére hivatkozva – egyes területeken a képesítések számának csökkentését tekinti a felülvizsgálat tárgyának. Nyolc év után ez az első komolyabb kormányzati szándék a képzési és kimeneti követelmények (KKK) áttekintésére.

A KKK a felsőoktatás által kiadott képesítések szabályozó dokumentuma, jelentős befolyást gyakorol az intézmények által vitt szakok tartalmára és ezzel a képzés eredményességére. Emiatt kézenfekvő, hogy a képesítések felülvizsgálata rendszeres időközönként megtörténjen – mind létjogosultsági, mind avultsági szempontból.

Az adatok azt tükrözik, hogy a hazai felsőoktatás képesítési rendszere a ciklusos szerkezet felmenő rendszerben történt bevezetését követően (2010-11-től) befagyott: nemcsak a képesítések mennyisége és területek közötti eloszlása stabilizálódott, hanem a belső szerkezet is: alig van példa arra, hogy az erre hatáskörrel rendelkező felsőoktatásért felelős miniszter elavuló képesítéseket kivezetett, újakat beiktatott volna a képesítések meghatározására szolgáló miniszteri rendeletben; legfeljebb képzési területek közötti átsorolás történt néhány esetben.

11. ábra Az alapképzési és mesterszakok számának változása 2007-2014

Forrás: a 15/2006. sz. miniszteri rendelet hatályos állapotai alapján saját számítás

Az adatok még egy szembeötlő elrendeződést mutatnak: a mesterképzés képesítéseinek száma az alapképzésekének éppen a kétszerese, miközben a mesterképzésekben tanuló hallgatók aránya mintegy egyharmada az alapképzésekben lévőknek. Ez az arány képzési területenként jelentős eltéréseket mutat: míg a sport, az informatikai vagy jogi területen szinte megegyezik a két ciklus képesítéseinek száma, addig a bölcsészet területen hatszor több képesítés található mester szinten.

A felsőoktatásban folyó tanulásról nem tudunk megalapozott képet alkotni. Bár hatalmas adatszolgáltatási kötelezettséggel járó fejlesztések mentek végbe (pl. FIR, AVIR) az elmúlt években, azoknak az adatoknak a begyűjtésére és összesítésére, amelyek a tanulás jellemzőire utalnak, nem kerül(t) sor. Egyes, részterületekre irányuló kutatásokból, interjúkból, esetvizsgálatokból és fejlesztési programok műhelymunkáinak jegyzőkönyveiből tudható, hogy a tantervek többsége továbbra is extenzív, nemzetközi összehasonlításban is sokféle tárgyat, kis tanóraszámú és kevés kredittel ellátva tartalmaznak. Ez minden képzési területre áll. Az intenzív tanulásra tehát még nincs igazán lehetőség a hazai felsőoktatás által kialakított tanulási környezetben: a tanulmányi kötelezettségek és a tanulás megszervezése a figyelem szétforgácsolásához vezetnek, az egyéni, önálló tanulás súlya továbbra is alacsony. Ugyanakkor a tanulási helyzetek egyre változatosabbak, nemcsak a különböző szakmai- és terepgyakorlatok mértékének növekedése miatt, hanem a projekt alapú és probléma alapú tanulási helyzetek megjelenése nyomán is. Szép számmal akadnak ígéretes kísérletek a tanulás újszerű formáinak kialakítására, ezek azonban sokszor még saját intézményükön belül sem válnak láthatókká. A kísérleti fejlesztések, a tanítás és a tanulás során szerzett tapasztalatok tanulságainak számbavétele, rögzítése és megosztása egyelőre igen ritka, az ezekből képződő tudást az oktatók nem tekintik értéknek, így intézményi szempontból elenyészik.

Egy 2014 eleji, az Oktatási Hivatal megbízásából a TÁMOP 4.1.3 projekt keretében a Soreco Research Kft. által végzett, *Új felsőoktatás-pedagógiai eszközök befogadásával kapcsolatban oktatói vélemények feltárása* c. online kérdőíves adatfelvétellel elvégzett reprezentatív kutatásnak köszönhetően jóval többet tudunk az oktatók tanítással kapcsolatos gyakorlatáról és vélekedéseiről. S bár a ciklusos képzés bevezetésének hatásáról, vagy az oktatás jelenlegi minőségéről vallott nézeteikben nincs meglepő, a minőségi oktatás mibenlétéről szóló nézetek – még ha vegyes képet is mutatnak – jelentős elmozdulást jeleznek a korábbiakhoz képest.

A kutatás eredményei szerint az oktatók 62%-a úgy látja, hogy nem sikerült kellően elkülöníteni az alapképzés és a mesterképzés képzési programját, 60% szerint pedig nem állnak rendelkezésre a nem kellő tudásszinttel rendelkező hallgatók fejlesztésére megfelelő eszközök. 56% gondolja úgy, hogy az alapképzés képzési programja túlságosan zsúfolt. Ezzel szemben 71%-uk nem gondolja, hogy a többciklusú képzés bevezetése javított az oktatás minőségén.

Az oktatók 86%-a egyetért azzal, hogy a felsőoktatási intézményeknek jogukban áll kiválasztani, hogy kit vesznek fel vagy kit utasítanak el, és ezzel a nézetükkel teljesen illeszkednek az európai felsőoktatásba: az Európai Egyetemek Szövetsége (EUA) szinte minden fontosabb dokumentuma megerősíti ezt. Az oktatók 79%-a azzal is egyetért, hogy a felsőoktatási intézményeknek az oktatási tartalmakban kizárólagos autonómiát kell kapniuk. Ez azonban nem jelent elzárkózást: 88% egyetért abban, hogy a felsőoktatási intézményeknek nyitniuk kell a társadalom felé („a felsőoktatási intézményeknek erősebb kölcsönhatásban kell lenniük a társadalommal, így elősegítve a tudásmegosztást és az innovációt”); és 80% egyetért abban, hogy a képzési programoknak jobban kell alkalmazkodniuk a munkapiac igényeihez. S bár 54%-uk szerint a felsőoktatási intézményeknek csak a legjobbak számára kell elérhetőnek lenni, 61% azt gondolja, hogy a képzési programoknak több általános képességfejlesztést (például kommunikáció, csapatmunka, vállalkozási ismeretek, tanulásmódszertan) kellene tartalmazni.

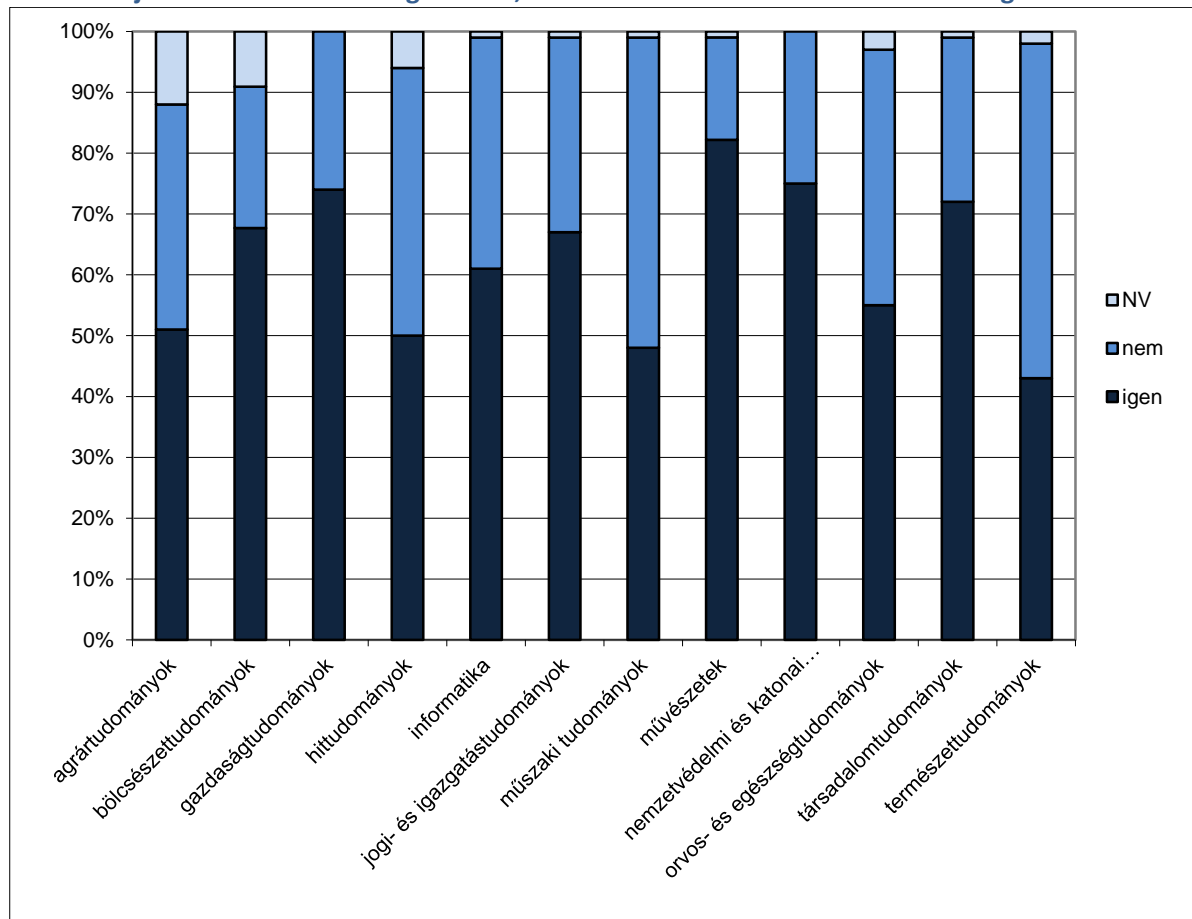
A jó oktató legfontosabb jellemzője, hogy magas szintű ismeretekkel rendelkezik tudományterületén. Ezt követi az a jellemző, hogy igazodik a hallgatók érdeklődéséhez, igyekszik felkelteni a diákok motivációit. A képzeletbeli dobogó harmadik helyén két elem is helyet kap: pedagógiai tudással rendelkezik saját tárgya oktatásához, illetve változatos módszerekkel oktat. Ugyanakkor a tudományos közéletben való részvétel, és különösen az értékelés során használt változatos módszerek lettek a legkevésbé fontos jellemzők.

A tanítási tevékenység tervezésére vonatkozó legfontosabb tényező – az oktatók válaszaik szerint - az elérni kívánt hallgatói tudás, kompetencia. A hallgató fejlődése és a tananyag átlagosan a második, a hallgató tanulási motivációja a negyedik legfontosabb tényező. A munka világában való helytállás, a gyakorlati tevékenységek, a tantervi követelmények betartása, a hallgatók tanulási céljainak figyelembevétele, a tantárgyak egymásra épülése, illetve a tanítási módszerek a fontossági rangsor közepén kaptak helyet. A rangsor végére került az időkeretek figyelembevétele, a hallgatók korábban megszerzett tudásának figyelembe vétele, illetve a tanítás-tanulás eszközei.

Az oktatók valamivel több, mint harmada nagyon fontosnak tartja, hogy új tanulásszervezési megoldásokat, módszereket, munkaformákat, terepeket alkalmazzon oktatási tevékenysége során. További 42%-uk inkább fontosnak, míg 17%-uk inkább nem vagy egyáltalán nem tartja fontosnak ezt. A művészeti területen oktatók tartják ezt a leginkább fontosnak, míg a hittudományi, műszaki, illetve természettudományos területen oktatók a legkevésbé.

A véleményalkotáson túl bevallásuk szerint az oktatók 60%-a alkalmaz is új megoldásokat az oktatás során. Leginkább a művészeti, gazdaságtudományi, illetve társadalomtudományi területen oktatókra jellemző ez, legkevésbé az agártudományi, természettudományi és műszaki terület oktatóira. A képzési területekre jellemző megosztást mutatja a 12. ábra.

12. ábra Új tanulószervezési megoldások, módszerek alkalmazása: a válaszok megoszlása

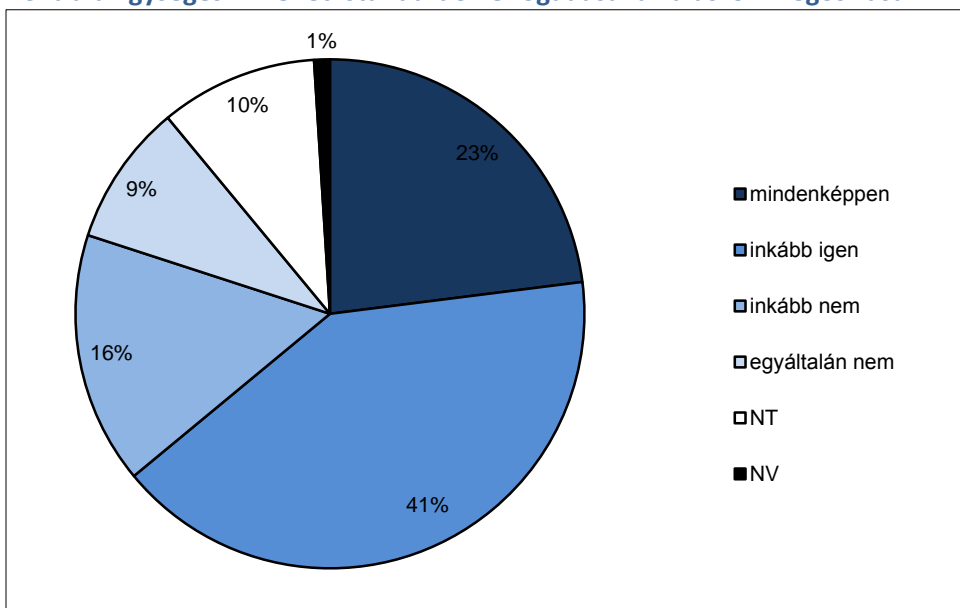

Forrás: Soreco Research által végzett kérdőíves adatfelvétel

A tanulás, tanítás minőségére nagymértékben hatnak az értékelési eljárások. Azonban tizből mindössze egy oktató tartja nagyon fontosnak, hogy új értékelési eljárásokat használjon a képzés során, további harmaduk szerint ez inkább fontos. Közel minden második oktató azonban ezt egyáltalán nem vagy inkább nem tartja fontosnak. S a válaszadó oktatók csupán 28%-a jelezte, ténylegesen alkalmaz is új értékelési eljárásokat oktatói munkájában.

Végül érdemes kitérni arra is, hogy mi az oktatók vélekedése a különböző intézményekben folyó képzéseknek országosan egységes keretet nyújtó elvárásokkal kapcsolatban. A válaszadók 23%-a teljesen egyetértett, további 41%-uk pedig inkább egyetértett azzal, hogy van értelme az egyes képzési fokozatok (pl. BA/BSc, MA/MSc) kimenetére országosan egységes elvárásokat megfogalmazni. 16%-uk azonban inkább nem, míg 9% egyáltalán nem értett egyet ezzel. A legkevésbé a bölcsészet és a műszaki tudományok képviselői látják értelmét a fokozatok országosan egységes kimeneti elvárásainak.

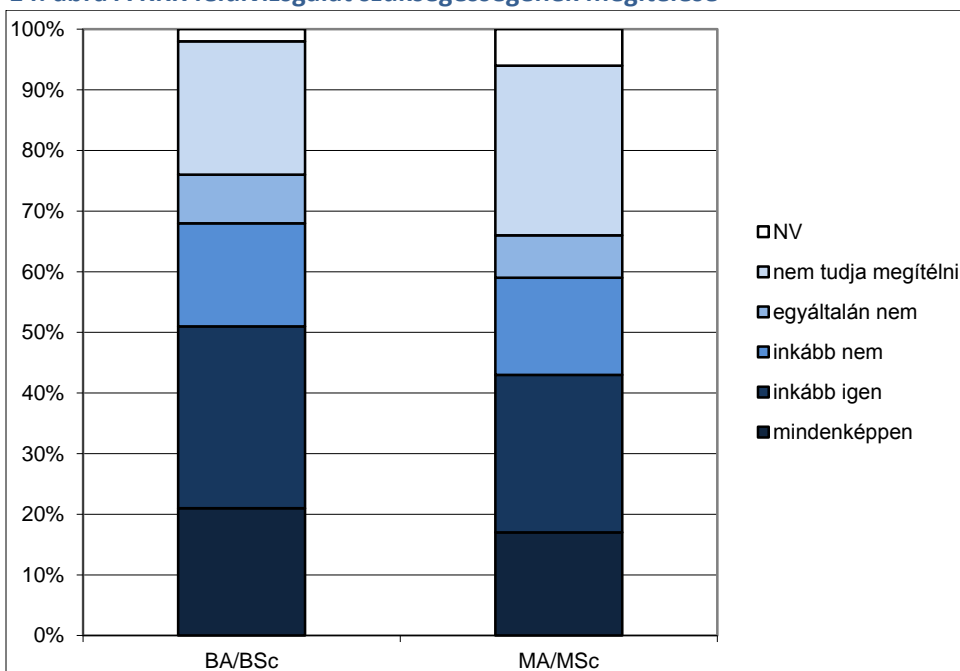
13. ábra Egységes kimeneti standardok elfogadása: a válaszok megoszlása

Forrás: Soreco Research által végzett kérdőíves adatfelvétel

S bár az oktatók egy jelentős hányada nem tudta vagy nem akarta azt megítélni, hogy az egyes képzési szinteken mennyire szükséges a képzési és kimeneti követelmények (kkk) felülvizsgálata, a többség szerint ennek eljött az ideje. Az alapképzésben a válaszadók több mint 50%-a, a mesterképzés esetében pedig 43%-a szerint a felülvizsgálat szükséges lenne.

14. ábra A KKK felülvizsgálat szükségességének megítélése

Forrás: Soreco Research által végzett kérdőíves adatfelvétel

A tapasztalatok tehát arra utalnak, hogy miközben fásultság, frusztráltság érzékelhető az oktatók körében saját pedagógiai nehézségeik, sok esetben kudarcuk, valamint a változtatásra való eszköztelenségük miatt, ezeket nemcsak fel- és elismerik – ami jelentős elmozdulás –, hanem egyben nyitott várakozással tekintenek a helyzet javításának ígéretét hordozó változtatásokra.

3. A felsőoktatás finanszírozásának tendenciái

A hazai felsőoktatás kondíciói a teljes bevételi oldalt elemezve az elmúlt öt évben meglehetősen hullámzóan alakultak. Szembetűnően csökkent az állami támogatás aránya. Hasonlóan folyamatos csökkenést tapasztalunk az összes felsőoktatási kiadásnak a központi költségvetés kiadási főösszegéhez viszonyított arányában. Az intézményi bevételek és kiadások számai a 2011-es csúcs után romlottak. A költségvetési beszámolókat alapján jól látszik, hogy a felsőoktatási kiadások egyre nagyobb hányadát finanszírozza saját intézményi bevétel. 2013-ban az összes kiadásnak közel kétharmadát finanszírozta saját bevétel (vagy másként fogalmazva, a kiadásoknak alig több mint harmada mögött állt állami támogatás). Ugyanakkor az államháztartáson kívülről (vállalatoktól, szervezetektől, nemzetközi szervezetektől közvetlenül) átvett pénzek bevételeken belüli aránya mindvégig 3,5-4% között mozgott. Ez rendkívül csekély összeg, a magyar felsőoktatás finanszírozásának egyik legnagyobb negatívuma.

Az intézményi részletekbe is betekintve azt látjuk, hogy a felsőoktatás-politika úgy próbálja kezelni a felsőoktatás állami támogatásának lefaragását, hogy az intézmények kondícióit csökkentve, az elvont támogatás egy részéből az intézmények egy hányadát kiemelten dotálja, például kiemelt felsőoktatási intézményekként, kutatóegyetemként vagy karként, alkalmazott tudományok főiskolájaként. Az új felsőoktatás-politika következtében hallgatókat vesztő, s ennek nyomán, valamint az elvonások következtében eladósodott intézményeket pedig a struktúra-átalakítási alaphól (2014-ben 14 intézmény összesen 7 milliárd forintot kapott) segíti ki.

Lényegében megszűnt a normatív (pontosabban képlet szerinti) felsőoktatás finanszírozás, s helyébe a bázis alapú és a feladatfinanszírozásnak egyfajta vegyes rendszere lépett, ami erősen kézivezérelt, s az intézmények számára nem átlátható, hosszú távon nem kiszámítható. A 2013-ban megjelent felsőoktatási stratégiai tervezet még a normatív finanszírozás visszaállítását szorgalmazta, a 2014-es viszont azt írja, hogy „a képzések finanszírozása azonos elvek alapján meghatározott önköltségszámításon nyugszik, összege előre meghatározott teljesítménymutatók alapján korrigálva intézményenként differenciált” lesz. Korai még véleményt mondani ez utóbbi rendszerről, de ez a költségnyilvántartás jelentős átalakítását, (az önköltségszámítás egyszerűbb formájában is), az arányos és fix költségek azonosítását kívánja meg. Más oldalról az úgynevezett „valós költségekre épülő önköltségszámítás” alapján nyújtott bármilyen állami dotáció nyilvánvalóan e támogatások fajlagos összegének jelentős intézmények közötti különbségeit eredményezheti.

Végül meg kell említeni, hogy a felsőoktatás 2013-ban készített stratégiai elképzelése még arról írt, hogy „belátható időn belül érje el a magyar felsőoktatás a GDP arányos költségvetési ráfordítási szint tekintetében az OECD országokban szokásos 1-1,2% körüli értéket”. A 2014 őszen megjelent új felsőoktatási stratégia viszont már úgy fogalmaz, hogy „az elkövetkező években a közvetlen állami támogatás jelentős mértékben nem növelhető, és a rendszer robusztusságát figyelembe véve nem is kívánatos az ilyen mértékű kitérés egyetlen bevételi csatornának”. Ezt a tényt az oktatás és a kutatás minőségének növelési céljával egybevetve középtávon nemigen képzelhető el más, mint a felsőoktatás szereplőinek jelentős mértékű polarizálódása.

A hazai felsőoktatás finanszírozásának módszereiben és finanszírozásának terjedelmében jelentős változások történtek 2010 óta. A tendenciákat több szemléletben is vizsgáljuk. Először a felsőoktatás bevételi és kiadási adatait a költségvetés tervszámainak segítségével elemezzük, majd a tényszámokat a beszámolókból származó adatok mutatják. Az „ördög a részletekben van”: itt

azonban most csak néhány fontos bevételi elem változásaira tudjuk majd a figyelmet felhívni a 10. táblázat elemzése során.

A táblázatok a felsőoktatás finanszírozásának forrásaira és a kiadások irányaira vonatkozóan azt is megmagyarázzák, hogy miért alakulhat ki időnként ebben a kérdéskörben „számháború”: egyes vitázó felek a táblázatok más-más (valós) elemét hangsúlyozzák. Másként érvelnek azok, akik a felsőoktatás közfeladat voltából kiindulva az állami költségvetés támogatási elemét kívánják minél nagyobbban látni, s akár még ezen belül is az intézményi támogatás számaira koncentrálnak, s más következtetéseket vonnak le azok, akik a felsőoktatás egészébe beáramló pénzek (legyen annak forrása akár a TB vagy egy Unió alap) nagyságrendjére figyelnek. Megint másként látják a helyzetet azok, akik a felsőoktatás szolgáltatási funkcióját tekintve a piaci forrásokat keresik, vagy azok, akik a felsőoktatás tudományos kutatási-innovációs misszióját tekintik elsődlegesnek, s ehhez szeretnének forrásokat látni.

Ezek a nézetkülönbségek – amelyek elemzéseinkben is megjelennek – nem elhanyagolhatók, mivel akár gyökeresen eltérő felsőoktatás-politikai és gazdasági döntésekhez vezetnek.

Kezdjük az elemzést a tervek oldaláról.

8. táblázat A felsőoktatás költségvetési terveinek főbb elemei 2009-2015

(Milliárd Ft)	2009. évi terv	2010. évi terv	2011. évi terv	2012. évi terv	2013. évi terv	2014. évi terv	2015. évi terv
Állami felsőoktatási intézmények							
Kiadás	400,9	414,0	454,0	430,4	411,9	425,8	442,5
Bevétel	210,5	228,2	225,4	270,0	285,1	285,4	283,3
Támogatás	190,4	185,8	228,5	160,5	126,7	140,4	156,2
Jelentősebb fejezeti kezelésű előirányzatok							
Normatív támogatás	15,1	14,8	14,5	11,9	9,3	17,7	17,0
- nem állami felsőoktatás támogatása	11,0	10,8	10,7	9,0	9,3	17,7	17,0
Feladat és egyéb támogatás	9,1	11,0	11,0	10,5	20,6	31,0	20,9
- Kiválósági támogatás					10,0	9,9	9,9
- Felsőoktatási strukturális alap						11,0	9,2
Összes felsőoktatási kiadás	425,1	439,8	479,5	452,7	441,7	474,5	480,3
Összes felsőoktatási támogatás	214,6	211,6	254,0	182,8	156,5	189,1	194,0
Összes felsőoktatási kiadás a GDP-hez viszonyítva	1,6%	1,6%	1,7%	1,6%	1,5%	1,5%	1,5%
Összes felsőoktatási támogatás a GDP-hez viszonyítva	0,8%	0,8%	0,9%	0,6%	0,5%	0,6%	0,6%
Felsőoktatás kiadások a központi költségvetés kiadási (terv) főösszegéhez viszonyítva	4,7%	3,2%	3,3%	3,0%	2,7%	2,8%	2,8%

Forrás: Adott évi költségvetési tervek

Megjegyzés: Az „Állami felsőoktatási intézmények” adatai az „Egyetemek, főiskolák” cím mellett tartalmazzák a Zrínyi Egyetem és a Rendőrtiszti Főiskola, illetve Nemzeti Közszerződési Egyetem adatait is

A 8. táblázatban az egyik szembetűnő jelenség a felsőoktatás összes tervezett támogatásának 2013. évi jelentős csökkentése, amit ugyan 2014-től valamennyi emelés követ, azonban azt követően sem éri el a 2009-es szintet a tervezett támogatás összege. Az összes felsőoktatási kiadás tervezett növekedése 2014-ről 2015-re kicsit kevesebb, mint 6 milliárd forint, ami messze elmarad a közleményekben hangoztatott 17 milliárdtól. Ez utóbbi összeg az intézményi kiadások tervezett összegének növekedésére igaz, de csak azért mert a korábban, a költségvetési törvény előzetes tervezetében is, fejezeti kezelésű címen megtervezett összegek (pl. a PPP-támogatási összeg) egy részét leosztották intézményi címre.

A másik jelentős változás, hogy a tervezett állami támogatás egyre nagyobb része fejezeti kezelésű előirányzatba kerül, s egyre kisebb része intézményi tervezett támogatás. 2009-ben az összes támogatás közel 90%-a intézményi támogatásként került megtervezésre, 2015-ben viszont már csak alig több mint háromnegyede.

A fenti két folyamat következtében az intézmények tervezett támogatása 2015-re a 2009-es összeg 77%-ára esett vissza.

A felsőoktatási kondíciókban a mélyvölgy 2013-ban volt, a miniszterelnök 2012 őszi önfenntartó felsőoktatásról szóló beszédét követően. Az elképzelés az államilag finanszírozott (ösztöndíjas) hallgatólétszám radikális lecsökkentését, s a hallgatók nagyobbik része számára önköltségi szintű tandíj fizetését vetítette előre, amelynek teljes összegét az akkor bevezetett igen kedvezményes kamatozású Diákhitel 2-ből lehetett volna fizetni. Az önfenntartó felsőoktatás tehát lényegében a hallgatók túlnyomó többsége számára önköltségi típusú tandíjas képzés lett volna. A 2013-as ösztöndíjas felvételi keretszámokat már ennek szellemében határozták meg. Az elképzelést a hatására szerveződött jelentős diákmegmozdulások nyomán visszavonta a kormány, s az ösztöndíjas keretszámokat lényegében az intézményi kapacitások szintjére emelte, kivéve 16 szakot, amelyeket rendkívül magas ösztöndíjas bejutási ponthatárokkal gyakorlatilag önköltségessé tett. Ezzel együtt a 2012-es és 2013-as mélyrepülés után 2014-ben emelkedett a felsőoktatás összes állami támogatása, azonban a fentiekben már vázolt folyamatok miatt az intézményi támogatás növekedése csak mérsékelt volt, a növekedés a fejezeti kezelésű előirányzatoknál jelent meg alapvetően.

A fejezeti kezelésű előirányzatok esetében két fontos változást figyelhetünk meg.

Az egyik, hogy jelentősen megemelkedett a nem állami felsőoktatás támogatása. 2009 és 2013 között a három nem állami felsőoktatást célzó támogatási előirányzat (az „Egyházi felsőoktatási intézmények hitéleti képzése”, a „Hallgatói létszám képzési többlete (egyházi világi képzés)” és a „Hallgatói létszám képzési többlete (alapítványi felsőoktatás)” nevű előirányzatok) együttes összege 9-11 milliárd forint éves nagyságrend körül mozgott. 2014-ben az előző három előirányzat megszűnése után létrehozott („Nem állami felsőoktatási intézmények támogatása” nevű) előirányzat több mint 17 milliárd forintra ugrott.

A másik változás a nem normatív, feladattámogatási előirányzatok együttes összegének jelentős megemelkedése. Ennek az az oka, hogy megjelenik két kézi vezérlésű nagy előirányzat: 2013-tól a „Kiválóság támogatás”, majd 2014-től a „Felsőoktatási struktúra-átalakítási alap”. Az előző 2013-ban 10 milliárd Ft, majd 2014-ben és 2015-ben 9,85 milliárd, az utóbbi pedig 2014-ben 11 milliárd – végeredményben csak 6,8 milliárd Ft, mert a 2014.júliúsi a központi költségvetés összesen 110 milliárdos zárolásából 4,2 milliárd Ft a Struktúra-átalakítási alapot terhelte –, 2015-ben pedig 9,19 milliárdra tervezett összegű.).

Lényegében tehát a felsőoktatás-politika úgy ragadja meg a felsőoktatás-irányítást, s próbálja kezelni a felsőoktatás állami támogatásának lefaragását, hogy az intézmények kondícióit csökkentve, az elvont támogatás egy részéből az intézmények egy hányadát kiemelten dotálja: mint kiemelt felsőoktatási intézményeket, kutatóegyetemeket, alkalmazott tudományok főiskoláját, valamint kutató karokat. Az új felsőoktatás-politika következtében hallgatókat vesztő, s ennek nyomán, valamint az elvonások következtében eladósodott intézményeket pedig kiegészíti a struktúra-átalakítási alpból (2014-ben 14 intézmény összesen 7 milliárd forintot kapott). Különösen súlyos helyzetben négy vidéki főiskola van: a bajai, a dunaújvárosi, a szolnoki és a nyíregyházi főiskolák, amelyeknek költségvetésükhöz viszonyított rendkívül magas az eladósodottsága. A helyzet ellentmondásosságát jól mutatja, hogy a költségvetési felügyelők által ellenőrzött felsőoktatási intézmények összes adósságállományának 70%-a öt intézményben volt 2013 közepén (Pécs, Szeged, Semmelweis, Debrecen, Nyíregyháza) amelyek közül négy kiemelt, s benne három kutatóegyetem.

A felsőoktatás tényleges támogatásának és bevételeinek alakulásáról a 9. táblázatban látható zárszámadási adatok alapján tudunk képet alkotni. Egyértelműen látszik az összes támogatásnak a GDP-hez viszonyított folyamatos csökkenése 2009 óta. Hasonlóan folyamatos csökkenést tapasztalunk az összes felsőoktatási kiadásnak a központi költségvetés kiadási főösszegéhez viszonyított arányában. Az intézményi bevételek és kiadások számai a 2011-es csúcs után romlottak. A költségvetési beszámolók adatai alapján az is jól látszik, hogy a felsőoktatási kiadások egyre nagyobb hányadát finanszírozza saját intézményi bevétel. 2013-ban az összes kiadásnak közel kétharmadát finanszírozta saját bevétel (vagy másként fogalmazva, a kiadásoknak alig több mint harmada mögött állt állami támogatás).

9. táblázat A felsőoktatás költségvetési adatai a beszámolók alapján 2009-2013

(Milliárd Ft)	2009. évi tény	2010. évi tény	2011. évi tény	2012. évi tény	2013. évi tény
Állami felsőoktatási intézmények					
Kiadás	445,8	474,1	500,6	482,9	496,2
Bevétel	240,8	282,8	307,3	295,3	323,4
Támogatás	203,1	199,8	188,2	175,1	175,2
Nem állami felsőoktatás támogatása	11,0	10,8	10,7	9,0	9,3
Összes kiadás	456,8	484,8	511,3	492,0	505,4
Összes támogatás	214,1	210,6	198,9	184,1	184,4
Intézményi bevételek az intézményi kiadásokhoz viszonyítva	54,0%	59,6%	61,4%	61,2%	65,2%
Összes kiadás a GDP-hez viszonyítva	1,8%	1,8%	1,8%	1,7%	1,7%
Összes támogatás a GDP-hez viszonyítva	0,8%	0,8%	0,7%	0,6%	0,6%
Felsőoktatás kiadásai a központi költségvetés kiadási (tény) főösszegéhez viszonyítva	5,0%	3,4%	3,4%	3,3%	2,9%

Forrás: Adott évi zárszámadási törvények

A 10. táblázat adatai szerint a bevételeken belül az orvoskarokhoz kerülő társadalombiztosítástól származó bevétel a 2009-es közel 40%-os szintről 2013-ra 37%-ra mérséklődik, összegében viszont majd negyedével növekszik. A bevételek között jelentősen emelkedett a fejezeti kezelésű előirányzatoktól átvett pénz, a bevételeken belüli aránya 2,5%-ról 2013-ra közel 10%-ra emelkedett, összege több mint ötszörösére (!) nőtt. Ennek az az oka, azon túl, amiről már fentebb esett szó, hogy az Uniós Fejlesztések forrásai a központi költségvetés önálló fejezetét alkotják, s e fejezeten belül az egyes programok forrásai fejezeti kezelésű előirányzatként vannak megtervezve. Tehát az intézmények költségvetésében mind a működési mind a felhalmozási bevételek esetében megnövekedett fejezeti kezelésű pénzátvétel az ezen programokban való részvételből is származik.

Ugyanakkor az államháztartáson kívülről (vállalatoktól, szervezetektől, nemzetközi szervezetektől közvetlenül) átvett pénzek alig változtak, bevételeken belüli arányuk mindvégig 3,5-4% között mozgott. Ez rendkívül csekély összeg, a magyar felsőoktatás finanszírozásának egyik legnagyobb negatívuma.

A felhalmozási bevételek viszont közel megduplázódtak 2009 és 2013 között, s a bevételeken belüli arányuk 9%-ról 12% fölé emelkedett. Ennek az oka itt is a fejezeti kezelésű előirányzatokról átvett pénzek arányának és összegének a növekedése (amelyek alapvetően az Uniós fejlesztések fejezetből származnak).

10. táblázat A felsőoktatás bevételei részletezve a beszámolók alapján 2009-2013

(Milliárd Ft)	2009. évi tény	2010. évi tény	2011. évi tény	2012. évi tény	2013. évi tény
Bevétel	240,8	282,8	307,3	295,3	323,4
Intézményi működési bevétel	89,3	95,1	101,1	100,1	103,5
Támogatásértékű működési bevétel	118,7	137,1	153,5	151,4	167,9
- központi költségvetési szervtől	10,1	12,3	13,5	11,4	14,7
- fejezeti kezelésű előirányzattól	6,0	8,1	13,1	16,3	30,9
- elkülönített állami pénzalaptól	6,8	4,6	8,4	5,1	3,4
- TB-től	95,4	111,4	116,7	114,0	118,7
Működési célú pénzeszköztvétel államháztartáson kívülről	9,1	9,5	11,5	9,9	11,3
- vállalkozásoktól	1,5	1,6	2,3	0,9	1,7
- non-profit szervezetektől	3,7	2,1	2,4	2,0	2,3
- nemzetközi szervezetektől	5,1	5,8	6,7	2,6	4,4
Felhalmozás és kölcsönök	20,6	36,9	41,2	33,9	40,7
- Támogatásértékű	9,2	27,5	34,6	31,1	38,9
- fejezeti kezelésű előirányzattól átvett	2,3	19,6	21,4	20,8	32,6
Államháztartáson kívülről	4,6	4,0	5,1	1,4	1,23

Forrás: Adott évi zárszámadási törvények

Nemzetközi összehasonlításban vizsgálva a magyar felsőoktatás kondícióit, meglehetősen kedvezőtlen helyzetet konstatálhatunk. A hazai felsőoktatás kiadásainak összege a GDP-hez viszonyítva a szlovák és az olasz, valamint görög adatokkal együtt az utolsó helyen áll az OECD országok között.

Összességül azt állapíthatjuk meg, hogy a hazai felsőoktatás finanszírozási módszerei jelentősen átalakultak. Lényegében megszűnt a normatív (pontosabban képlet szerinti) felsőoktatás finanszírozás, s helyébe a bázis alapú és a feladatfinanszírozásnak egyfajta vegyes rendszere lépett, ami erősen kézivezérelt, s az intézmények számára nem átlátható, hosszú távon nem kiszámítható.

Az elmúlt öt évben szembetűnően csökkent az állami támogatás aránya. Ebből a szempontból a jövő sem látszik biztatóbbnak. Igaz, hogy a felsőoktatás 2013-ban készített stratégiai elképzelése még arról írt, hogy „belátható időn belül érje el a magyar felsőoktatás a GDP arányos költségvetési ráfordítási szint tekintetében az OECD országokban szokásos 1-1,2% körüli értéket”. A 2014 őszi megjelent új felsőoktatási stratégia viszont már úgy fogalmaz, hogy „az elkövetkező években a közvetlen állami támogatás jelentős mértékben nem növelhető, és a rendszer robusztusságát figyelembe véve nem is kívánatos az ilyen mértékű kitétség egyetlen bevételi csatornának...” Más helyütt azt is hozzáteszi, hogy a finanszírozás lényege a „reális önköltségszámítás, a nem közösségi típusú források részarányának növelése, a költségvetés tehermentesítése” lesz. A fentiekben bemutatott zárszámadási adatok erősen kérdésessé teszik ezt a célkitűzést, hiszen az államháztartáson kívüli források (vállalatok, szervezetek stb.) nagyon jelentéktelen szerepet játszanak jelenleg a felsőoktatás finanszírozásában.

4. Egy kiemelt szervezeti változás: a kancellári rendszer bevezetése

2011 óta jelentősen szűkült az intézmények szervezeti és gazdálkodási autonómiája is: rektorok és gazdasági főigazgatók minisztériumi kinevezése, költségvetési főfelügyelők megjelenése, vállalkozások alapításának korlátozása, központosított illetményszámfejtés. Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy az aktuális felsőoktatási stratégia a gazdálkodási jogosítványok (vagyongazdálkodás, vállalkozások alapítása) kiszélesítését irányozza elő.

2014-ben új elemként jelent meg a kancellári rendszer bevezetése. Ennek kialakítása elsősorban a németországi gyakorlatra hivatkozással történt meg. A magyar gyakorlat ettől a logikától két ponton tér el jelentősen: egyfelől hiányoznak a kancellár és az akadémiai vezetés (rektor) közötti konfliktusok feloldásának mechanizmusai, másfelől bizonytalan a kancellár külső és belső legitimitása, ráadásul erős hajlamok vannak a rendszerben a belső legitimitás erodálására.

Véleményünk szerint a kancellári rendszer bevezetése összességében konzerválja az intézmények alacsony fokú szervezeti és gazdálkodási autonómiáját, leginkább azért, mert csökkenti az intézmények felelősségvállalási képességét és lehetőségét. A kancellári rendszer alkalmas lehet a forrásfelhasználás hatékonyságának javítására, de az intézmények bevételszerzési ösztönözöttségét aligha javítja.

Ahogy azt a tavalyi stratégiai helyzetértékelésünkben is jeleztük, a 2011-ben elfogadott felsőoktatási törvény óta több vonatkozásban is szűkült az intézmények autonómiája. Az oktatás és kutatás területén a felvételi eljárásba való beleszólás lehetősége romlott: keretszámok központi alakítása; 16 szak államilag finanszírozott keretszámának drasztikus szűkítése. 2014-ben újabb elemet jelentettek be: egy elfogadott módosítás szerint 2020-ra a belépés feltétele egységesen, minden felsőoktatási intézmény esetében az emelt szintű érettségi és a középfokú nyelvvizsga lesz. A humán-erőforrások területén a kötelező nyugdíjazásnak lehetnek hosszabb távú hatásai, bár a közalkalmazotti rendszer nem változott. E tekintetben nem történt lényeges változás 2014-ben.

Az addigiak mellett (rektorok és gazdasági főigazgatók minisztériumi kinevezése, költségvetési főfelügyelők megjelenése, vállalkozások alapításának korlátozása, központosított illetményszámfejtés) további változást eredményezett a kancellári rendszer bevezetése 2014 végén, amelyre a rektorválasztás intézményi jogainak visszaállítása mellett került sor. A kancellár a felsőoktatási törvény szerint az intézmény működtetését végzi, és felel „a felsőoktatási intézmény gazdasági, pénzügyi, kontrolling, számviteli, munkaügyi, jogi, igazgatási, informatikai tevékenységéért, az intézmény vagyongazdálkodásáért, ideértve a műszaki, létesítményhasznosítási, üzemeltetési, logisztikai, szolgáltatási, beszerzési és közbeszerzési ügyeket is, irányítja e területen a működést”, továbbá e területeken egyetértési jogot gyakorol. A kancellár a munkáltatója az oktatókon, kutatókon és tanárokon kívül minden dolgozónak.

A kancellár személyének kiválasztásába az intézményeknek nem volt beleszólásuk, a folyamat tőlük függetlenül történt. A pályázatot az EMMI bonyolította le, a kancellárt a miniszterelnök nevezte ki, felette a lényeges munkáltatói jogokat az emberi erőforrások minisztere gyakorolja. Érdemes megemlíteni, hogy a kancellári rendszer bevezetése elsősorban a németországi gyakorlatra hivatkozással történt meg. Kétségtelen, hogy számos német tartomány felsőoktatási szabályozása rendel a magyarhoz hasonló feladatokat és felelőségeket a kancellári pozícióhoz (pl. a kancellárnak több helyen a költségvetést érintő kérdésekben vétőjoga is van). Még ha régebben valóban a tartományi kormányzat vagy minisztérium nevezte is ki a kancellárokat az intézmények élére,

akiknek feladata az állam képviselete volt az intézményen belül, mára az állam kivonult az intézmények közvetlen működtetéséből, növelte az intézmények működési és pénzügyi autonómiáját. A német tartományok hatályos szabályzatai szerint mára a kancellárokat sok helyen az oktatókat és hallgatókat tömörítő testület és/vagy az egyetemi és külső érintetteket tömörítő testület (board) választja az intézmény rektorának/elnökének javaslatára. A kancellárok munkáltatója az intézmény rektora/elnöke. Az állam legfeljebb jóváhagyja a kancellári kinevezést (mint például Bajorországban).

Hasonló gyakorlat érvényesül az Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetemen is, ahol a kancellár kinevezéséről és felmentéséről a rektori tanács javaslatára a – rektorból, dékánokból, doktori iskola vezetőjéből, hallgatók és oktatók képviselőiből álló 11 tagú – Szenátus dönt úgynevezett „együttdöntési eljárás” keretében, azaz a döntést lényegében a külső és belső érintettek képviselőiből álló Egyetemi Tanácsnak is jóvá kell hagynia. A kancellár felett „a munkáltatói jogokat a rektor gyakorolja, a rektor utasíthatja a kancellárt.”

A jelenlegi magyar szabályozással ellentétben tehát a kancellár személyének kiválasztásába a német intézményeknek jelentős beleszólásuk van. A kettős vezetés nem azt jelenti, hogy a kancellár a rektortól teljesen független, hanem azt, hogy a kancellár legitimitása a rektor belé vetett bizalmától függetlenül is erős, amelyet a kiválasztásának eljárási szabályai biztosítanak. Mivel a kancellárt a külső és belső érintettek is megerősítik, így a kancellár álláspontját a rektornak nagyon komolyan kell vennie. A rektor azonban konfliktus esetén képes az akaratát érvényesíteni (például utasíthatja a kancellárt vagy kezdeményezheti felmentését az egyetemi testületeknél), de ekkor minden felelősség őt terheli. A kancellár tehát akkor képes feladatát megfelelően ellátni, és a rektort ellensúlyozni, ha a külső megerősítés mellett megfelelő belső elfogadottsággal is rendelkezik. Ez utóbbi abból fakad, hogy maga az intézmény is részt vesz a kiválasztási folyamatban.

A magyar gyakorlat ettől a logikától két ponton tér el jelentősen: egyfelől hiányoznak a kancellár és az akadémiai vezetés (rektor) közötti konfliktusok feloldásának mechanizmusai, másfelől bizonytalan a kancellár külső és belső legitimitása, ráadásul erős hajlamok vannak a rendszerben a belső legitimitás erodálására.

A felsőoktatási intézményekben a konfliktusok kialakulásának kockázatát csökkentheti a finanszírozási bővség, azaz ha az intézményben nem alakulnak ki éles elosztási konfliktusok, mert pl. az állam minden lényeges kiadást finanszíroz (mint az a német felsőoktatásban történt még néhány évtizeddel ezelőtt). Egy finanszírozási feszültségektől terhelt rendszerben azonban, ahol az intézmény a saját fenntartásához szükséges források egy részét maga kénytelen előteremteni, óhatatlanul elosztási és keresztfinanszírozási konfliktusok alakulnak ki. Ez természetes módon felerősíti annak kényszerét, hogy minden akadémiai döntést gazdasági szempontból is mérlegeljének. Ezt elvben kétféle módon lehet megtenni: egyfelől lehetséges a gazdálkodási és akadémiai/szakmai szempontok integrált, egyidejűleg történő érvényesítésének erősítése, azaz az intézményen belüli pénzügyi felelőségek erősítése és világos kialakítása (pl. a szakfelelősök, tanszékvezetők, pályázati programvezetők szakmai és pénzügyi felelősségének egyértelművé tétele). A másik lehetőség a kettő intézményes szétválasztása: a kancellári rendszer bevezetésével a rektor az akadémiai tevékenységekért, a kancellár az adminisztráció megszervezéséért és a költségvetésért felel. A kialakított rendszer biztosítja azt, hogy egy-egy döntés során mind az akadémiai, mind a gazdasági szempontok érvényesüljenek. Ugyanakkor ezek konfliktusát is előidézi, hiszen az egyes szempontok képviseletét személyekhez rendeli, így a konfliktusok óhatatlanul személyek (pozíciók) közötti konfliktusokká alakulnak.

További konfliktusforrást jelenthet, ha a kancellár igyekszik a saját embereit pozícióba juttatni. A kancellár szempontjából logikus lépés, ha a gazdasági igazgatói, a személyzeti vezetői, a műszaki vagy informatikai vezetői pozíciókat olyan emberekkel igyekszik betölteni, akikben megbízik. Ezzel ugyanakkor olyan embereket szorulhatnak ki könnyen az adminisztrációból, akik régóta az intézményben dolgoznak és/vagy a rektori vezetés bizalmát élvezik.

Noha a törvény szerint a kancellár „a rektor tekintetében fennálló együttműködési kötelezettségének köteles eleget tenni”, ennek megvalósulását semmi nem garantálja. Azaz az intézmény működése nem a személyektől független garanciákon, kialakított eljárásokon vagy döntéshozási hierarchián múlik, hanem a kancellár és a rektor személyén. Hiányoznak a kancellár és a rektor közötti konfliktusok feloldását segítő mechanizmusok: a rektor nem munkáltatója a kancellárnak, nem utasíthatja, és nem válthatja le a kancellárt, ha annak döntéseivel nem ért egyet, miközben a kancellár vétőjogával képes tartósan akadályozni az intézmény működését. A konfliktusok tartós fennállása és kiéleződése esetén miniszteri közbenjárás szükséges, ami az intézmény függőségét eredményezi. Miközben tehát a konfliktuskezelés a személyek közötti együttműködés képességén múlik, a kancellár személyének megválasztásába, az „illeszkedés” tesztelésére, megállapítására az intézményeknek nincs lehetőségük.

A konfliktuskezelési eljárások hiánya nemcsak a kancellári rendszerben, hanem már a kormányzat által kinevezett gazdasági igazgatói rendszerben is jelen volt, ehhez képest tehát nem történt érdemi változás. A kancellári rendszer bevezetésével legfeljebb a rektor rendelkezésére álló „konfliktuskezelési eszközkészlet” szűkítése történik meg, hiszen az intézményeknek immár nincsen lehetősége az adminisztráció átszervezésével korlátozni a kormányzat által kinevezett vezető mozgásterét. Korábban ugyanis előfordult, hogy egy-egy intézmény a gazdasági igazgató alól „kiszervezte” a tevékenységek egy részét, és azokat például a rektor alá rendelte. Ugyanakkor az aláírási jogok kiszervezésére ekkor sem volt lehetőség, ami így is biztosította a gazdasági vezető alkuerjét. A kancellári rendszer bevezetésével az átszervezések lehetőségei szűkülnek jelentősen, hiszen azok kancellári jóváhagyáshoz kötöttek. Ennek ára az intézmények szervezeti autonómiájának csökkenése, és nehezebbé válik másféle intézményi szerveződések kialakításának lehetősége is.

A kancellári rendszer működésének másik sarokköve a kancellár legitimitása, elfogadottsága. Ennek hiányában ellehetetlenül a szakértői szervezetek esetén kiemelten fontos bizalmon alapuló együttműködés, mert egy legitimitás nélküli kancellárral csak üzletet lehet kötni, a reciprocitásra épülő viszonyok kiépülése bizalom hiányában nem lehetséges.

A kancellár belső elfogadottságát jelentősen rontja, hogy a kancellár kinevezésébe az intézménynek semmilyen beleszólása nincs. Ez eleve gyengíti a kancellár belső elfogadottságát, ugyanakkor felmenti az intézményt is a választás felelőssége alól. Ez a kormányzat számára is kockázattal jár, hiszen ezzel lényegében magára veszi a kinevezés és az intézmények pénzügyi stabilitásának minden felelősségét. Bármilyen probléma esetén könnyen lehet hibáztatni a kancellárt és/vagy a kormányzatot.

A 2014 végén kinevezett kancellárok között számos belső (egyetemi) ember található, amellyel pótolható a belső legitimitás hiánya. Ugyanakkor az intézményen belül olyan tendenciák érvényesülnek, amelyek folyamatosan erodálják a kancellár belső legitimitását. A pénzügyi és akadémiai szempontok szétválasztásával a rektor (és minden akadémiai vezető) megszabadul annak kényszerétől, hogy döntéseit, javaslatait gazdasági szempontból is mérlegelje, hiszen arra „ott van a kancellár”. A rektor szélsőséges esetben korlátok nélkül vállalhatja fel az oktatói-kutatói szféra

legképtelenebb követeléseit is, hiszen mind az elutasítás, mind az (elfogadás esetén) megvalósítás fedezetének biztosítása a kancellár feladata. Elutasítás esetén a rektor elmondhatja, hogy „ő mindent megtett, de a kancellár ellenezte, nincs mit tenni”. A kialakított rendszer hajlamot teremt arra, hogy a rektor (az akadémiai vezetés) a saját belső legitimitásának erősítése érdekében rombolja a kancellár belső elfogadottságát, és ezzel a jövőbeli együttműködés lehetőségeit.

Annak ellenére, hogy 2014-ben visszaállt az intézmények rektorválasztási joga, a kancellári rendszer bevezetése összességében konzerválja az intézmények alacsony fokú szervezeti és gazdálkodási autonómiáját, leginkább azért, mert csökkenti az intézmények felelősségvállalási képességét és lehetőségét. A kancellári rendszer alkalmas lehet a forrásfelhasználás hatékonyságának javítására (bár a bérköltségek magas aránya miatt ennek lehetőségei igencsak korlátozottak), de az intézmények ösztönözöttségét a bevételszerzésre aligha javítja.

A rektortól független kancellár megjelenése felkavarja az intézményen belül kialakult hatalmi status quo-t. Amennyiben az intézményi érdekcsoportok között ellentéteket az intézmény a maga erejéből nem tudta megoldani, és ez gátolta az intézmény fejlődését, úgy a kancellár megjelenésével és az eddig megoldatlan kérdések eldöntésével esély kínálkozik a holtpontról való elmozdulásra. Előfordulhat ugyanakkor fordított helyzet is, amikor a kancellár a belső egyensúly felborításával nem az intézmény ésszerűsítéséhez és konszolidálásához, hanem a konfliktusok elmérgesedéséhez és eskalálódásához járul hozzá. Hogy melyik forgatókönyv valósul meg, az függ az intézmény helyzetétől és a kancellár legitimitásától.

A konfliktuskezelési mechanizmusok hiánya természetesen nem azt jelenti, hogy a kancellár és a rektor között szükségszerűen rossz viszony alakul ki, csak azt, hogy miközben a kialakított struktúra hajlamosít a konfliktusokra (hiszen az akadémiai és gazdasági szempontokat személyekben választja szét), ezek feloldására nem kínál megoldást. A kialakuló rendszer azt sem jelenti, hogy a kancellár szükségszerűen belső legitimitási hiánnyal fog rendelkezni, csak azt, hogy a belső konfliktusok ezt folyamatosan erodálni fogják, amely vagy kivonuláshoz, vagy az intézményi érdekek képviselőjéhez fog vezetni. Mindkét esetben megkérdőjeleződik azonban annak lehetősége (ha egyáltalán volt ilyen), hogy a kancellári rendszeren keresztül biztosítható az intézmények fölötti folyamatos kormányzati felügyelet. Megítélésünk szerint ugyanakkor növekedni fog az érdekérvényesítési viszonyok átláthatatlansága és ennek következtében az intézmények függősége, és nehezedni fognak az intézményen belüli bizalomépítési törekvések.

5. Magyarország felsőoktatása nemzetközi tükörben

A bemutatott rangsorok, ország-elemzések arra mutatnak rá, hogy végső soron Magyarország felsőoktatása összességében a fejlettségének megfelelőnek mondható és általában a középmezőnyben helyezkedünk el. Az aktuális helyzet tehát nem tűnik rossznak. Sajnálatos azonban, hogy ez a pozíció jelentős előnyök leadásával alakult ki. A 2000-es évek közepén a magyar felsőoktatás sok szempontból az ország gazdasági fejlettségéhez mérten „erején felül” teljesített, a kelet-közép európai régióban általában vezető helyen állt, felzárkózóban volt az Európai Unió átlagához. Az elmúlt 10 évben sajnos szinte minden rangsorban veszítettünk a jó helyezésekből, dinamikájában tehát már nem olyan pozitív a kép.

Mivel az elemzések a magyar kormányzat által a nemzetközi adatszolgáltatásban beküldött hivatalos adatokat használják fel nemzetközi összehasonlításra alkalmassá tett formákban, egyes helyezések, pontszámok, módszertani megoldások vitathatók ugyan, de a kirajzolódó összkép reális. Érdeemes lenne tehát részleteiben is elemezni azt, hogy tartós tendenciákról van-e szó, és mennyiben köszönhető valamely értékelés a gazdasági válság hatásának, gazdaságpolitikai váltásnak vagy a reális viszonyokhoz történő visszarendeződésnek. Az is tanulságos, hogy összesített pontszámunk általában az összetevők aránylag nagy szórásával alakul ki (lásd *Universitas 21* vagy az autonómia dimenziók) – erősségeinket és gyengeségeinket a kutatások hasonlóan látják, tanácsaikon el lehetne gondolkodni. Ezek a tanácsok visszatérő módon a magyar felsőoktatás állami támogatásának emelésére, egyes autonómia-elemek növelésére, a belépési és kilépési arányok javítására, a mobilitás kiterjesztésére vonatkoznak.

Az intézmények helyezéseit is megvizsgáltuk és elemeztük a tágan vett közép-európai országok rangsorbeli megjelenését az elmúlt 3 évben. A rangsorokban rendszeresen (ELTE, SZTE, DE) és esetenként (BCE, BME, PTE) szereplő magyar intézmények jellemzően a 400-700 helyek között találhatóak, és ezzel közvetlenül az nemzetközi élmezőny (a rangsorok állandó szereplői) után következnek. A további helyezéseket is figyelembe véve az integrált kiválósági rangsorokban Magyarország a környező országokhoz képest a lakosságszámra vetítve relatíve sok jó minőségű intézménnyel rendelkezik, amelyek összességükben magas szintű, kiegyensúlyozott teljesítményt nyújtanak. A kutatási rangsorokban kiemelkedik a régióból Ausztria és Szlovénia, míg Magyarország, Csehország és Lengyelország ettől elmaradó, de egymáshoz képest hasonló szintű teljesítményt mutat.

5.1 Országok rangsorai, ország-elemzések

Négy nemzetközi kutatást foglalunk össze röviden. Az elsőben egy-egy ország felsőoktatását egészében kívánják láttatni és rangsorolják is azokat. A másik kettő fontos felsőoktatási dimenziókat ragad meg, szintén a rangsorolás, illetve a csoportosítás igényével: az egyik az autonómiát, a másik a közfinanszírozást állítja a középpontba. A negyedik kutatási projektben ismét ország-rangsorok és ország-elemzések jelennek meg, a felsőoktatás és a versenyképes gazdaság viszonyát vizsgálva.

Az *Universitas 21* elnevezésű hálózat magas presztízsű kutatóegyetemeket fog össze, 1997-ben alakult. Tőlük ered az eddig egyetlen olyan kezdeményezés, amelyik nem felsőoktatási intézmények vagy programok, hanem egyes országok felsőoktatásának rangsorolását vállalja fel. 2012-ben jelent meg az első rangsor, világszerte nagy figyelmet keltve, majd ezt követték a 2013-ra és 2014-re vonatkozó kiadványok. A rangsor négy komponenst foglal magába, amelyek maguk is több mutatót összegeznek. Az *erőforrások* összetevő például egyebek között a felsőoktatás kormányzati kiadásait és a kutatás-fejlesztés kiadásokat tartalmazza, a *környezeti* modulban stratégiai és szabályozási

elemek vannak számszerűsített formában, illetve a hallgatók és oktatók összetétele. A *kapcsolati* komponens az üzleti világgal való együttműködés mutatóját és több nemzetköziesítési indikátort is magában foglal, a nemzetközi publikációkkal és a weboldalak értékelésével együtt. A *kimenet* mutatói a kutatási eredményekre, a hallgatói jelentkezésekre és a foglalkoztathatóságra koncentrálnak. Az országok rangsorolásához a négy terület pontszámaiból súlyozott átlagot képeznek, ahol a kimeneti mutatók 40%-kal, a többi három modul 20%-kal vesz részt. A négy modul rangsorai önmagukban is érdekesek és sokat elmondanak például egyes földrészek helyzetéről is.

11. táblázat Nemzeti felsőoktatási rendszerek U21 rangsora

Rang	Ország	Pontszám	Rang	Ország	Pontszám
1	Amerikai Egyesült Államok	100,0	26	Csehország	58,2
2	Svédország	86,7	27	Olaszország	53,7
3	Kanada	82,9	28	Malajzia	53,4
3	Dánia	82,9	29	Magyarország	52,5
5	Finnország	82,2	30	Szaúd-Arábia	52,4
6	Svájc	81,5	31	Lengyelország	50,8
7	Hollandia	80,4	32	Görögország	50,3
8	Egyesült Királyság	79,2	33	Chile	49,1
9	Ausztrália	78,0	34	Szerbia	48,7
10	Szingapúr	76,3	35	Kína	48,6
11	Norvégia	75,0	35	Oroszország	48,6
12	Ausztria	73,7	37	Szlovákia	47,9
13	Belgium	73,1	38	Brazília	46,1
14	Németország	71,1	39	Románia	45,4
15	Hong Kong	70,6	40	Bulgária	45,0
16	Új-Zéland	70,4	41	Argentína	44,9
17	Írország	69,7	42	Thaiföld	43,9
18	Franciaország	68,7	42	Ukrajna	43,9
19	Izrael	68,5	44	Horvátország	43,7
20	Japán	64,9	45	Dél-Afrikai Köztársaság	43,4
21	Korea	61,6	46	Mexikó	42,6
22	Tajvan	61,3	47	Törökország	39,1
23	Spanyolország	61,1	48	Indonézia	38,5
24	Portugália	60,3	49	Irán	37,8
25	Szlovénia	59,6	50	India	36,8

Forrás: <http://www.universitas21.com/>

Az erőforrásoknál Dánia, Kanada, Svédország és az USA állnak az élen (máshol is figyelemre méltó az észak-európai országok jó helyezése), Magyarország az 50 ország közül a 41. helyen áll. Ez a helyezés öttel rosszabb, mint az előző évben, a csökkenő kormányzati kiadásoknak köszönhetően. A környezeti modulban szintén a 41. helyen vagyunk rangsorolva (Hollandia, Új-Zéland és az USA az első három, Lengyelország a hetedik, Bulgária a kilencedik, Csehország és Románia a 12.-13. helyezett). A kapcsolati rangsorban 21. helyen vagyunk, megelőzve például Szlovéniát vagy Szlovákiát, Svájc, Svédország és az Egyesült Királyság van az első háromban. A kimeneti indikátorokban az angolszász országok a vezetők (USA, Egyesült Királyság, Kanada), Magyarország a 31., Görögország, Csehország, illetve Lengyelország és Brazília vannak közvetlenül előttünk, illetve utánunk.

A végső rangsorban az első helyezett (USA) 100 pontjához viszonyítva a második Svédországnak 86,7 pontja van, Magyarország a 29. helyezett 52,5 ponttal. Előttünk Olaszország és Malajzia, mögöttünk Szaúd-Arábia és Lengyelország állnak. A szomszédos Ausztria 12., Szlovénia a 25., Csehország a 26.

12. táblázat Nemzeti felsőoktatási rendszerek gazdasági fejlettséghez viszonyított U21 rangsora

Rang	Ország	% elt	Rang	Ország	% elt
1	Svédország	17,4	26	Szlovénia	-11,3
2	Finnország	16,2	27	Norvégia	-12,8
3	Dánia	16,0	28	Csehország	-13,8
4	Szerbia	13,3	29	Görögország	-15,8
5	Új-Zéland	12,7	30	Korea	-16,2
6	Egyesült Királyság	9,7	31	Szingapúr	-16,3
7	Kanada	8,8	32	Tajvan	-16,8
8	Portugália	6,5	33	Lengyelország	-17,7
9	Kína	6,3	34	Horvátország	-18,0
10	Hollandia	5,1	34	Japán	-18,0
11	Svájc	4,8	36	Oroszország	-18,1
12	Ausztrália	4,0	37	Ukrajna	-18,5
13	Izrael	3,6	38	Chile	-20,1
14	Belgium	3,2	39	Hong Kong	-20,5
15	Amerikai Egyesült Államok	2,0	40	Thaiföld	-20,7
16	Magyarország	0,4	41	Argentína	-23,2
17	Dél-Afrikai Köztársaság	-0,5	42	Románia	-24,0
18	Brazília	-3,3	43	Olaszország	-24,5
19	Ausztria	-4,0	44	Mexikó	-25,1
20	Németország	-4,4	45	Törökország	-27,1
21	Franciaország	-5,7	46	Irán	-28,3
22	Malajzia	-6,5	47	Szaúd-Arábia	-29,8
23	India	-7,1	48	Bulgária	-31,6
24	Írország	-8,5	49	Szlovákia	-39,5
25	Spanyolország	-10,4	50	Indonézia	-44,1

Forrás: <http://www.universitas21.com/>

% elt = az egy főre jutó GDP alapján várható értéktől való százalékos eltérés

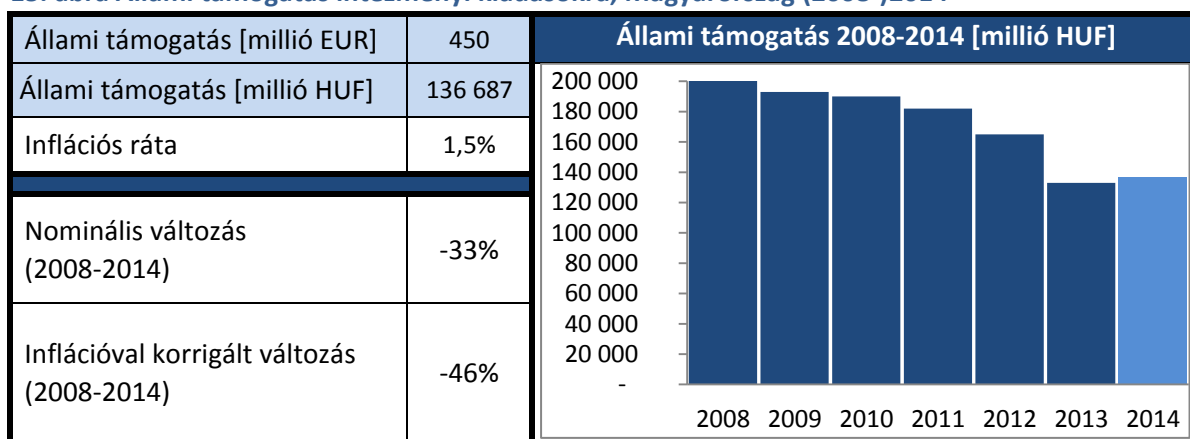
A projektben kidolgozták a gazdasági fejlettséghez viszonyított rangsorképzés módszertanát is. Az egyes indikátorok összehasonlíthatóságát vásárlóerő paritáson mért GDP-adatokra vonatkozó regressziós vetítés biztosítja az USA 2011-es adatát bázisnak tekintve, illetve egyes adatoknál más módszereket is alkalmaztak. Kiszámolták az egyes országoknak a fejlettségükhöz viszonyított elvárt mutatóértékeket, majd ezeknek a valós értéktől való távolsága jelentette a rangsoroláshoz használt adatokat. Ezzel a módszertannal az USA a 15. helyen végzett (bár még abba a csoportba tartozott, amelynél a valós érték az elvárt pontszám fölött helyezkedik el). Az első öt helyen Svédország (összesített mutatója 17,6 ponttal jobb, mint ami a gazdasági fejlettsége alapján elvárható lenne), Finnország, Dánia, Szerbia és Új-Zéland áll. Magyarország a 16., 0,4 ponttal felülmúlva az elvárható pontértéket. (Az utána következő Dél-Afrika már a negatív előjelű csoportban van).

Az Európai Egyetemi Szövetség (EUA) 2008 óta gyűjti a felsőoktatás közösségi finanszírozására (public funding) vonatkozó adatokat és közli azokat a Public Funding Observatory táblázataiban és

elemzéseivel. Az adatokat a nemzeti rektori konferenciák küldik meg minden évben. Az utóbbi évek reálértékeket tartalmazó elemzéseit figyelembe veszik az inflációt is. Az adatokat a GDP-hez és a hallgatói létszámhoz viszonyítva is megadják 28 európai országra vonatkozóan. Az egzakt összehasonlíthatóságot az Eurostat GDP- és inflációs adatainak felhasználása biztosítja.

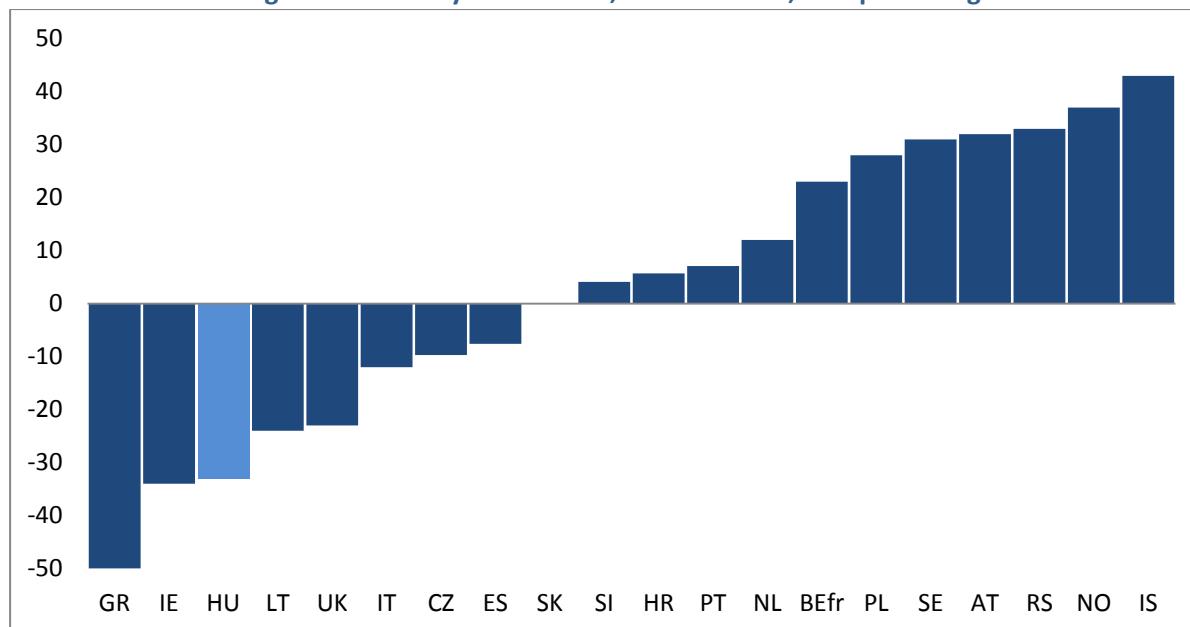
Az Observatory elemzése rámutat, hogy Magyarországon ebben az időszakban 2014 volt az első év, amikor nominálisan nem csökkent a felsőoktatás közösségi finanszírozása. Az inflációs hatás nélküli adatok láthatók a 15. és 16. ábrán.

15. ábra Állami támogatás intézményi kiadásokra, Magyarország (2008-)2014

Forrás: <http://www.eua.be/publicfundingobservatory>

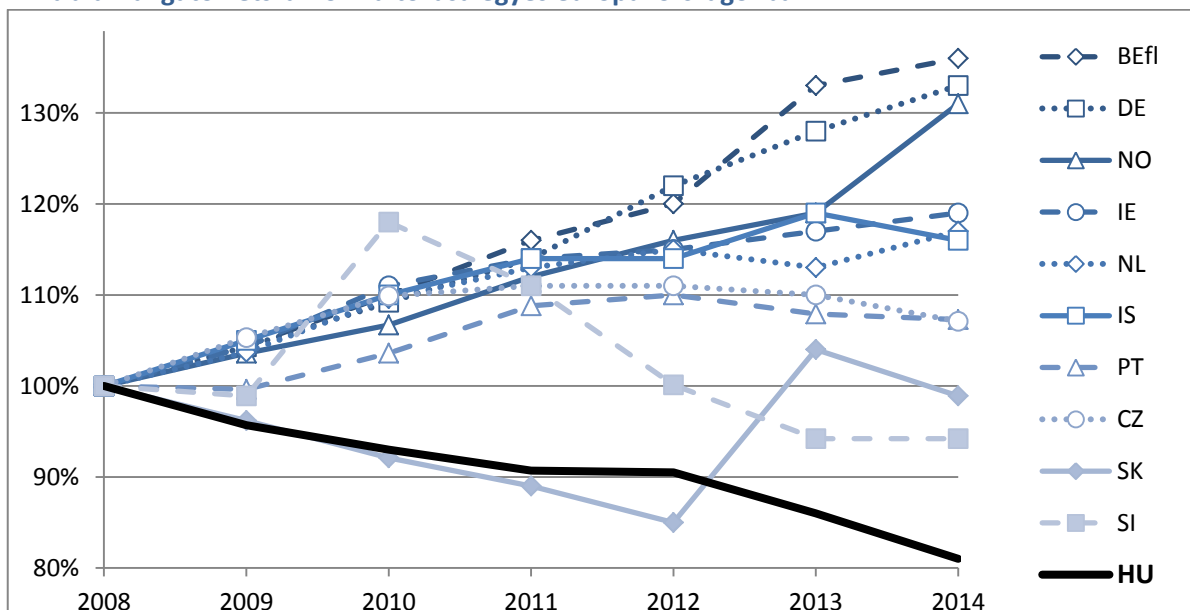
16. ábra Állami támogatás intézményi kiadásokra, %-os változás, európai országok 2008-2014

Forrás: <http://www.eua.be/publicfundingobservatory>

A 2008-2014-es időszakot tekintve a reálértéken számított csökkenés viszont csak Görögországban és Magyarországon volt 40%-nál nagyobb. Ugyanekkor viszont egyes országokban a hallgatói létszám akár 10% fölötti növekedést is mutatott (Görögországban is), míg Magyarországon 19%-kal csökkent a hallgatói létszám (17. ábra).

17. ábra Hallgatói létszámok változása egyes európai országokban

Forrás: EUA Public Funding Observatory, 2014; <http://www.eua.be/publicfundingobservatory> adatai alapján újraserkesztve

Az Európai Egyetemi Szövetség 2007-ben indította el az európai egyetemek felsőoktatási autonómiájának többszintű vizsgálatát. A módszertan kidolgozásának évei után 2011-ben jelentek meg könyv alakban az első eredmények. Ezek a 2010 végi állapotokat írják le. Az EUA honlapján 2012 óta egy olyan felület található, ahonnan a projektben részt vevő 29 országra vonatkozó (Németországot 3 tartománya képviseli) részletesebb elemzések is letölthetők (<http://www.university-autonomy.eu/countries/hungary/>). Itt aktuális fejlemények is megjelennek.

Az autonómia fogalmát szervezeti, pénzügyi, személyzeti és akadémiai dimenziókra bontották és erre a négy területre relatív rangsorokat határoztak meg 7, 11, 8, illetve 12 indikátor segítségével. A 38 mutató statisztikai adatokat, kutatási eredményeket, szakértői becsléseket és ezek ötvözetét tartalmazza. A pontozási és súlyozási módszertan részletes leírása a *University Autonomy in Europe II – The Scorecard* című kiadványban olvasható (14-17. o.). Fontos megjegyezni, hogy a projekt egyik lényeges üzenet az autonómia fogalmának sokrétűsége, a tág értelmezés. Az autonómia nem szűkíthető le a tanszabadságra, vagy a gazdálkodás önállóságára, sem pedig a professzorok kinevezésének gyakorlatára: mindez benne van és még sokkal többet jelent.

Az elemzésben az egyes dimenziók szerinti klaszterekre bontják az országokat: felső, felső-középső, alsó-középső és alsó szinteket különböztetnek meg, mindegyik csoport karakterisztikájának leírásával. Magyarország a szervezeti dimenzióban a 16., relatív pontszáma 59, s ezzel az alsó-középső csoportba tartozik. A pénzügyi pontszám 71, a személyzeti 66 – mindkettővel a felső-középső csoportba tartozunk. Végül az akadémiai csoportunk alsó-középső, 47 ponttal.

A 100 pont általában olyan helyzetet tükröz, ahol az egyetemek szinte korlátlan autonómiát élveznek, bizonyos „korlátozások” levonásokat jelentenek. Korlátozásnak tekinthető például, ha az állam nevezi ki a vezetőket, ha nem lehet önállóan megválasztani a minőségbiztosító ügynökséget, ha a bevételek elköltése nem az intézmény döntésétől függ, ha a felvételi folyamatban az intézményen kívüli elemek is megjelennek, és így tovább. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a részletes elemzések inkább konzisztens képet akarnak láttatni az autonómia egy-egy részterületének helyzetéről és nem járnak együtt értékítéletekkel. A trendek bemutatása rámutat arra, hogy – az állam szerepvállalásának függvényében – hogyan változik egyes országokban (régiónokban) a felsőoktatás autonómiájának felfogása.

13. táblázat Autonómia pontszámok (2010)

Szervezeti autonómia pontszámok			Pénzügyi autonómia pontszámok			Személyzeti autonómia pontszámok			Akadémiai autonómia pontszámok		
Rang	Felsőoktatási rendszer	Pont	Rang	Felsőoktatási rendszer	Pont	Rang	Felsőoktatási rendszer	Pont	Rang	Felsőoktatási rendszer	Pont
1	Egyesült Királyság	10	1	Luxemburg	91	1	Észtország	100	1	Írország	100
2	Dánia	94	2	Észtország	90	2	Egyesült Királyság	96	2	Norvégia	97
3	Finnország	93	3	Egyesült Királyság	89	3	Csehország	95	3	Egyesült Királyság	94
4	Észtország	87	4	Lettország	80	4	Svédország	95	4	Észtország	92
5	Észak-Rajna-Vesztfália	84	5	Hollandia	77	5	Svájc	95	5	Finnország	90
6	Írország	81	6	Magyarország	71	6	Finnország	92	6	Izland	89
7	Portugália	80	7	Olaszország	70	7	Lettország	92	7	Ciprus	77
8	Ausztria	78	8	Portugália	70	8	Luxemburg	87	8	Luxemburg	74
9	Hessen	78	9	Szlovákia	70	9	Dánia	86	9	Ausztria	72
10	Norvégia	78	10	Dánia	69	10	Litvánia	83	10	Svájc	72
11	Litvánia	75	11	Írország	66	11	Írország	82	11	Hessen	69
12	Hollandia	69	12	Svájc	65	12	Lengyelország	80	12	Észak-Rajna-Vesztfália	69
13	Lengyelország	67	13	Ausztria	59	13	Ausztria	73	13	Brandenburg	67
14	Lettország	61	14	Észak-Rajna-Vesztfália	58	14	Hollandia	73	14	Svédország	66
15	Brandenburg	60	15	Finnország	56	15	Izland	68	15	Lengyelország	63
16	Franciaország	59	16	Svédország	56	16	Norvégia	67	16	Olaszország	57
17	Magyarország	59	17	Spanyolország	55	17	Magyarország	66	17	Spanyolország	57
18	Olaszország	56	18	Lengyelország	54	18	Portugália	62	18	Dánia	56
19	Spanyolország	55	19	Litvánia	51	19	Hessen	61	19	Szlovákia	56
20	Svédország	55	20	Norvégia	48	20	Észak-Rajna-Vesztfália	61	20	Lettország	55
21	Svájc	55	21	Csehország	46	21	Törökország	60	21	Portugália	54
22	Csehország	54	22	Franciaország	45	22	Brandenburg	55	22	Csehország	52
23	Ciprus	50	23	Törökország	45	23	Szlovákia	54	23	Hollandia	48
24	Izland	49	24	Brandenburg	44	24	Olaszország	49	24	Magyarország	47
25	Szlovákia	45	25	Izland	43	25	Ciprus	48	25	Törökország	46
26	Görögország	43	26	Görögország	36	26	Spanyolország	48	26	Litvánia	42
27	Törökország	33	27	Hessen	35	27	Franciaország	43	27	Görögország	40
28	Luxemburg	31	28	Ciprus	23	28	Görögország	14	28	Franciaország	37

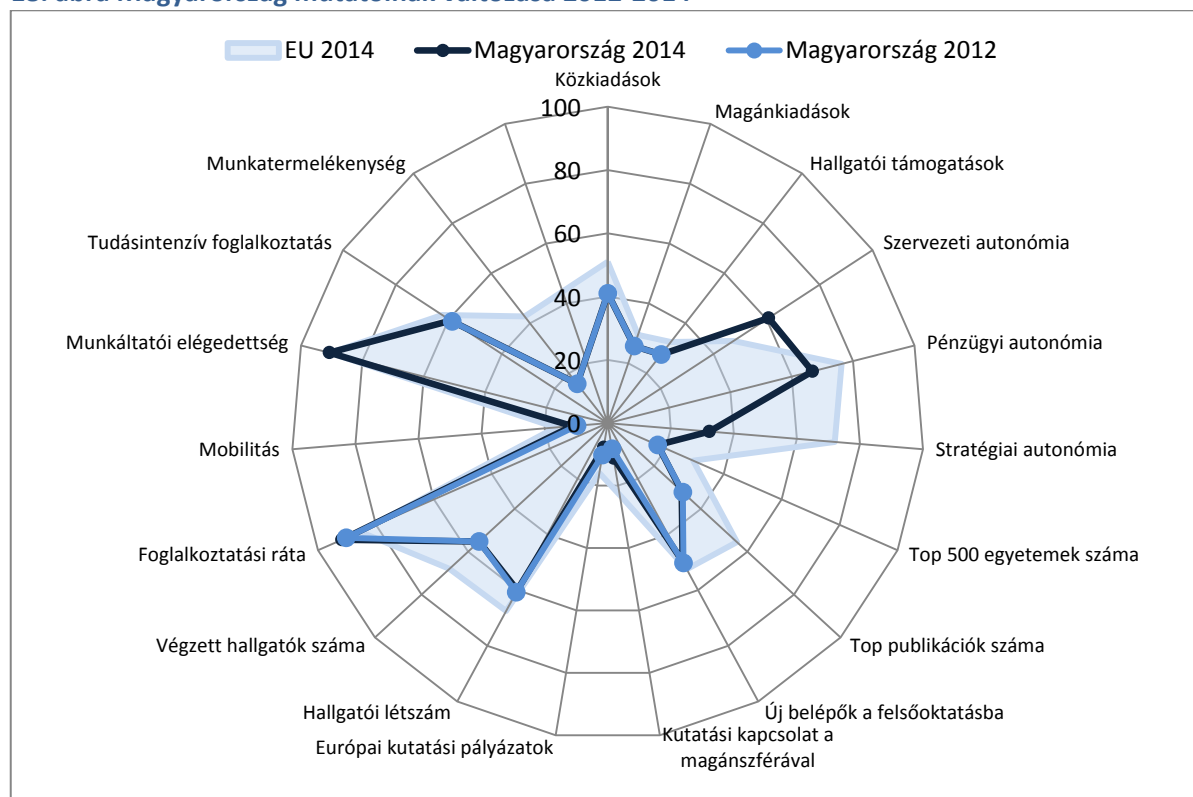
Forrás: <http://www.university-autonomy.eu/>

Az európai országok gazdasága és felsőoktatása közötti kapcsolat révén kialakított sokváltozós statisztikai módszerekkel képzett rangsort készít 2012 óta a Maastricht-i Egyetem kutatócsoportja nemzeti szakértők bevonásával (<http://empowereu.org/>). A projekt az *Empower European Universities* nevet viseli, arra utalva, hogy a nemzetek fejlődésének hajtóereje a felsőoktatás: ha Európa fel akarja venni a versenyt más földrészekkel, akkor a felsőoktatásba kell investálnia. Az eredmények *The State of University Policy for Progress in Europe* címen jelennek meg, a legújabb jelentést 2014 novemberében adták ki.

A 2014-es elemzés az egyetemek nemzeti szinten számszerűsített stratégiai és teljesítménymutatóit (oktatás, kutatás) a gazdasági teljesítmény és innováció mutatóival együtt kezeli. Ok-okozati összefüggést feltételez e három változócsoporthoz: az egyetemi stratégia hat az egyetem teljesítményére és az hat a nemzetgazdasági eredményre. Az egyes változócsoporthoz mutatóit az OECD és az Eurostat statisztikáiból számszerűsítik, de felhasználják más kutatások publikus adatbázisait is. A megbízható statisztikai adatok késéssel történő megjelenése miatt a 2012-es első jelentés főleg 2008-as adatokat használ fel, a 2014-es második jelentésben pedig 2010-2012 adatai szerepelnek. Mindegyik kötet tartalmaz szakértői véleményeket arra vonatkozóan, hogy a megjelenés évéig eltelt idő pozitív vagy negatív trendeket hozott, milyen irányban várható majd korrekció a következő jelentésben.

A 32 országot felölelő kutatásban egy összesített rangsor is megjelenik. Ennek értelmezése nem egyszerű, ezért a jelentés országonkénti rövid elemzéseket is közöl, ahol egyes indikátorokat pókháló diagram formájában mutatnak be.

18. ábra Magyarország mutatóinak változása 2012-2014

Forrás: The State of University Policy for Progress in Europe, 2014

A jelentés szerint Magyarországon a felsőoktatási stratégia hozzájárulása a gazdasági innovációhoz szerény mértékű volt, s ez annak köszönhető, hogy mind az állami, mind a magánszféra felsőoktatási kiadásai és egy főre eső hallgatói ráfordításai elmaradtak az EU átlagától. Más fontos mutatókban is elmaradtunk az EU-átlagtól: egyetemi kutatási teljesítmény, belépési és végzési arányok a felsőoktatásban. A belső hallgatói mobilitás is csekély. A legújabb intézkedések inkább az agyelszívás megakadályozását, mint a külföldi hallgatók számának növelését célozzák. Magyarországot mind a két jelentés az országok középső csoportjába sorolja, de ennek inkább az alsó részében helyezkedünk el.

5.2 Magyar és közép-európai felsőoktatási intézmények a nemzetközi rangsorokban

Egy intézmény kiválósági szempontjai eltérnek az előző fejezetben tárgyalt rendszerszintű kiválósági szempontoktól. A felsőoktatással foglalkozó szereplők körében gyakori az a hiba, hogy a legjobban rangsorolt intézmények pozíciója alapján ítélik meg a felsőoktatási rendszer egészét, és az az implicit feltételezés él, hogy néhány intézmény kiválóságának (rangsorbeli helyezéseinek) javításával a felsőoktatási rendszer fog javulni. Az összefüggés azonban ezzel épp ellentétes. Robert Birnbaum felsőoktatási szakértő megfogalmazásában: „az Egyesült Államoknak nem azért van világszínvonalú felsőoktatási rendszere, mert számos világszínvonalú egyeteme van, hanem azért vannak világszínvonalú egyetemei, mert világszínvonalú a felsőoktatási rendszere”.

Ennek ellenére Európában és a világ számos országában indultak olyan kezdeményezések (pl. a német Exzellenzinitiative, vagy a kínai Project 985), amelyek többletfinanszírozással, intézményi integrációkkal a nemzetközi intézményi rangsorokban való előbbre lépést célozták meg. (Az elmúlt években a magyar felsőoktatási kormányzat anyagaiban és rendeleteiben is rendre megfogalmazódtak ilyen célok.) E kezdeményezések hozzájárulhatnak egy-egy intézmény megerősítéséhez, ugyanakkor növelik az intézmények közötti különbségeket (hierarchikus rétegződést) is. Ez különösen Európában vált ki feszültségeket a felsőoktatási rendszerekben, mert e rendszerekben az intézmények közötti nagy minőségi különbségek – például az állami beavatkozás magasabb foka miatt – nem annyira elfogadottak, jobban jellemző rájuk az egalitáriánus szemléletmód.

A továbbiakban a QS World University Ranking alapján vizsgáljuk a tágra vett közép-európai országok rangsorbeli megjelenését az elmúlt 3 évben. Az elemzésben a visegrádi országok mellett szerepeltetjük a balkáni, valamint a balti országokat és viszonyításképpen Ausztriát is. Ez a rangsor a kutatás mellett más tevékenységeket is igyekszik értékelni a rangsorolás során. A QS ehhez oktatói és munkaadói reputációs felméréseket, oktatói és hallgatói létszámokat és arányszámokat, illetve kutatási teljesítményeket vizsgál. A QS-hez hasonló globális, univerzális rangsor még a Times Higher Education World University Ranking (THE). Az alábbiakban azért csak a QS eredményeit vesszük alapul, mert a THE rangsor csak az első 400 intézmény rangsorát közli, és a régióból 2014-ben csak Ausztria (5 intézmény), Csehország és Lengyelország (1-1 intézmény) tudott felkerülni a listára. Ezzel szemben a QS rangsora az első 800 intézményre terjed ki.

14. táblázat A régió országai a QS World University Ranking-ben

Ország	Lakosságszám (2014) millió fő	Intézmények száma a rangsorban			Átlagos rangsorhelyezés			QS intézményi sűrűség
	2014	2012	2013	2014	2012	2013	2014	2014
Észtország	1,2	1	2	2	525,0	455,0	452,0	1,67
Litvánia	3	3	4	4	608,3	718,8	706,3	1,33
Ausztria	8,5	7	7	7	397,6	429,3	454,3	0,82
Lettország	2	0	1	1	-	750,0	750,0	0,50
Szlovénia	2,1	1	1	1	575,0	575,0	525,0	0,48
Csehország	10,7	4	5	5	509,0	522,6	531,8	0,47
Magyarország	9,9	4	4	4	581,3	612,5	643,8	0,40
Horvátország	4,2	1	1	1	575,0	625,0	625,0	0,24
Románia	21,6	4	4	4	650,0	750,0	731,3	0,19
Lengyelország	38,2	4	6	6	530,8	598,2	605,2	0,16
Bulgária	7,1	0	1	1	-	675,0	675,0	0,14
Szerbia	9,4	1	1	1	650,0	750,0	750,0	0,11
Rangsorolt intézmények száma		700 (729)	800 (834)	800 (863)				

Forrás: <http://www.topuniversities.com> alapján saját számítások

A táblázatban két lényeges mutató látható: az egyik azt mutatja, hogy 1 millió főre hány rangsorolt intézmény jut az adott országban („intézményi sűrűség”). E tekintetben Ausztria mellett a kisméretű balti államok mutatnak kiemelkedő teljesítményt, hiszen a viszonylag kis lakosságszám ellenére tudnak a rangsorba számos intézményt bejuttatni. Magyarország Csehországgal együtt a középmezőnyben foglal helyet, míg Románia és a Lengyelország a lista utolsó harmadába szorult. Érdeemes kiemelni, hogy Szlovákiából nem szerepel intézmény a rangsorban. Viszonyításképpen érdemes azt is megemlíteni, hogy a magyarhoz hasonló arányszám található az USA-ban (0,45) és Németországban is (0,51).

Az eredmények értékelésénél érdemes megemlíteni, hogy a QS jelenleg 3000 intézmény adatait értékeli, és ezekből emeli ki az első 800-at (becslések szerint jelenleg körülbelül 20 ezer felsőoktatási intézmény van a világon). A választott módszertan miatt a rangsor részben intézményi adatszolgáltatásra épül, ami azt jelenti, hogy a rangsorban csak az önként jelentkező intézmények szerepelhetnek. Ebből adódóan az intézmények alacsony száma éppúgy tükrözheti az intézmények gyenge teljesítményét (adtak adatot, de kimaradtak az első 800-ból), mint az érdeklődés hiányát (nem adtak adatot).

A másik mutatószám azt tükrözi, hogy a listában szereplő intézmények átlagosan milyen rangsorpozícióban szerepelnek. Minél alacsonyabb ez az érték, átlagosan annál előkelőbben rangsoroltak az adott ország intézményei. E tekintetben Észtország és Ausztria a kiemelkedő a régióban, amelyeket Szlovénia és Csehország követ. Magyarország itt is a középmezőnyben foglal helyet Lengyelországgal együtt. (Lettország és Litvánia ugyanakkor ezen indikátor mentén már csak a lista végére fér be). Az észti teljesítmény azért is kiemelkedő, mert amellett, hogy növekedett a rangsorban szereplő intézmények száma, az összes többi országgal ellentétben az átlagos rangsorhelyezésük is javult.

A romló trendnek két magyarázata lehetséges. Az egyik, hogy a QS rangsorba egyre több intézmény igyekszik bekerülni, olyanok is, amelyek korábban nem szolgáltatott adatot. Az eddig rejtőzködő intézmények egy része valóban jobb teljesítményt nyújtott a régió intézményeihez képest, amelyek így az új intézmények belépésével hátrébb szorulnak (még akkor is, ha teljesítményük javul). Itt nincs szó a versenyképesség csökkenéséről, csak arról, hogy a teljesítménykülönbség most láthatóvá válik.

A másik lehetséges magyarázat szerint viszont a régió relatív versenyképessége valóban romlik, és ennek finanszírozási, szabályozási vagy egyéb szerkezeti okai vannak. Ennek eldöntése a QS adatok és indikátorok mélyebb elemzését igényelné.

A QS 2014-ben külön rangsort készített a közép- és kelet-európai, illetve a közép-ázsiai országok számára (a rangsor lényegében a poszt-socialista régiót és Törökországot fedi le). A vizsgálatba 368 intézmény adott adatokat (255 intézmény más QS vizsgálatokban nem is vett részt), ezek közül rangsorolták az első 100 intézményt a globális rangsorhoz képest némileg eltérő szempontrendszer mentén.

15. táblázat Közép-kelet Európa és Közép-Ázsia egyes országainak mutatói a QS alapján

Ország	Létszám 2014 (millió fő)	QS EECA 2014/2015		EECA sűrűség
		Rangsorolt intézmények száma	Átlagos rangsorhely	
Észtország	1,2	2	15,5	1,67
Lettország	2	3	67,0	1,50
Litvánia	3	4	57,3	1,33
Csehország	10,7	10	57,3	0,93
Magyarország	9,9	6	30,5	0,61
Kazahsztán	16,6	8	55,9	0,48
Szlovénia	2,1	1	19,0	0,48
Szlovákia	5,5	2	62,5	0,36
Azerbajdzsán	9,5	3	75,0	0,32
Lengyelország	38,2	9	46,7	0,24
Horvátország	4,2	1	36,0	0,24
Románia	21,6	5	48,6	0,23
Fehéroroszország	9,3	2	51,5	0,22
Oroszország	142,5	26	54,7	0,18
Bulgária	7,1	1	49,0	0,14
Törökország	75,8	10	25,0	0,13
Ukrajna	44,9	6	65,0	0,13
Szerbia	9,4	1	65,0	0,11
Rangsorolt intézmények száma		100		

Forrás: <http://www.iu.qs.com/eeca2014-rankings-results/> illetve <http://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> alapján saját számítások

A fenti táblázatból láthatjuk, hogy a rangsorban a legtöbb intézmény Oroszországból (26), Törökországból (10) és Csehországból (10) kerül ki. Az 1 millió főre jutó rangsorolt intézményeket tekintve azonban már Észtország, Lettország és Litvánia áll az élen (Észtország az átlagos

rangsorhelyet tekintve is kiemelkedő eredményt ért el). A nagyobb lélekszámú országok közül Csehországban, Magyarországon és Kazahsztánban működik az 1 millió főre vetített legtöbb kiemelkedő intézmény. Az egynél több intézménnyel a listán szereplő országok közül az átlagos rangsorhelyezéseket tekintve Észtország, Törökország és Magyarország intézményei állnak az élen.

Mi rajzolódik ki ebből a listából Magyarországra nézve? Noha a rangsor első 15 helyén nincs magyar intézmény, Magyarország a környező országokhoz képest a lakosságszámra vetítve relatíve sok jó minőségű intézménnyel rendelkezik, amelyek összességükben magas szintű, kiegyensúlyozott teljesítményt nyújtanak.

A Times Higher Education is készített speciális rangsort a BRICS és a felzárkózó gazdasággal rendelkező országok számára (BRICS & Emerging Economies Ranking). E rangsorban a közép-európai régió mellett helyet kapnak például a kínai, brazil, szaúd-arábiai és indiai intézmények is. A kritériumrendszer itt is a módosult a THE világrangsorához képest.

16. táblázat THE rangsorok mutatói egyes feltörekvő gazdaságú országokra vonatkozóan

Ország	Lakosság száma 2014 (millió fő)	BRICS & EE 2014		BRICS & EE 2015		Intézményi sűrűség (2015)
		Rangsorolt intézmények száma	Átlagos rangsorhely	Rangsorolt intézmények száma	Átlagos rangsorhely	
Oroszország	142,5	2	38,5	7	49,3	0,049
Csehország	10,7	3	56,0	2	45,0	0,187
Törökország	75,8	7	29,4	8	26,8	0,106
Lengyelország	38,2	4	57,0	2	52,0	0,052
Magyarország	9,9	3	71,0	2	61,0	0,202
Rangsorolt intézmények száma		100		100		

Forrás: BRICS & Emerging Economies Ranking illetve <http://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> alapján saját számítások

A THE speciális rangsorából is az a kép bontakozik ki, hogy bár a magyar intézmények nem a rangsor első felében szerepelnek, az 1 millió főre vetített rangsorban szereplő intézmények alapján a magyar felsőoktatás jó teljesítményt nyújt. (Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a régióból csak cseh, lengyel és magyar intézmény került be a százas rangsorba).

Az imént bemutatott univerzális fókuszú QS és THE rangsorok mellett számos nemzetközi kutatási rangsor is készül. A kutatási rangsorok abban különböznek az univerzális rangsoroktól, hogy a nemzetközi publikációs adatbázisok alapján elsősorban az intézmények kutatási teljesítményét vizsgálják. Ennél fogva a rangsorhoz nem szükséges intézményi adatszolgáltatás sem. Manapság számos kutatási rangsor érhető el, ezek közül a régiót az Academic Ranking of World Universities („sanghaji lista”) és a National Taiwan University Ranking (NTU) alapján vizsgáljuk.

Mindkét rangsor előszelektiót végez az intézmények között a publikált cikkek száma alapján. A két rangsor között a legfontosabb módszertani különbség az indikátorok megválasztásában van: míg az ARWU olyan „puhább” tényezőket is figyelembe vesz, mint a Nobel díjas tudósok száma, addig az NTU kizárólag a kutatási teljesítményre fókuszál (pl. a publikált cikkek és a hivatkozások számának vizsgálatával).

17. táblázat Kutatási rangsor mutatók egyes országokra

Ország	Népesség	Intézmények száma a rangsorban						Átlagos rangsorpozíció						ARWU sűrűség
		ARWU			NTU			ARWU			NTU			
		2012	2013	2014	2012	2013	2014	2012	2013	2014	2012	2013	2014	
Ausztria	8,5	7	7	6	6	6	7	353,6	353,6	337,5	338,8	345,5	371,7	0,7
Szlovénia	2,1	1	1	1	1	1	1	450,0	450,0	450,0	394,0	365,0	360,0	0,5
Magyarország	99	2	2	2	1	1	1	400,0	400,0	400,0	461,0	434,0	487,0	0,2
Szerbia	9,4	1	1	1	0	1	1	450,0	350,0	350,0	-	339,0	315,0	0,1
Csehország	10,7	1	1	1	1	1	1	250,0	250,0	250,0	214,0	185,0	190,0	0,1
Lengyelország	38,2	2	2	2	2	2	2	350,0	350,0	350,0	396,0	343,5	376,0	0,1
Észtország	1,2	0	0	0	0	0	1	-	-	-	-	-	499,0	-
Horvátország	4,2	1	1	0	1	0	0	450,0	450,0	-	454,0	-	-	-
Rangsorolt intézmények száma		500	500	500	500	500	500							

Forrás: <http://www.shanghairanking.com/>, <http://nturanking.lis.ntu.edu.tw/>, <http://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/> alapján saját számítások

Az összehasonlítást itt is két mutatószám alapján érdemes megtenni: az egyik az 1 millió lakosra vetített rangsorban szereplő intézmények száma (intézményi sűrűség), a másik az átlagos rangsorpozíció. Mint látható, az intézmények számában nincs lényeges különbség a két rangsor között, ezért a sűrűségekre vonatkozó számokat csak az ARWU kapcsán közlünk.

Ez alapján kiemelkedik a régióból Ausztria és Szlovénia, míg Magyarország, Csehország és Lengyelország ettől elmaradó, de egymáshoz képest hasonló szintű teljesítményt mutat. (Viszonyításképpen: az USA esetében a sűrűségi mutató 0,45, Németország esetében 0,47, míg például Finnországban 0,93.) A balti és a balkáni államok többsége nem tudott intézményt juttatni a rangsorba az elmúlt években, így kimaradt onnan Bulgária, Lettország, Litvánia, Románia és Szlovákia is. A régióból kikerülő intézmények száma összességében nagyon alacsony, aminek oka fakadhat regionális adottságokból: a kutatási intézményhálózat e régióban részben elkülönül az oktatási intézményektől. További okok a finanszírozási és strukturális adottságok: a fejlődő országokban a kutatás finanszírozása általánosságban elmarad a fejlett országokétól, a kelet-közép-európai régió az EU-s kutatási forrásokból is nagyon kis részben részesül, az intézményeket zárt felsőoktatási kultúra jellemzi, személyzeti politikájuk rugalmatlan, az oktatók bérezése kevésbé versenyképes, brain drain hatások érvényesülnek. Harmadszor a rangsor módszertani sajátosságaiból: nyelvi és diszciplináris torzítások, a rangsorok szempontjából meghatározó az angol nyelven publikált cikkek száma, ami inkább kedvez az orvosi, természettudományi területen aktív intézményeknek.

A rangsorban rendszeresen (ELTE, SZTE, DE) és esetenként (BCE, BME, PTE) szereplő magyar intézmények jellemzően a 400-700 helyek között találhatóak, és ezzel közvetlenül az nemzetközi élmezőny (a rangsorok állandó szereplői) után következnek. Ezt talán annak fényében is ki lehet jelenteni, hogy 20-22 ezer intézményből kb. 3000-4000 intézmény próbálkozhat az általánosabb nemzetközi rangsorokba kerüléssel (a többieknek vélhetően nincs megfelelő profiljuk, vagy nincsen

nemzetközi ambíciójuk). Az intézmények számára a nemzetközi rangsorban való szereplés ugyanis presztízsteremtő, s mint ilyen, fontos eleme az intézmény tőke- és hallgatóvonzó képességének.

Az összkép alapján nincs nagy különbség a hasonló adottságokkal rendelkező cseh és lengyel felsőoktatáshoz képest: Csehország, Lengyelország és Magyarország nagyjából együtt mozog mind az 1 millió főre vetített rangsorolt intézmények számát tekintve, mind az intézmények átlagos rangsorpozícióját tekintve. (Románia egyelőre még nem tudott felzárkózni.) Az egyetlen jelentős különbség talán azt, hogy a magyar felsőoktatásban nincs olyan igazán kiemelkedő csúcsintézmény, mint a cseh Károly Egyetem vagy a lengyel Varsói Egyetem.

A régióból sajátos csoportot képeznek a kisméretű, balti államok, illetve Szlovénia, amelyek a kis lakosságszám ellenére képesek egy-két a rangsorokban rendszeresen szereplő egyetemet fenntartani. Horvátország és Szerbia – a rangsorok alapján – szintén az „egy-egyetemes” országok közé tartozik. Szlovák intézmények nem tudnak (vagy nem akarnak) felkerülni a rangsorokra.

6. Nemzetközi mobilitás és exportképesség a magyar felsőoktatásban

A felsőoktatás exportpiaci orientációja mind szakterületi szempontból, mind a felsőoktatási intézményeket illetően nagy egyenlőtlenségeket takar, ami a konvergencia-régióra is érvényes. A diplomáért tanuló hallgatók abszolút számát illetően 2001-ben a visegrádi országok között még vezető szerepet töltött be Magyarország, és csak Ausztria előzte meg a régióból. 2012-re viszont Magyarország valamivel több, mint másfélszeres növekedésével szemben Ausztria közel megduplázta, Lengyelország megháromszorozta, míg Csehország és Szlovákia megötszörözte a külföldi hallgatók számát. Ugyanakkor továbbra is exporttöbblettel jellemezhető a magyar felsőoktatási ágazat.

A 2014-ben indított un. keleti nyitás politikája a kereskedelemben általában, a Tempus Közalapítvány, a Campus Hungary és a Magyar Rektori Konferencia brazil programja révén pedig specifikusan áttörést hozhat ezen a területen. A brazil kormány által finanszírozott „Tudomány határok nélkül” program országos ranglistáin Magyarország a 10. míg a Műegyetem az 5. helyet foglalja el az egyetemek rangsorában.

A különböző egyéb csereprogramok, külföldi részképzések, tanulmányutak révén nem csupán a magyar hallgatók, egyetemi munkatársak jutottak kedvező lehetőséghez, hanem ezek révén az egész magyar felsőoktatás nemzetközi fogadókészsége is javult.

Egyelőre azonban még hiányzik a vezetői motiváció, a nemzetközi marketing képesség, és a tulajdonosi, kormányzati ráhatás, amely esélyt teremtene arra, hogy trendforduló következzen be a magyar felsőoktatás exportbevételeiben.

A felsőoktatást, mint ágazatot tekintve, joggal merül fel a kérdés, hogy mennyire vesz részt a nemzetközi kereskedelemben. Különösen a kis, nyitott országok szempontjából jelentős annak a megválaszolása, hogy összességében export, vagy import többlettel jellemezhető-e a magyar felsőoktatás? Erre az egyszerű kérdésre nem kapunk választ a hivatalos külkereskedelmi statisztikákban. Magyarország külkereskedelmi áruforgalma a 2008-as gazdasági válságig folyamatosan negatív egyenleget mutatott. Ezután azonban megfordult az irány és részben az importkorlátozás, részben az exportösztönzés (kiemelten az autóiipari beruházások) révén évről évre növekvő exporttöbbletet produkál. 2013-ban már a GDP 97%-át érte el az export, amely a GDP 10,5%-ával haladta meg az importot.

Az exporton belül növekvő arányt tesz ki a szolgáltatásexport, amely három csoportot foglal magában: turisztikai, szállítási valamint kormányzati és üzleti szolgáltatások. A felsőoktatás a turisztikai illetve az üzleti szolgáltatások csoportjába tartozhat, de nincs külön megjelenítve. A felsőoktatási intézmények export terméke nagyon tág határok között mozoghat, a szellemi termékek, a munkaerő, a szakkönyvek, konferenciaszervezések, stb. értékesítésén túl a külföldi hallgatók számára nyújtott oktatási és egyéb szolgáltatásokig sok mindent magába foglalhat. Tudomásunk szerint jelenleg csak egy egyetem, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem teszi közzé nyilvánosan, hogy bevételeinek milyen része származik exportból, illetve közvetlenül, vagy közvetve nemzetközi forrásból.

A rendelkezésre álló 2012-es adatok szerint a bevételek 12,4%-a származott nemzetközi forrásból, amely évről évre nőtt. Ugyanakkor a külföldi hallgatók aránya ellentétes irányban mozgott, 2008-ról 2012-re 4,5%-ról 3,9%-ra csökkent, így az idegen nyelven folyó képzés tandíjbevétele 617 millióról

488 millió Forintra mérséklődött. Ebben történt lényeges változás 2013-ban, amikor a később tárgyalandó brazil vendégprogram következtében a külföldi hallgatók száma 1127 főre emelkedett és elérte az összes hallgató 4,6%-át.

18. táblázat A BME nemzetközi forrásból származó bevételei (millió forintban 2008-2012)

Megnevezés	2008	2010	2012
Idegen nyelven folyó képzés tandíjbevétele	617,3	571,4	488,3
K+F és vállalkozási tevékenység bevétel	133,4	107,8	77,7
Nemzetközi szervezetekhez beadott pályázatokból származó bevételek	1 328,1	1 143,2	954,3
Nemzetközi forrást tartalmazó hazai pályázatokból származó bevételek (Strukturális alapok, operatív programok)	584,8	981,8	1 916,3
Összes nemzetközi bevétel	2 663,6	2 804,3	3 436,6
Összes támogatás és saját bevétel csökkentve a hallgatói előirányzattal	29 307,0	26 883,3	27 646,3
Nemzetközi forrásból származó bevételek aránya	9,1%	10,4%	12,4%

Forrás: www.bme.hu/sites/default/files/BME_tenyek_es_adatok_2014.pdf

A külföldi hallgatók alapvetően két csoportra oszthatók. Egyrészt a diploma megszerzése reményében itt tanuló külföldi diákokra, illetve a részképzésen itt tanulóakra. A részképzésen itt tanulók az exportbevétel szempontjából szintén két részre oszthatók: egyrészt azokra, akik cserehallgatóként, tehát tandíj fizetése nélkül tanulnak, illetve azok, akik fizetnek a résztanulmányaikért. Nemzetközi statisztikák elsősorban a diplomaszerezés céljából megvalósuló mobilitási adatokat tartalmazzák. Azon belül is kiemelten szerepelnek a nappali tagozaton tanuló hallgatók. A magyar állampolgárok külföldi tanulmányi célú tartózkodásáról megbízhatóan a fogadó ország szolgáltatói adatokat, amelyeket nemzetközi szervezetek, mint pl. az UNESCO összesít. A 19. táblázat az elmúlt 30 évi változást mutatja be Magyarországra vonatkozóan.

19. táblázat Export és import, magyar és külföldi hallgatók a magyar és a külföldi felsőoktatásban

Kategóriák	1980/81	2005/06	2010/11	2012/13
Nappali hallgató	64 100	231 482	240 727	233 678
Ebből külföldi hallgató	2 700	10 974	15 889	17 987
Külföldi hallgatók aránya (%)	4,21	4,74	6,60	7,70
Külföldön tanuló magyar hallgatók	1 725	7 458	8 184	9 634
Külföldön tanuló magyar hallgatók aránya (%)	2,69	3,22	3,40	4,12
Export/import mérlege	+1,52	+1,52	+3,20	+3,57

Forrás: Oktatási Hivatal, Felsőoktatási statisztikák és UNESCO IS, Education statisztikák alapján saját szerkesztés (http://www.oktatas.hu/felsooktatasi/felsooktatasi_statisztikak és <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryname=170>)

Még 10 évvel a rendszerváltás előtt, 1980-ban Magyarországon a nappali hallgatók körében a külföldi hallgatók aránya 4,21% volt, a külföldön tanuló magyar hallgatók aránya 2,69%-ot ért el, azaz 1,52%-os export többlettel rendelkezünk. 25 évvel később, a rendszerváltás után, a 2005/2006-os tanévben ez az arány meglepő módon semmit sem változott, miközben a külföldön tanulók száma enyhén emelkedett. Lényeges változás ezután következett be és miként az áru és

szolgáltatás forgalomnál megállapítottuk, a felsőoktatásban is egyre növekvő export többlettel számolhatunk, amely ebben a szegmenumban a 2012/13-as tanévben már elérte a 3,57%-ot.

Ha a 2012/13-as tanévben Magyarországon tanuló 20 694-fős összes, un. diploma-kredites hallgatókat nézzük, (tehát a résztanulmányokat folytató un. tanulmányi-kredites hallgatókat nem számoljuk), akkor durva becslés alapján 1 millió forintos éves átlagos tandíjbevéttel számolva több mint 20 milliárd forint export bevétele származik a magyar gazdaságnak. Ez az összeg a 4 823 milliárd forintos szolgáltatási exporttevékenységnek ugyan csak 0,42%-a, de a felsőoktatás 2013-as 323,4 milliárdos bevételeinek már 6,4%-a, míg a 175,2 milliárdos állami támogatásnak közel 12%-a, ami már nem elhanyagolható nagyság. Amennyiben a nagy külföldi hallgatókört vonzó országok (USA, Ausztrália, Új-Zéland, Svájc, stb.) közé kívánunk felzárkózni, miként ez a kormányzati körökből elhangzik, akkor hozzájuk hasonlóan pontos adatokkal kell rendelkezünk ezekről a bevételekről is. Ehhez új kutatásokra van szükség. Viszont a hazai kutatások is azt mutatják, hogy durván a tandíjjal megegyező összeget költenek a külföldi hallgatók a megélhetésre. Emiatt makroszinten megduplázódnak a korábban számolt export hányadosok.

A Magyarországon tanuló külföldi diákok több mint 120 országból érkeznek. Piaci szempontból három nagy stratégiai csoportot érdemes megkülönböztetni: szomszédos országok, Európa egyéb országai, más földrész országai (20. táblázat).

20. táblázat A 100 főnél több hallgatót küldő országok a 2012/13-as tanévben, fő stratégiai csoportonként

Szomszédos ország	Fő	Európa	Fő	Más földrész	Fő
1. Szlovákia	2 436	1. Németország	2 528	1. Irán	1 025
2. Románia	2 308	2. Norvégia	856	2. Izrael	739
3. Szerbia	1 465	3. Svédország	451	3. Nigéria	639
4. Ukrajna	1 269	4. Spanyolország	447	4. Törökország	583
5. Ausztria	175	5. Franciaország	335	5. USA	456
6. Horvátország	113	6. Nagy-Britannia	322	6. Kína	331
		7. Olaszország	253	7. Dél-Korea	298
		8. Ciprus	244	8. Japán	259
		9. Írország	224	9. Vietnám	234
		10. Oroszország	199	10. Szaúd-Arábia	226
		11. Görögország	167	11. Kanada	198
		12. Izland	125		
		13. Lengyelország	109		
		14. Portugália	107		
Összesen	7 766	Összesen	6 367	Összesen	4 988
Ország csoport %*	37,53%	Ország csoport %*	30,77%	Ország csoport %*	24,10%

Forrás: Oktatási Hivatal, Felsőoktatási statisztikák alapján saját szerkesztés
(http://www.oktatas.hu/felsooktatas/felsooktatasi_statisztikak)

Megjegyzés: Előző évhez képest csökkenést regisztráló országokat dőlt betűvel szedtük

*Összes külföldi hallgató számához képest meghatározva: 20 694

A szomszédos országokból érkező hallgatók többsége a magyar nyelvű képzésen tanul, magyar anyanyelvűként érkezve hazánkba. Az ő számuk az elmúlt 10 évben stagnált, vagy csökkent, és az arányuk a korábbi 52%-ról 37%-ra mérséklődött. Ez természetes folyománya a demográfiai változásoknak, a határon túl megnyíló magyar nyelvű képzéseknek, valamint a globalizációnak. A leglátványosabban a Romániából származó hallgatók száma csökkent, különösen a nappali képzésben tanulóké. Ebben szerepet játszik a kettős állampolgárság is, amely alapján most már választás kérdése, hogy ki melyik identitását jeleníti meg. Mindez kiemelten fontossá teszi, hogy a szomszédos országokkal erősítsük a részképzést, és azon belül a csereprogramokat a beérkező és a kimenő hallgatók számát egyaránt növelve, ami a Kárpát-medence hálózatosodását, együvé tartozását nagyban segítheti.

Az európai országokból érkező külföldi hallgatók nagy része az orvosi képzésen, fizető hallgatóként, idegen nyelven tanul. Már 14 ország diákjainak száma haladja meg a 100 főt és Németország átvette az abszolút vezető szerepet az országok rangsorában 2528 fővel. Ebben az ország-csoportban a skandináv országok vannak dobogón és csak Görögország, valamint Lengyelország maradt el az előző évi hallgatói számtól.

A legdinamikusabban a más földrészek hallgatószáma növekedett a 10 évvel ezelőtti 14%-ról 24%-ra. Itt 11 országból érkezik több mint 200 diák, majd a 100 főnél kevesebb külföldi hallgatót adó országok következnek. Irán és Izrael vezeti ezt az ország-csoportot már egy évtizede és a harmadik helyen Nigéria, Afrika legnépesebb állama áll, ahonnan a legdinamikusabban nőtt a hallgatói létszám.

Felmerül a kérdés, hogy mi alapján lehet megítélni azt, hogy a jelenlegi országok megfelelően reprezentálják-e Magyarország lehetőségeit? A választ két oldalról adhatjuk meg. Egyrészt az adottságaink oldaláról, azaz megnézzük, hogy milyen országok vezetnek a magyar termék- és szolgáltatásexportban. Másrészt a lehetőségeinket a globális piaci szereplők oldaláról is vizsgálhatjuk, nevezetesen, hogy kik a legnagyobb befogadói a külföldi hallgatóknak. A 21. táblázat ezt mutatja.

21. táblázat Top 10 ország néhány kiemelt mutató alapján

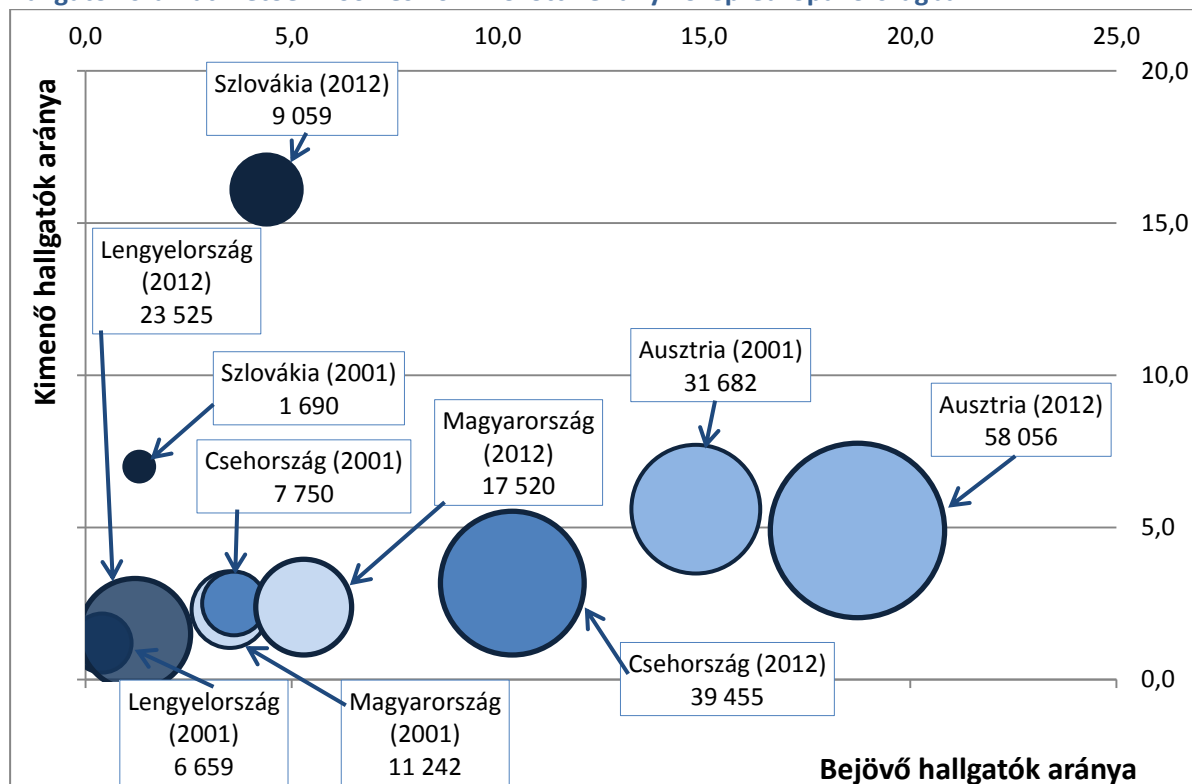
Magyarország legfontosabb külföldi hallgatót adó országai, 2012/13 tanév	Magyarország legfontosabb exportcélországai, 2013	Top 10 küldő ország, új belépő hallgatók 2012, Világrangsor
1. Németország	1. Németország	1. Kína
2. Szlovákia	2. Románia	2. India
3. Románia	3. Ausztria	3. Koreai Köztársaság
4. Szerbia	4. Szlovákia	4. Szaúd-Arábia
5. Ukrajna	5. Olaszország	5. Kanada
6. Irán	6. Franciaország	6. Tajvan
7. Norvégia	7. Egyesült Királyság	7. Japán
8. Izrael	8. Lengyelország	8. Vietnám
9. Nigéria	9. Csehország	9. Mexikó
10. Törökország	10. Oroszország	10. Törökország

Forrás: Oktatási Hivatal, Felsőoktatási Statisztikák, KSH Külkereskedelem 2013, Open Doors 2012 Data

A legtöbb külföldi hallgatót adó 10 ország közül csupán négy ország jelenik meg a jelzett két rangsor valamelyik oszlopában. (Ezeket az országokat kiemeltük a táblázatban.) Az első három ország, Németország, Szlovákia, Románia hasonló helyezést foglal el Magyarország legnagyobb export célpiacai között is. Meglepő viszont a piaci lehetőségek nem megfelelő kihasználása, hiszen a 2012-ben legtöbb új külföldi hallgatót adó 10 ország globális rangsorából csupán Törökország található meg a magyarországi top 10-ben. Ez azt jelenti, hogy Kínától Vietnámgig nagyon sok ország van, ahonnan lehetne külföldi hallgatót toborozni. Hogy ez eddig mégsem következett be Magyarországon, az azt bizonyítja, hogy sem a kormányzat, sem az egyetemek nem értették meg ennek a piacnak a működési logikáját. A 2014-ben indított úgynevezett keleti nyitás politikája a kereskedelemben általában, a Tempus Közalapítvány, a Campus Hungary és a brazil program pedig specifikusan áttörést hozhat ezen a területen. Számos országban, köztük Vietnámban is folytatott diáktoborzást a Campus Hungary keretében a Balassi Intézet. A külföldi állampolgárok számára meghirdetett Stipendium Hungaricum is lendületet adhat a hazánk iránti érdeklődésnek.

Érdekes a külföldi hallgatók számában bekövetkezett magyarországi változásokat a szomszédos országokhoz viszonyítva is értékelni.

19. ábra Bejövő és kimenő, hazai és külföldi hallgatók arányában ábrázolt változás a külföldi hallgatók számát illetően 2001 és 2012 között néhány közép-európai országban

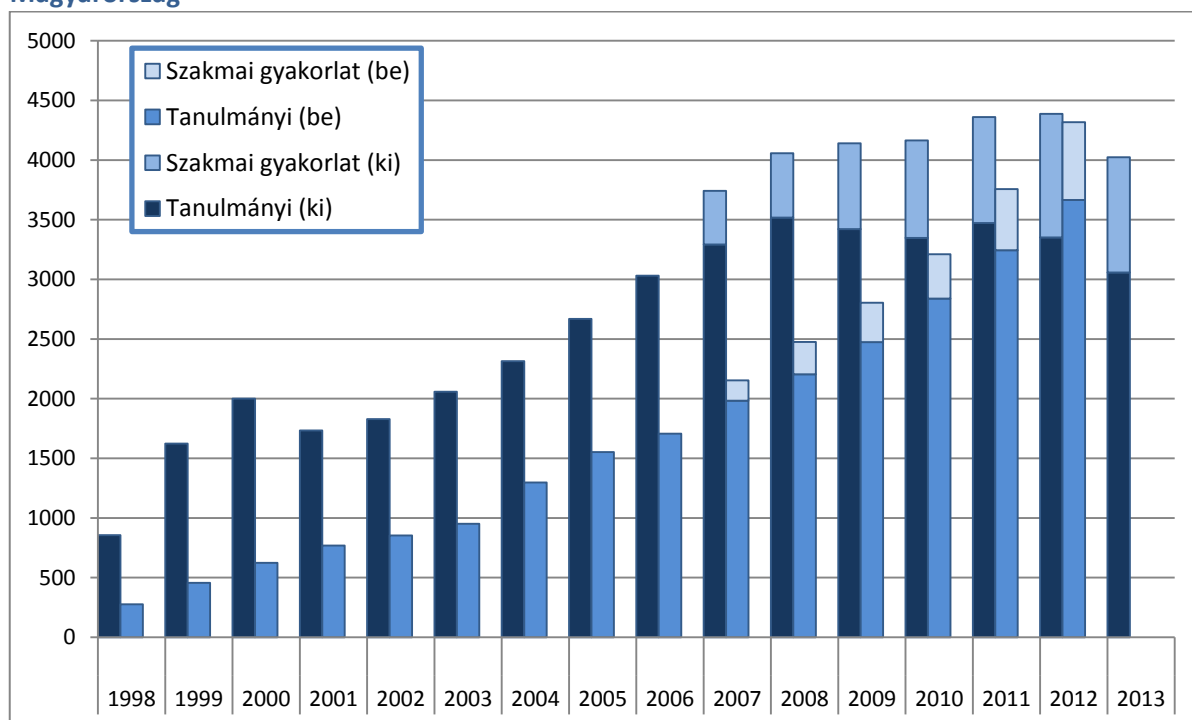
Forrás: UNESCO IS, <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryname=170> továbbá OECD (2014/2003) Education at a Glance:2014, 2003 adatai alapján saját szerkesztés

Az OECD 2014-ben publikált statisztikái alapján jelentős átrendeződés figyelhető meg a közép-európai felsőoktatási piacon az elmúlt 11 esztendőben. 2001-ben a visegrádi országok között még vezető szerepet töltött be Magyarország a külföldi hallgatók abszolút számait illetően, és csak Ausztria előzte meg a régióból. 2012-re viszont Magyarország valamivel több, mint másfélszeres növekedésével szemben Ausztria közel megduplázta, Lengyelország megháromszorozta, míg Csehország és Szlovákia megötszörözte a külföldi hallgatók számát. Ez akkor is elgondolkodtató, ha

tudjuk a visegrádi országok relatív lemaradását, illetve Csehország és Szlovákia esetében a nagymértékű kölcsönös átjárást, a nyelvi közelséget. A fejlettebb Csehországból is mennek a hallgatók Szlovákiába ez viszont nem mondható el pl. a magyar román viszonylatban.

A diploma-kredites képzésekről rátérve a tanulmányi kredites részképzésekre, a legnagyobb európai csereprogram, az Erasmus program 2014-ben egy új szakaszába, az Erasmus+ korszakába lépett. Az elmúlt időszak 1998 és 2013 közötti hallgatói mobilitás adatai azt mutatják, hogy a kezdeti időszakban Magyarország elsősorban a küldő szerepben jelent meg. 1998 és 2006 között közel kétszer annyi magyar hallgató ment ki külföldre tanulmányokat folytatni, mint ahány külföldi hallgató jött Magyarországra. A 2007 és 2013 közötti periódusban azonban bezárult az olló a két görbe között.

20. ábra Erasmus hallgatói mobilitás (tanulmányi mobilitás + szakmai gyakorlat) 1998-2013, Magyarország

Forrás: Tempus Közalapítvány adatközlés

Ez legalább négy okra vezethető vissza. Először, a magyar intézmények egyre inkább alkalmassá váltak a színvonalas idegen nyelvű programjaik révén a külföldi hallgatók fogadására, akik emiatt – miként azt a körökben végzett felmérések is bizonyítják – szívesen jönnek Magyarországra és meglehetősen távoznak az országból, jó hírünket keltik az egyetemeiken. Másodsor, a magyar felsőoktatásban a hallgatói szám csökkenése és - különösen a konvergencia régióban - a hallgatók anyagi és nyelvi nehézségei miatt, csökkent az érdeklődés a külföldi tanulmányok iránt. 2007 és 2013 között a tanulmányi célú kiutazás stagnált illetve 2013-ban csökkenésbe csapott át. 2012-ben először következett be, hogy már több külföldi hallgató tanult nálunk, mint ahány magyar hallgató ment külföldre, más szóval elkezdődött az „exporttöbblet” időszaka. Harmadszor, a Campus Hungary program révén új lehetőségek nyíltak meg a külföldi mobilitásra, amit sokan kihasználtak és így egészséges versenyt teremtettek az Erasmus programnak. Negyedszer, meg kell említeni, hogy a 2007-től beinduló Erasmus szakmai gyakorlat egyre népszerűbbé vált mind a kiutazó és a beutazó külföldi hallgatók számára és ez biztosította a lassú fejlődést, ami megtorpanni látszik. Új

megközelítésekre van szükség ahhoz, hogy a kiutazások újabb lendületet kapjanak és a 2020-ra megfogalmazott magyar és EU-s célkitűzés, hogy a végzett hallgatók 20%-a a diploma átadásáig legalább egy félévet külföldön is tanuljon.

Az Erasmus hallgatói program kiegészül oktatói és személyzeti mobilitással is. Az új Erasmus + program keretében a 2014/15-ös tanévben a Tempus Közalapítvány (TKA) 4300 diák, 1100 tanár és 400 fő személyzeti munkatárs, összesen 5800 fő beutazásával számol, míg ennél kevesebb 5700 fő fog kiutazni, köztük 1300 felsőoktatási munkatárs. 2014-ben az Erasmus+ költségvetési kerete 13,3 millió euró, ami lényegesen meghaladja a 2013. évi 11 millió eurót, amely 6127 fő utazását tette lehetővé. Ugyanakkor a TKA sok más programot (Leonardo, Comenius, CEEPUS, stb.) is menedzsel, amelyekkel együtt már 15 129 fő tudott 2013-ban külföldre utazni.

22. táblázat Tempus Közalapítvány, Campus Hungary támogatása és a Magyar Rektori Konferencia tandíjbevétele, valamint a mobilitásban érintettek száma 2013-ban, illetve a teljes program időszakában

Program megnevezése	Megítélt támogatás, illetve bevétel becslés		Mobilitásban résztvevők száma (fő)
	Euro (millió)	Forint (millió)	
Erasmus támogatás	11,0		6 127
Összes TKA által irányított program	23,2		15 129
Campus Hungary (2013-2015)		4 900	9 963
Magyar Rektori Konferencia, brazil program (2013-2015),		6 000	1 888

Forrás: TKA adatközlés és újsághír, szakértői becslés

A 2014-es év jelentette az uniós forrásokból finanszírozott és a Balassi Intézet által menedzselte Campus Hungary (CH) mobilitási program kiteljesedését. A Campus Hungary program elsősorban a magyar hallgatókat és felsőoktatási munkatársakat juttatta rövidebb, vagy hosszabb külföldi tapasztalathoz 4,9 milliárd forint 3 éven át folyósított költségvetésből. A program keretében lehetőség volt csoportos tanulmányutakra is pályázni, így mindösszesen 9963 fő részesült támogatásban. Az Erasmus ösztöndíjakkal szemben itt Európán kívüli célszörzörök is megjelenhettek, így 92 ország 3500 fogadó helyére lehetett eljutni és tapasztalatot szerezni.

A brazil kormány által finanszírozott „Tudomány Határok nélkül” programja keretében a dél-amerikai állam 100 000 egyetemi hallgatója tölthet egy, másfél évet egy másik ország felsőoktatási intézményében. A 40 fogadó ország világ-ranglistáján Magyarország a felettébb előkelő 10. helyen végzett, míg a Műegyetem az 5. helyet foglalta el az egyetemek rangsorában. A programot a Magyar Rektori Konferencia úttörő jelleggel szervezte, példát mutatva mind a programban érintett 18 egyetem és főiskola, mind a diplomáciai testületek együttműködésére. Magyarországra 1 888 fő érkezett, közel egyharmaduk, 539 fő választotta a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem képzéseit. A második a Debreceni Egyetem 178, harmadik helyen áll az ELTE 121, negyedik helyen végzett a Szent István Egyetem 99, ötödik az Óbudai Egyetem 87 brazil hallgatóval. Becslés szerint legalább 6 milliárd forint export bevétele származott ebből rövid időn belül a felsőoktatási intézményeknek.

Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja (NFKK)

Center for Higher Education Studies (CIHES)

A Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karán, 2008 májusában alakult meg a Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja. A Központ az *egyetem projektszervezeteként*, keretet biztosít a résztvevők számára, új kutatási irányok megfogalmazására, kivitelezésére, magyar és nemzetközi kutatási pályázatokban való részvételre. A felsőoktatásban végzett oktatási, kutatási és más szolgáltatási tevékenységekre a 21. században a „nemzetközi” jelző használata egyben a versenyképességnek is bizonyos fokmérője.

A nemzeti jellegzetességeket és intézményi változatosságot tükröző felsőoktatás csak akkor tudja kellően szolgálni diákjait, tanárait és más alkalmazottait, ha felkészíti őket a hazai és a globális piacon való helytállásra. *Kutatóközpontunk küldetése* ennek elősegítése. Tanszéki, munkahelyi státuszuk teljes megtartása mellett a tagok a Központ szervezetében az egyes projektek megvalósítását végzik, a rendelkezésre álló források felhasználásával. Hitvallásunk, hogy sikeresek akkor lehetünk, ha ezt a hazai és nemzetközi szakmai közösséggel való intenzív együttműködésben tesszük.

A mai, „tudástársadalomként” jellemzett világban felértékelődött a felsőoktatás szerepe. A globalizáció és a piaci viszonyok megjelenése minden szolgáltatási ágazatban, így az oktatásban is új, izgalmas kérdéseket vet fel. Az *egyetemek szerepe* a társadalmi igények alakításában és kielégítésében nemzetközi viták és politikai döntések középpontjában áll. A Kutatóközpont, miközben a felsőoktatás egyes kiemelt kérdéseivel nemzetközi keretekbe ágyazottan foglalkozik, projektjei révén segítséget kíván nyújtani a magyar *felsőoktatás intézményvezetőinek, illetve az oktatáspolitikai irányítóinak* is.

A kutatóközpont tagjainak mindenkori érdeklődési köre, a kutatóközpont számára adott kutatási megbízások, illetve *a magyar felsőoktatás előtt álló feladatok* megoldására való törekvés határozza meg, hogy adott időszakban milyen kutatásokra kerül sor. Az elmúlt 7 esztendőben a fő tevékenységünk a következő területekre koncentrálódott.

1/ „*A magyar felsőoktatás 2008,2009,2010, 2011, 2012, 2013, 2014*” címmel minden év január utolsó hetében megrendezett, az év aktuális problémáit stratégiai és nemzetközi összefüggésekben tárgyaló, meghívott előadókra támaszkodó műhelykonferencia, amelyre átlagosan 150 fő regisztrált a felsőoktatási ágazat minden területéről. Három éve az NFKK erre az alkalomra „Stratégiai helyzetértékelés” címmel vitaanyagot is készít.

2/ Az év folyamán *könyvbemutatók, kutatási projekt beszámolók*, helyzetjelentések mellett, partnerszervezetek bevonásával konferenciákat szerveztünk aktuális kérdésekről. A diplomások foglalkoztathatósága, nemzetközi mobilitás, innováció, pedagógiai módszerek alkalmazása, tudománypolitika, finanszírozás, bolognai folyamat, egyetemi misszió, piacorientáció és folytathatnánk a sorát, azoknak a témaköröknek, amelyekről vitákat folytattunk.

3/ A hazai és nemzetközi szaklapokban megjelenő *publikációk* mellett a kutatóközpontunk munkatársai szerkesztik, és részben írják az *NFKK Füzeteket*, amelyekből eddig 11 kötet jelent meg.